

MIKSZÁTH KÁLMÁN

CIKKEK, TÁRCÁK

1903

Összegyűjtötte és „sajtó alá” rendezte: Hajdu Péter

A munka az OTKA K68691 számú, „Mikszáth kései kisprózája” című kutatási program támogatásával az MTA Irodalomtudományi Intézetében készült.

© Hajdu Péter, 2009.

TARTALOM

BITTÓ ISTVÁN 1822—1903
MIKSZÁTH KÁLMÁN LEVELE
[a „Veres Pálné szobor” ügyében]
FENYVESSY FERENC
POTSA JÓZSEF 1836—1903
CIRKVENICA
AZ UTOLSÓ TEKINTETES ÚR
DEÁK
A DEÁK SZEMÖLDÖKE
ELŐSZÓ [AZ EGYETEMES REGÉNYTÁR.
ALMANACH AZ 1904. SZÖKŐÉVRE C. KÖTETHEZ]
CSEMEGI
TISZA KÁLMÁN ÚJ ARCKÉPEI
AZ ÚJ FIUMEI KORMÁNYZÓ
A CERCLE
A FŐISPÁNOK

PARLAMENTI KARCOLATOK

EX-LEX
A KÉPVISELŐHÁZ ÉS TÁJÉKA
SZÉLL KÁLMÁN LEMONDÁSA
A BEMUTATKOZÁS
GRÓF TISZA ISTVÁN MINISZTERELNÖK
A TÖRÖKSZENTANTALI ÁGYÚK
MEGFIGYELÉSEK
MEGFIGYELÉSEK
A HÁZ VIRÁGOSKERTJE

CSAK RÉSZBEN MIKSZÁTHNAK TULAJDONÍTHATÓ PUBLICISZTIKAI SZÖVEG

AZ OLVASÓHOZ

NÉMI KÉTELLYEL MIKSZÁTHNAK TULAJDONÍTHATÓ SZÖVEGEK

ÚJÉVI HANGULATOK
MÓRICZ PÁL
KATANGHY MENYHÉRTNÉ LEVELE ÉDESANYJÁHOZ [febr. 1.]
KATANGHY MENYHÉRTNÉ LEVELE ÉDESANYJÁHOZ [ápr. 1.]
KATANGHY MENYHÉRTNÉ LEVELE ÉDESANYJÁHOZ [május 1.]
KATANGHY MENYHÉRTNÉ LEVELE ÉDESANYJÁHOZ [jún. 1.]

JEGYZETEK

BITTÓ ISTVÁN¹
1822—1903

Bittó István, vagy ahogy kortársai pályája verőfényes korszakában nevezték, a „kis Bittó”, abból a kemény fából faragott okos, és hasznos, régi magyar urak közé tartozott, akiket bármely állásba dobott a sors szeszélye, mindig megálltak helyüket. Nagy dolgokat nem csinálnak, de mindenütt „vágnaak olyan rendet,” hogy becsülettől vonulhatnak el munka után pihenőre. Bittó István immár örök pihenőre vonult, miután előbb, évek nagy sora óta ott hagyta a politika és a közszereplés porondját, hol mindent megért azokból, amiket a nemzet és a király bizalma adhat. Halála valóságosan meglepte a nagyközönséget. Nini, hát élt még a „kis Bittó”? Sokaknak csak most jutott eszébe, hogy ő is van, aki egykor mindnyájunknak a „feje” volt. Hiszen csak a lapok hírvataiból kell kimaradnia valakinek egy vagy másfél évtizedig, hogy végképp eltűnjön a szemek elől. Mint mikor valamelyik utas elmarad a vonatról és a vonat továbbmegy, hegyen-völgyön, alagúton át — önélkü. És senki sem kérdezi, ki maradt el, hol maradt el, mindegy, hogy a harmadik osztályra szölt-e a jegye vagy az elsőre, vagy hogy milyen értékes poggyásza volt — azért a vonat rohan tovább.

A mostani politikus generáció már szinte elfeledte őt. Az utolsó években a neve is csak kétszer bukkant elő mint élő személyé. Egyszer 1899-ben, mikor Széll Kálmán tanácsára a főrendiház tagjának nevezte ki Öfelsége, és egyszer valamivel korábban, mikor báró Bánffy miniszterelnök egy ebédre összehitta valamennyi élő elődjét. Még egyszer megjelent tehát a termekben, ahol egykor ő volt az úr, összeült ösökkal és utódokkal, Szilávyval, Tiszával, Szapáryval, Wekerlével. Milyen csodálatos ebéd volt. A befejezett szerencsés politikai karrierék így együtt! Melyik volt most külön a másikonál — az aktuálist kivéve? Egyformák voltak. Mindnyájan kiábrándultak, kedvetlenek és szegények. A politika kifosztja azokat, akiket megkaparított, kifosztja illúzióiktól, mindenükből és az elhasznált vasak, összetört fegyverek kosarába dobja. És egy Bismarck is csak lejárt ember lesz a végén, éppen úgy, mint a legszürkébb vezérő államférfi. A politika egyenlővé teszi a legvégén az embereket, jobban, mint a halál. Mert hiszen a halál sokszor visszaadja az életüket azoknak, akiket a politika egyenlőkké morzsolt, a halálban restaurálja őket a történelem által, ahol új élet vár rájuk, kinek-kinek a rangja, a tehetsége, az érdemei és az eredményei szerint, szóval mindenik más-más dietenclasisba kerül. A halál nem öli meg a nagyokat, hanem csak kiveszi a kicsinyek közül.

Bittó Istvánnak csak az asztmája és a szenvedése szűnt meg a mostani végleges eltűnése által, és a főrendiházban üresedik meg egy hely egy másik öreg úr számára, de a helyhez, melyet a magyar állam legutolsó és, mondhatnám, egyik legnehezebb szervezésében betöltött, nem nyúlhat senki; az az övé, és ő azon úgy fog állani a történelemben a későbbi emberöltők alatt is, mint egyike azoknak a jeleseknek, akik az úttörő munkát becsületesen és serényen végezték.

Apró természetű ember volt, villogó, átható, szinte befűrödő tekintetű szemekkel, élénk, ideges mozgulatokkal. Nem nagyképű, de mégis komoly volt viselkedésében és gondolkozásmódjában.

Nagy adományokat nem nyert az istenektől, sem mint debatter, sem mint rétor nem nőtt a többi fejek fölé, még kevésbé lehetne dicsérni szellemes ötleteit, mint gróf Andrássy Gyulánál, gavalléros imponáló modorát, mint Wenckheim Béla bárónál, varázslatos egyéniségét, minő a Wekerléé volt, vagy elméjének roppant komprehenzív és egybekapcsoló erejét, mint ahogy azt az élesen látó Tisza bírta. Bittóban mindebből nem volt annyi, mint elődjeinek egyikében vagy másikonban, és mégis Bittó bírta bizonyos mértékben mindazt a keverékét a tulajdonságoknak, amely ezekben az időkben szükséges volt a vezetésre. Volt hite, voltak eszményei, volt türelme, volt kitartása. Azonfelül erős judícium jellemezte és vasakarát, hogy a

dolgokról, amelyeket nem ösmer, kellő tájékozást szerezzen. Sokszor egész éjjeleken át tanult a referenseitől, ha jelentősebb ügyben dönteni akart. Ez a lelkiismeretesség egész élete folyamán jellemezte. Az ő mondása gyanánt maradt fenn: „A legnehezebb dolog parancsolni tudni, s hogy ezt elsajátíthassa az ember, az engedelmességhez kell magát szoktatnia.” Ezzel azt akarta kifejezni, hogy a józan érveknek és az állami raisonnak engedelmeskedjék a parancsoló, ne a saját szeszélyeinek. A hivatalnokaitól is szorgalmat és nagy lelkiismeretességet követelt. A bírói kart ő szervezte meg mostani alakjában mint igazságügy-miniszter, s az mindjárt nagyot emelkedett nívóban, pedig Themis az erőknek igen szűkében volt még akkor. Pontosságot ő kezdett először követelni a táblabírói, patriarchális elemekből összetákolt minisztériumban s egy hivatalnoknak a porral belepett íróasztalára ujjaival a porba írta be intésül: „Itt járt Bittó István.” Azontúl aztán bejárt a méltóságos tanácsos úr is.

De e tiszteletreméltó tulajdonokon, az egészséges magyar ítélőtehetségen és könnyű felfogáson kívül, ami Bittóban kétségtelenül megvolt, ebben a korban sok egyéb appendixe volt még a vezéri szerep elérhetésének. Sőt az appendixek voltak a lényegesek. A lángész is csak bicegve lépkedhetett volna ezek nélkül.

Ugyanis az kellett ekkor, hogy az embernek az élete összeforrott legyen azokkal a nagy emberekkel és hagyományokkal, akik és amelyek az első időszakot beragyogták. Ma ahhoz sereglenek a gyengébbek, akinek „szép jövője van”; akkor arra néztek fel pietással, akinek „szép múltja volt”. (A „volt”-ra most már a stréber nem ad semmit.)

Bittó István honvéd volt, fegyverrel szolgálta a szabadságharcot, azután emigráns volt. Hazatérve passzív hazafi volt, továbbá rendíthetlen barátja, követője és kedvence Deák Ferencnek. Olyan három tulajdonság, olyan három diploma, ami mindenre képesített egy komoly, világos fejű politikust.

Már mint kész, érett politikust találta az új alkotmányos korszak Bittót, aki 1848-ban is képviselő volt és követte a vándorló kormányt Debrecenbe. Ezzel a patinával küldte fel az országgyűlésre 1861-ben és 1865-ben a szigetvári kerület, úgyhogy Bittó mindjárt tekintély számba megy társainál. Ragyogó szónoklatokat nem tart ugyan, nem keres frenetikus hatásokat, sőt az úgynevezett fényes szerepektől szinte ösztönszerűen elhúzódik, de kiforrt érvei, fejtegetései, megállapodott, egészséges véleménye a dolgokról és helyzetekről megszerzik neki a Deák-pártban az első helyek egyikét. „Bittó nagyon jelentékeny ember nagyon közelről” — mondja róla Kemény Zsigmond.

1868-ban mint a Ház alelnökét találjuk. Gyorsan halad és emelkedik ezentúl tekintélyben, rangban a 46 éves férfi. Somssich Pál után az elnöki székbe ülteti a közbizalom. Ezt az állását rövid ideig viseli. Horváth Boldizsár visszalépésével ő lesz az igazságügy-miniszter az Andrássy-kabinetben. És még ebben a pozícióban sem ér delelőre pályája. 1874-ben szinte váratlanul őt bízza meg a király a rövid életű Szilágyi-kabinet bukása után a minisztérium alakításával. A szerény Bittó szabódik, kicsinyli tehetségét ily nagy feladatra, de a király nem enged, s Bittó megalakítja a kormányt. A helyzet igen nehéz. A Deák-párt szétesőben van, az egyik töredék Lónyayt követi, a másik töredék Sennyeyt. Bittónak jut ugyan a zöm, de az csüggedt és deprimált. Az államkincstár üres, a pénzügyi viszonyok ziláltak, minden újabb lépés újabb kölcsönt jelent, és Kerkapoly már a Lánchíd *susztartallérjait* is kénytelen egy hónap elsején rövid úton felhozatni, hogy a hivatalnokokat fizethesse. Ily viszonyok közt veszi át a kormányt Bittó s első határozza rá magát a pénzügyi bajok orvoslására, megnyerve pénzügyminiszterének a takarékos Ghiczy Kálmánt.

Ezekhez a nagy, szinte lehetetlen feladatokhoz Bittó mégse volt elegendő nagy, tehát össze kellett törnie — ez volt végzete. Mert erejénél többet mert. A Deák-pártot nem lehetett többé galvanizálni, be kellett következnie csakhamar a fúciónak, mely egy év múlva, 1875-ben végbe is ment. A tábor elveszett — s a régi vezér az új táborban nem találhatta meg többé

helyét. Egy darabig még tett kísérletet az ellenzéken szolgálni a közügyeket, de ez már más levegő volt, nem bírta ki, minélfogva megadta magát sorsának s nagy szerepének emlékével oly csendesen, szerényen tudott elkeveredni a szürke néptömegbe, a névtelenségbe, a magányba, mint egy bölcs. Egyetlen egyszer se láttuk fellobogni a szereplési erőlködésnek ama bolygó tüzeit nyomában, melyek a nagy pályákat kísérik, mint hiúságokból támadó gázak. Talán ő maga is elfelejtette már, hogy mi volt ő egyszer. Illendő, hogy mi ne felejtsük s tisztelettel vegyük le kalapunkat a Deák-párt utolsó miniszterelnökének sírja előtt, melyben egy jó magyar hazafi, egy okos fejű és feddhetetlen jellemű politikus alussza örök álmát, akinek életéből két nagy dolgot kellene megtanulniuk vezéreinknek: habozás nélkül előállni, mikor a munka hívja őket, és keserűség nélkül félreállni, mikor mások dolgoznak, s nem alkalmatlankodni és okvetetlenkedni a lábuk alatt.

MIKSZÁTH KÁLMÁN LEVELE² [a „Veres Pálné szobor” ügyében]

A szobor eszméjét nem kell elejteni. Nagy szegénység a magyar kultúrtörténetben, hogy nincsenek benne asszonyok. Olyan üres nélkülök ez a kultúrtörténet és olyan szomorú, mint egy ház, ahol nem suhog asszonyi ruha. Csodálom, hogy a jelenkor azt nem szégyenli. A mi asszonyaink élete közönségesen ott végződik, mikor az utolsó ember is meghal, aki vele együtt bálozott, vagy aki az asztalánál evett.

Egy ezeréves nemzet, és nincs benne az asszonyoknak egyéb nyoma, mint az a bizonyosság, hogy lenniök kellett, mert a férfiak tőlük születtek. — Egyéb alig van. Némi nevet Lorántffy Zsuzsanna és Bohusné hagyott. Csakis ők. Mert Zrínyi Ilona és Széchy Mária nem az asszonykvalitások *csúcspontjai*, hanem a férfikvalitások *surrogátumai* (pótférfiak).

Most aztán támad egy asszony, Veres Pálné, aki a semmiből alkotott valamit, szellemével, nagy lelkének energiájával, a közöny százfejű sarkányának letiprásával, szóval egy olyan asszony, aki egy szobor erejéig megnőtt.

Hiszen ha nem volna egy ilyen asszonyalak, ki kellene gondolni egyet, mint ahogy egyebükt is vannak nagy alakjai valamely kornak, melyeket egy későbbi kor mesterségesen fűjt le [!] nagyokká — mert a szobrok nem annak készülnek, akit ábrázolnak, hanem a jövő generációnak, akiknek a szoborban meg van adva a minta, melyhez hasonlítsanak. Hogy a minta a valóság után van-e véve, vagy kigondolt, az mindegy.

A valóság valóság marad minden körülmények közt. Mondjuk a legrosszabb esélyt, hogy nem fog begyűlni a szoborköltség. Szégyen lesz-e az, és kinek? Hiszen Mátyás királyra is csak három vagy négy század után, hetven év múlva gyűlt be a szoborköltség, azaz hogy még most se gyűlt be — mert még nincs kifizetve. Kisebb lett-e azért Mátyás király?

Már magában ez a mostani mozgalom (még ha meghíúsulna is) emeli némileg úgy Veres Pálnét, mint élő hölgytesztelőit, mert már az a *tény, hogy szó volt szoboremelésről* — figyelmezteti a jelenkort és az utókort: „álljatok meg emberek, itt *valaminek* lenni kell, mert csoportosulás van.”

Mint ahogy a köznapi életben figyelmesekké leszünk olyan helyen, ahol sokaság verődik össze. Veres Pálnéra tehát már e mozgalom (s meghíúsulás esetén a híre) rávezeti az utókort, hogy figyelmesebben vizsgálja őt. Ezzel a mozgalommal úgyszólván be van adva a *fellebbezés* az utókorhoz — hol nem veszítheti el pörét.

Én különben *hiszem*, hogy sikerülni fog a dolog egészen, de hogy *részben* sikerülni fog, azt *tudom*. Legrosszabb esetben tehát marad egy töredékösszeg — egypár ezer forint, „Veres Pálné szoboralap” —, mellyel okvetlenül célt érünk. Vagy úgy, hogy jobb időben jobb nemzedék kiegészíti az összeget.

Vagy úgy, hogy valamely az ő működésével rokon kultúrpalota emelésénél a megmaradt összeget odacsatoljuk annak a költségeihez *azon* föltétellel, hogy a Veres Pálné szobrával ékesítsék akár a bejáratnál kívül, akár pedig, ha kisebb lesz az összeg, magán az épület homlokzatán is megelégszünk az ő szobrával a többi nagy kultúrharcosok társaságában.

FENYVESSY FERENC³

Az elhalt veszprémi főispánnal közéletünk leghasznosabb alakjai ritkultak meg. Egy szerencsés magyar típusnak volt képviselője. Úgy lehetne jellemzőn nevezni ezt a speciális genre-t az embereknek: „Kamarások a Hírnév udvarában”. Ők magok nem nagy emberek, sem nem bírnak nagy képességekkel, de jól tudnak alkalmazkodni a nagyokhoz és híresekhez, ott élnek, ott lélegzenek, ott szeretnek a körükben, a levegőjükben lenni és annyira beleélik magukat a bámult szerepekbe, hogy ők is utáncsinálják aztán a magok körében kicsiben. Magyarországon vannak kvázi írók és kvázi státusférfiak. A kvázi írók nem teremtenek remekműveket, hanem teremtik az írói kultuszt. A kvázi államférfiak sem termelnek irányeszméket, hanem magokévá teszik az igazi államférfiaktól termelteket és diadalra segítik, mint ahogy a vadludak tojásait kiköltik az egyszerű tyúkok is. A tojásoknak mindegy, az pedig, hogy a tyúkok, azalatt míg rajtok ülnek, esetleg magok is vadludaknak képzelik magukat, éppenséggel nem árt senkinek.

Fenyvessy Ferencen is a tettvágy Nessus-inge égett. A nagyok és jók körül keringő agilis ember volt, aki a közügyek sok ágában örökké izgett-mozgott, tett, agitált, szorgoskodott. Mindig jóakarattal és jóhiszeműséggel, többnyire jó irányban és soha sem önző célból. Kivált egykori jelentéktelenebb pozíciójában fejtett ki jelentékenyebb munkásságot. Valóságos élesztő kovász volt a politikai és a művészeti élet világában. A klub beszélgető csoportjai közt a maga igazai mellett lármázott, egy-egy színházi premieren ő tapsolt vagy pissegett lehetőleg a legelsőnek, egy elmondott beszédről a Házban ő nyilvánítja a legelső véleményt, de a farsangi bálokon is ő helyezkedett el az első között a négyesekben a párjával; szóval ott volt mindenütt, ahol valami történt, és kellemes volt mindenkinek, hogy ő ott volt — mert minden praepotentia, minden nagyképűség nélkül tudta magát érvényesíteni a született szeretetreméltóság keresetlen természetességével és formáival.

Csinos, deli férfi volt — az örök fiatalság színeiben. Még emlékszünk a nyolcvanas évek szép kis jegyzőjére, aki fekete atillájában, kardosan viszi az üzeneteket a főrendiházba, s a karzat hölgyei rajta felejtik a tekintetüket.

Később azután megismerjük őt mint szónokot, aki racsolva, mint a nagyurak, de nem minden szatirikus él nélkül támadja a kormányt Apponyi és Szilágyi háta mögül. Leginkább a színházi tételeknél folytat vehemens csatákat a mindenkori intendánsok ellen. Ők voltak az ő vörös posztója, és közhit szerint az intendánság volt az ő piros széke, amelyre vágyott.

Hovatovább egyre több érdemet szerez erre, otthonos a színészi körökben s ügyeikben élénk és hasznos tevékenységet fejtett ki, de intendánsnak még mindig *túlságosan fiatal*. Az idő csak növeszti a színészeti ügyekhez hajlamait, de megkoptatja ellenzéki kedvét. Szilágyit és

Pulszky Ágostot harmadiknak követte a szabadelvű pártba való belépésben. Ide is az elsők közt akart beérni.

Csakhamar lapot is (*Magyar Újság*) alapított a szabadelvű párti irányzat védelmére, melyet a *Nemzet* öccsének neveztek a képviselők. A lap nem sokáig prosperált, nem is volt jól szerkesztve, de Fenyvessyt ez egy csöppet se confundálta. Nem a lapjában vagy a tollában volt az ő ereje, hanem az egyéniségében. Ez a kellemetes, eszes, életrevaló férfi, akit mindenkinek meg kellett szeretnie, nem tűnhetett el többé a homályba. Nevét mindinkább bevonja a tekintély bizonyos csillogó patinája; szűk már neki Ugod (régikörlete), a nehezen lelkesedő Pápa szokatlan melegséggel fordul feléje, hogy mandátumával megkínálja. Az új föld új röperőt adott neki, s minthogy időközben Veszprém megye főispánja, gróf Eszterházy, akinek ő egykor nevelője volt, leköszönt állásáról, Bánffy őt nevezte ki Veszprém főispánjának.

Azóta megyéjében élt közszeretben, de gyakran tartózkodott a fővárosban, itteni barátait és összeköttetéseit se hanyagolva el. Sőt a színészeti ügyeket mint a színészegyesület elnöke nagy buzgalommal gondozta és vezette onnan is. Barátjai egyre jósolták, ingerkedve vele: „Lesz még belőled intendáns is Francikám; csak már megöregednél egy kicsit.”

De nem tudott megöregedni. Élénk emléken áll képzeletünkben milleniumi díszruhájában, Csokonay szabású bekecsében, mint diák. Valóságos fiús arca és alakja volt még most is.

Pedig már ötven esztendő lett az idén. Itt volt tehát az öregség, de nem bírt vele. Talán éppen azért szólította segítségül a halált. És a halál bírt vele.

POTSA JÓZSEF 1836—1903⁴

Az öreg Tisza Kálmán, akit „a főispánok atyjának” neveznek, mint Gül Babát a rózsákénak, két válfajra osztályozta a főispánokat. Azokra, akik azt felelik: „nem tudom”, és akik azt felelik: „úgy lesz”. Az elhunyt Potsa József, Háromszék megye főispánja az „úgy lesz” főispánok családjához tartozott. Kemény, hatalmas akaratú férfi volt, kinek fekete, villogó szemeiből az erély tükröződött, s bozontos, hatalmas szemöldökén szinte meglátszott, hogy egy-egy rándulásán egy egész vármegye mozdul.

Előkelő székely családból, a *hatolykai* Potsákból származott, kik kivált a katonai pályán jeleskedtek; nyílt karaktere, erélye, széles látköre és éles ítélőképessége vármegyéje legkülönb fia közé emelte. Ha igaz az, hogy a székelynek két esze van, neki három esze volt, s mind a három eszét a közügyeknek szentelte.

Nem azon a módon lett főispán, mint újabban szokás: valaki nem jó otthon szolgabírónak, felküldik képviselőnek, itt egy kis patinát nyer, visszaküldik főispánnak, és már akkor jó. Ott a közigazgatásnál nőtt ki, mint Küküllő megye főszolgabírója, majd mint alispán. Ebből az állásából nevezte ki a király az alig negyvenéves férfit Háromszék megye főispánjává 1877-ben, ki egész holtá napjáig viselte a tisztelet egyforma tekintéllyel, eréllyel és méltósággal; nem esvén alája a *mimikri* azon természeti törvényének, hogy valamint némely élőlények az anyaföldtől veszik színüket, a főispánok a mindenkor belügyminiszterek szerint formálódnak át az ő képükre, hol gyengéknek, gyámoltalanoknak, hol viszont erősöknek és hatalmaskodóknak. Kormányok jöttek-mentek, Potsa mindig ugyanaz maradt, mint egy elkerülhetetlen földi gondviselés, avatott, szigorú, de igazságos kézzel tartva a láthatatlan gyeplőket megyéjében. Föl is emelte majdnem a mintamegyék közé. Egy rangban emlegették Háromszéket Sopronnal, Vassal.

Folytonosan tervezett, mozgott, kapacitált, végezte a szű lassú munkáját, ha nagy akadályokat kellett ledönteni; nem úgy fogta fel a főispáni széket, mint egypár ravasz kollegája, hogy legjobb semmit se csinálni benne, hanem csak csibukozni és hagyni a dolgokat, hadd történjenek főispáni ingerencia nélkül, mivelhogy Magyarországon még talán a nap se kellene az égen, ha azt lehetne hinni róla, hogy valami hivatalos kéz mozgatja odafönn. Potsa dolgozott, mozgatott, mindig résen volt, minden mozzanatot kiaknázott megyéje részére, semmilyen dolgot nem tartott se kicsinynek, se nagynak. Csinált vasutat Háromszéknek, székely múzeumot Sepsiszentgyörgyön, szövőgyárat, árvaifú szeretetházat, két főgimnáziumot, tanítónő-képző intézetet, takarékpénztárakat.

Egyformán volt érzéke a szellemiek és anyagiak iránt, sőt ami legritkább a főispánok közt, a humanizmus, a legfejlettebb európai műveltség e legnemesebb sugara is bevilágított lelkébe s mint egyik szereplő motívum csillan fel működésénél.

1836-ban született Marosvásárhelyen, s ifjúkora a szomorú tizenkét évre esik, amikor nem volt szabad magyarnak lenni. Jóformán csak az tudja igazán megbecsülni az alkotmányt, aki már egyszer nélkülözötte. E korszak adta nekünk azt a hasznos nemzedéket, mely lázas tevékenységgel használta ki a bekövetkezett jobb időket. Potsa 1861-ben aljegyző lett Küküllő megyében; a provizórium alatt aztán nem szolgált egész a kiegyezésig, amikor főbíró, majd alispán lett ugyanitt.

Mint főispán nagy tekintéllyel küzdte ki magát a főispánok közt, sőt 1896-ban a király belső titkos tanácsossá is kinevezte — ami a legnagyobb dolog, amit a főispáni széken el lehet érni. Főrendiházi tag is csak azért nem lett, mert Erdély legszélső határmegyéjéből igen fáradságos a főrendiházi ülések látogatása.

Kevés szavú ember volt, azt is úgyszólván harapófogóval kellett belőle kihúzni, hanem ha aztán valamit mondott, az nem volt pusztán levegő. Ura volt szavainak és tetteinek. Nagy meggondoltságon, hosszú érlelésen keresztül mentek át szavai, tervei és kijelentései. Nehezen tette őket magáévá, de ha egyszer azzá tette, azok összenőttek vele, mint a medve bundája a testével, és lehetetlen volt egyiktől vagy másiktól elválasztani. Kritikus helyzetekben szelíden mosolygott és morgott a szakállába, az indulatok hevében pedig ritka önfegyelmel mondogatta önmagának lázas idegeit csillapítva: „Csak flegma, Poniatovsky.”

Ez volt a szavajárása, s ezzel a flegmával kívárta, kibőjtölte a tornyosuló akadályok elmúlását s csendesén túrni tudta a kellemetlenségeket, melyek a közpálya emberét minduntalan érik.

Halála nagy csapás a székely végekre. S minket is elfog a méla bánat, látván a jelesek sűrű elmúlását, anélkül, hogy újabbak lépnének nyomukba. Kétségbe kellene esnünk a jövő felett, de hát az Isten rendeli a csapásokat, és végre is semmit se használ a sok panasz: Csak flegma, flegma Poniatovsky!

CIRKVENICA⁵

A megboldogult *Szilágyi Dezső* szokta volt mondani: „Csak egy igazi orvos van, a tenger, és annak asszisztense a napfény.”

Ha így vennők a dolgot, akkor igen vékonyan állnánk orvosok tekintetében, mert nekünk magyaroknak csak egy tengeri fürdőnk van: *Cirkvenica*. Hanem az igaz, hogy ez aztán mint fürödni való hely a legjobb a *Quarnero* összes fürdői között. Fürdőhelynek még fiatal, úgyszólván csak 1887 óta kezd szélesebb rétegekben ismert lenni, mióta dr. *Frischauf* János gráci tanár ráirányította az orvosvilág figyelmét klimatikusan rendkívüli előnyös fekvésére,

egészséges, csodásan tiszta levegőjére s pompás, sekélyes, homokos partjaira, és amióta József főherceg közbejöttével fölépült ott egy nagy szálloda, mely párizsi fénnel és kényelemmel rendeztetett be. A főherceget főleg az a hazafias szempont vezette, hogy a magyar is otthon költhesse a pénzét, ha tengeri fürdőre megy.

Lassan-lassan a szép Fiume is világforgalmi ponttá lett, ehhez járult a zóna, az olcsó odajutás, ami mind nagyot emelt Cirkvenicán, megfordulván ott nyaranta és tavaszkor sok magyar utas és üdülő.

Amilyen új és fiatal *Cirkvenica* fürdőhelynek, éppen olyan kopott, öreg, sőt elaggott anyaföldnek. Valóságos holt világ. A Karszt terméketlen vidékének egy darabja. Úgy érzi magát itt az ember, mintha már egymilliárd évvel lennének később: a földgolyóbis mintha már kiégett volna és csak úgy szórakozottságból hoz és táplál imitt-amott egy-egy fügefát vagy valami elkényszeredett növényfélét. Sivár, kietlen, minden kihalt. Ez az abszolút nyugalom a halotti csönd, madár nem csicsereg a levegőben, bogár nem zümmög a füvek között. Csak a tenger morog, lágyan, fön ségesen, csak a tenger él.

Valaha zöld erdők, hatalmas faóriások borították be a közeli hegyeket *St. Helena* fölött szemben a *Veglia* szigetén és messze mindenütt, amerre szem lát. S az erdőségekben zöld fű nőtt, s az erdőségek szokott lakói rajzottak, madarak, vadak, bogarak. De ez századok előtt volt. A hatalmas erdőknek lába támadt. Az óriás szálfákat elhordták innen a velencések, s most mint a velencei paloták cölöpei abban a csalódásban vannak, hogy az özönvizet élík, akárcsak köszénné lett úkapáik.

A bórá és sirokkó úr lett most már; a fapotentátók nem álltak nékik ellent, lassan-lassan tehát lefűjták a termő humuszt a hegyoldalokról a tengerbe, s ott maradtak csupaszon a hegyek gyomrában levő kövek, sőt még ezek is elkoptak, a perzselő napfény omlóssá, likacsossá tette őket, olyanok most, mint valami kővé vált óriási szivacsok.

No, mármost képzeljen az olvasó ennek a tompa, szürke világnak egyik legsivárabb pontjára egy odacsöppentett paradicsomot, buja növényzetű, üde zöld parkot a déli növényvilág arisztokratáival, szép oleanderekkel, agavékkal, magnóliákkal, a park végébe pedig egy ragyogó palotát a modern ízlés összes raffinement eszközeivel, platókkal, teraszokkal, villa[ny]világítással, vízvezetékkal, ez a „József főherceg szálloda”, vagyis a *Therapia*, mert a jeles szak tudós és európai híró orvos, dr. *Ebers* Henrik a szálloda földszintjét a higiénia mai magasságában, annak összes tanulmányaival ellátta s maga kezeli a betegeket.

Cirkvenica községe egy kis séta onnan. Egykor a Modrus hercegeké volt, kik aztán a *Frangepán* nevet vették fel s hazánk történetében is szerencsés szerepet vittek. A környék népei halászok, kecskepásztorok és kőművesek, még ma is gyászolják az utolsó Frangepánt, kinek felesége, *Szelepcsényi* Amália a környék minden asszonyának hét éven át évenként egy-egy fekete szövetkendőt rendelt adatni férje halála után. A fekete kendő e hét év alatt állandó, sőt többé már meg sem változtatható divattá lett, úgyhogy ma is minden odavaló asszony gyászkendőben jár, nem is sejtve már az okot, hogy miért.

Egyébiránt az egész vidék tele van a *Frangepánok* emlékeivel. Cirkvenica mellett a *Dubranica* völgyben a *Kotor* halmon ma is ott van romokban egy várak, melyhez nem egy rege tapad, a helységben magában is volt egy kastélyuk, mely most a József főherceg tulajdona, ki azt *László* fia emlékére gyermekmenhelynek engedte át, és azóta „*László gyermekotthon*” néven ismeretes; benne magyar apácák gondozzák igaz szeretettel az ott nyaraló szittya palántákat, kik vígan lubickolnak délutánonként a kastély falait csapkodó hullámok közt. A falu és a *Therapia* közt fekszik a „*Villa Mira*”, azt is József főherceg tartja fenn katonai gyógyháznak. Mindenütt a József főherceg keze, mint a XIV-ik században a Frangepánoké. Csakhogy a Frangepánok arra használták a parton épült fészkeiket, hogy a tengeri

utasokra innen csapjanak le, míg a XX-ik század modern nagyura éppen ellenkezőleg azon fáradozik, hogy aki utas odatéved, az otthon találja magát éppen úgy, mintha a legműveltebb nyugaton járna.

Cirkvenica csak úgy lassan haladt, hiába halmozták ott össze Frangepánék a tömérdek zsákmányt, néhány kis viskó állt ott századokon át, néha megfogyva, néha megszorodva egy vagy kettővel, az új érában maguktól hozzák oda az utasok a pénzt, s egy-két évtized múlva pompás paloták fogják magukat kacérkodva nézegetni a tenger tükreben. A *Therapia*, ez óriás anyaépület még most szinte a viszontagságokkal küzd, de a jövő nem bizonytalan. Máris kölykezi a házakat és villákat a part mentén, míg végre mintegy varázsütésre egyszer csak készen lesz ott a Quarnero legszebb, legdivatosabb és legegészségesebb tengeri fürdője. A telkek ára már is szinte megközelíti a bécsieket és a budapestieket. A kis *Cirkvenica* község jövőjét a *Therapia* állapítja meg, de viszont a *Therapia* jövőjét is csak *Cirkvenica* emelkedése idézheti elő. Ma csak a kontúrjai állnak ott egy világfürdőnek. Az van meg csak még eddig, amit a fenséges Természet adott oda, és amivel azt József főherceg megszerezte. A többi majd elvégzi a zóna és a magyarok.

AZ UTOLSÓ TEKINTETES ÚR⁶

A mostani stréber nemzedék előtt egy egészen más faj mozgott azon a területen, amelyen most apró cselszövényeiket üzik a modern politikusok. A múlt országgyűlésen törvényt kellett hozni, hogy a mostani politikusok ne gazdagodjanak, a hetvenes években azt kellett volna valahogy megakadályozni, hogy az akkori politikusok ne szegényedjenek.

Mikor még Ghiczy Kálmán képviselőházi elnök is csak tekintetes úr volt, akkor még *igazi* nagyságos urak ültek a képviselőházi padokon. Csillogó vidám élet folyt, csupa kiskirályok voltak a képviselők. A hatalomért nem előzködött senki. Intrikákat és cselszövényeket szolgáló íveket és indítványokat nem írt alá senkinek senki, de váltót mindenki aláírt mindenkinek, mert testvéries kapocs fűzte össze a nemesi osztály jómódú tagjait, kikből a Ház kifomálódott. Közönségesen ezer vagy kétezer hold volt otthon minden mandátum mögött. Nem volt az túlságosan sok. Sőt jól kellett iparkodniuk a holdacskáknak a beléjük vetett növények meghozatalában, hogy a tekintetes képviselő urat, kedves gazdájukat olyan módon tartsák, aminő egy honatyát megillet. Ebben a régi jó patriarchális világban volt otthon Kende Kanut, akit a halál csak e napokban vitt el közülünk, miután már évtizedek óta elvonult tőlünk gubacsi tuskulumába. A partnerek, a jó pajtások, a kedélyes Aldzsi, a nagy bohém és a nagy hős Pap Laji, a szellemes, bátor Horváth Gyula, a vidám Zalay Pista, a gavalléros Bicskey Kálmus mind elmentek már, hát mit csinált volna itt nélkülök? Új, másforma emberek kerültek a klubba, kiállhatatlan nagyképű alakok, akik a miniszterek körül keringnek, körmönfont eszű spekulánsok, akik üzletekről beszélgetnek, ahelyett, hogy zamatos anekdotákat mondanának. A jó Kanut bácsi észrevette ezt és elmenekült innen az utolsó jó barátjához, aki megmaradt — a természethez, s ki se mozdult többé a gubacsi házából, kertjéből, ahol emlékeinek és fáinak élt. Azt se tudták már a mai emberek, hogy él-e?

Bezzeg a hetvenes években, sőt a nyolcvanasok elején is erősen hiányzott az öreg úr, ha csak egy nap nem jelent is meg a Házban, vagy a klubban, vagy a képviselők szokásos gyülekező helyein. Hol van Kanut? Mi lelte Kanutot? Küldeni kell Kanutért! Sokat emlegetett, kedvenc ember volt, társadalmilag szinte nélkülözhetlen, mert mint Kemény János mondotta róla: Mindent „mitmacholt” (engedelmet kérek ezért a szóért) és sohase mondta, hogy „gyerünk haza”.

Téves volna hinni azonban, hogy az akkori emberek léhák voltak; ők csak nem tolakodtak előre, nem jártak előadáságok, bizottsági tagságok után s nem ordítottak, mint most, licitandó: „Itt vagyok, munkát akarok, szerepet követelek.”

A politikai vásárcsarnokok akusztikájában száz hang viszonozza, ha az uborka azt kiabálja magáról, hogy ő ananász. A régi tekintetes képviselő urak nem vágtak nagyképeket, hogy ennek a révén valamit elérjenek, hanem úgy tekintvén a képviselői állást, mint jutalmát bizonyos, néha országos, néha ellenben csak helyi (vicinális) érdemeknek (mert akkor nem vicinális vasutak, hanem vicinális érdemek voltak), egy munkában eltöltött élet után vidám gondtalanságban élvezték az alkotmányos éra sokra becsült napfényét, hagyván cselekedni a vezéreket, akiknek kipróbált jellemében és bölcsességében kételkedni s működésüknek okvetetlenkedésekkel és zöld akciókkal gáncsot vetni még nem volt divatban. A csirke nem akart a tyúknál többet tudni.

Maga Kende Kanut is már akkor eleget dolgozott volt a megyénél, mint annak egyik főszolgabírája. A peleskei nótárius jóízű vármegyéje akkor a Kölcsey fennkölt vármegyéjévé nőtte ki magát, s Kende Kanut, aki maga is a Kölcsei nemzetségből származott (Kölcsei Kende), ugyanolyan rajongó szeretettel csüngött hazáján, mint nagynevű költő rokona. A fejérgyarmati kerület, majd a nagykárolyi küldte fel az országgyűlésre. Szép, magas, daliás ember volt, akin gyönyörködve pihent meg a szem, még hetvenéves korában is egyenesen járt, mint egy gránátos, s hátulról, messziről fiatalnak kellett őt tartani. A politikában csak szerénysége miatt nem vitt szerepet, de ami feladattal megbízták, azt becsületesen, szilárd kötelességtudással végezte. Egészséges, józan esze és egyenes modora mindenkit megnyert, úgyhogy bizonyos feladatok megoldására, ahol bizalmat kellett kelteni, senki se volt nálánál alkalmasabb. A Tisza-kormány őt bízta meg a percsőrai kormánybiztossággal, majd az árvízzel előntött Szeged város kormánybiztosa lett mindjárt a veszély után, hol komoly, áldásos munkát végzett éjt-napot egybetéve. Az első sebeket ő kötözte be s a kaotikus zavarban, a nagy romokból az ő tapintatos, gondos kezei tudták az új életet elővarázsolni.

Jó puha szíve volt; az árvíz napján egy anyátlan, apátlan kis gyermeket találtak, beszélni még nem tudott, nem mondhatta, mi a neve, kik voltak szülei. Kende Kanut vállalkozott, hogy gondját viseli, s minthogy Gergely napján találták, elnevezte Szegedi Gergelynek és Pestre vitte, hol fölnevelvén, becsületes iparos mesterségre taníttatta ki szerető gondnal és sokszor emlegette, hogy a kis egyéves fickóban, bár még egy szót se tudott mondani, már benne volt embrióban a szegedi dialektus, mert mikor itthon, Pesten beszélni megtanult, arra a kérdésre: hogy hívnak, kisfiam, hamisítatlan zamattal felelte: „Szögedi Gergölynek”.

A szegedi kormánybiztosságról való fölmentése idején, midőn Tisza Lajos feladata kezdődött, Tisza Kálmán puhatolózó kérdést intéztetett Kendéhez Horváth Gyula útján, hogy nem lesz-e ellenére, ha királyi tanácsosnak ajánlja a királynál. A szerény nemesemberben felforrt erre az ősi kevélység, arca kigyúlt, alakja a szokottnál is jobban kiegyenesedett, és száraz hangon felelte:

— Mondd meg Tiszának, hogy nem kérek ebből a dicsőségből; mondd meg neki, hogy az csak véletlen, miszerint most Ferenc József uralkodik itt, és nem én, mert a hét törzsből éppen úgy választhatták volna Kend vezért a trónra, mint Árpádot, mivelhogy egyforma rangon voltak. S ez esetben most Tisza úr énelém terjesztené a kinevezendő királyi tanácsosokat — s ez mind csak egy kis véletlen.

A büszke harag, mely pillanatra gyúlt ki arcán és szemeiben, csakhamar lecsillapult, kék szemei szelídekké hamvadtak ki, s aztán megint olyan szerény magyar úr lett, mint annak előtte. Előzékeny, vendégszerető, modorában, tetteiben grand seigneur, szokásaiban egyszerű, igénytelen, patriarchális, modern szecessziós világnézeteknek nem engedő.

Ezért is vonult magányba, megunván az új embereket. Már nem szerette csak a földet, a kisgubacsi földet, melyben maga pepecselt nagy kedvvel. Úgyszólván részletekben hagyott el minket. Először a t. Házat, azután a társaságot. Csak az utolsó barátját, a földet nem hagyta el, hanem egyesült vele, egyik részévé lett annak. Csendesen múlt el szept. 15-ikén a 82 éves öreg úr, mint ahogy más ember naponként átmegy az ébrenlétből egy álomba. És amíg ébren volt, megmaradt mindig öntudatánál, olvasta a lapokat az okulárén át az obstrukcióról és gyakran felsóhajtott, borongó homlokkal átgondolván 1867-től egészen 1903 szeptember közepéig mindeneket:

— Hiába éltünk mi mindnyájan.

Az ég borongósabb lett napról-napra, a napfény bágyadtabb, a fák levelei hulladoztak, a lap is egyre sötétebb híreket hozott. Várta, várta a kibontakozást, de végre is lehetetlen azt bevárni.

Letette az okulárét és a lapot, elszundított és soha nem ébredt fel többé az utolsó tekintetes úr.

DEÁK⁷

A fotográfusok nemrég találták fel, hogy egy egész családot, sőt népfajt egyetlen alakban lehet venni; minden arc benne van egy arcban. A természet ezt is hamarabb tudta a fotográfusoknál. Deákban benne van a magyar faj bölcsessége, józansága. Aki közelről figyelte őt, az megismerte az egész magyar fajt a zászlósuraktól kezdve le az enyingi bírógig, Köntös Mihály uramig és még azon alul is. Deák csak egy volt, és őhöz se senki se hasonlítható, de ő maga úgyszólván mindenkire hasonlít.

Szinte olyan az ő élete, mint egy mese. Sőt különösebb. Mert a mese is rászorul arra, ha hatalmassá akarja tenni hőst, ki szegényesen indul a világba, hogy viaskodtatja előbb sárkányokkal, szörnyekkel, míg ezer meglepő kaland után nagy hivatalokba, rangokba jut, elveszi a királyleányt és megkapja az öreg királytól az egyik országot. A kehidai udvarház gazdája marad egész életén át a maga egyszerűségében és mégis egy országot ajándékozhat királyának.

Hol, miképp és mivel szerezte ezt az országot? Vegyetek egy kis lélegzetet, ti stréberek, kik szerep után szaladtok, ti kapaszkodók, kik lelökdösitek a létráról az előttetek haladókat, hogy egy felsőbb hágcsőre helyet nyissanak, álljatok meg, ti bűvárai a népek jellemének, fantáziájának, ti analízálók és okoskodók, merüljete el egy pillanatra ennek a pályának a csodálatosságába, onnan kezdve, mikor Deák Antal öccsét Deák Ferencet, Zala megye harmincéves zömök, barna, pirosposzgás tisztii ügyészét küldeti fel maga helyett a pozsonyi diétára, addig a napig, mikor Wittelsbach Erzsébet, Ausztria császárnéja és Magyarország királynéja ott imádkozik az igénytelen köznemes ravatalánál az akadémia előcsarnokában. És ami közbül van, mennyire polgáris, köznapi munka, és mennyire minden külső csillámokat, frappáns fordulatokat és görögtüzeket nélkülöző, úgyszólván színtelen eszközök.

Hogyan nőhetett meg oly nagygyá csupán egyéniségének erejével és elméjének hatalmával éppen nálunk, hol száz okos plebejusnak kell elnémulnia, ha egy közönséges mágus a száját kinyitja, hol beláthatatlan idők óta az oligarcha főurak vezetnek, s most íme, egy tekintetes urat ruház fel a közbizalom akkora erkölcsi hatalommal, hogy — mint Paczolay János mondta — egész Hunyadi Jánosig kell a történelemben visszamenni, míg egy oly alak mutatkozik, mint Deák, aki diktálhat nemzetének.

De Hunyadi sem jó példa. Hiszen Hunyadira diadalmas csaták vetnek fényt, s a hadi dicsőség minden időben megvesztegette az emberi fantáziákat. A diadalokhoz szerencse kell. Minden

nagy emelkedésnél közbejátszanak külső események és egyéb véletlenek. Napóleonból nem válik világverő hős, ha nincs meg a francia forradalom. Bismarck sem éri el mai nagyságát, ha Sadvánál meg nem bírja veretni az osztrákot. II. Rákóczi Ferenc alkalmasint nem lesz szabadsághős, ha az udvar bele nem szekírozza a halhatatlanságba. És hogy egészen friss példát mondjak, gróf Apponyi Albert talán nyomtalanul tűnik el a szürkeségben, ha fiatal korában gégehurutot kap. A Deák karrierjéhez ellenben alig van köze a véletlennek és a szerencsének. Be kell ismerni, hogy az ő nagysága másforma, végtelenül teljes valami és mindenestől az övé.

Némiképp Washingtonéval lehetne összemérni. De meglepő a külső hasonlatosság az ő és a Bismarck feje közt. A nagy, domború homlok, a bozontos szemöldök, a parancsoló homlok-ráncok és az oroszláni tekintet. A két koponyának mielőtt az égi raktárból lehozták a „golyák”, egy numerus alatt, egy fiókban kellett lennie.

Jellemző, hogy a krónikások, kik minden szavát feljegyezik, alig kutatnak gyermeksege, ifjúkora után, mely némileg ködbe vész. Mintha készakarva nem akarnák tudni, hogy Deák is gyerek volt egyszer, hogy ő is futkározott a söjtöri réten, hogy felmászott a fákra fészket szedni Keszthelyen, ahol diák volt, vagy Kehidán, és alkalmasint őt is lekergették azokról, hogy ne rontsa a nadrágját. Mindez bántó lenne az ő alakjára nézve, holott más nagy embernél felette érdekes. A magyar tudást és fantáziát nem érdeklik ez anteakták. Mert bölcsességének végét nem látja, nem akarja látni a kezdetét se. Egy silabizálni tanuló kis Deák Ferire nem kíváncsi. Az öregúr mindig öreg volt, punctum, mint az indusoknál a nagy próféta Uru, aki hetvenéves korában lépett ki fölfegyverkezve egy kettéhasadó sziklából. Olyan kiformált, teljes és masszív, nehézkes alak az öregúr a magyar nemzet fogalmában, hogy azon változtatni, abból elvenni, ahhoz hozzáadni, azt kiforratlan korából bemutatni nem lehet. A szárnyaló képzelet is csak bizonyos korlátozott helyzetekben és ruhában képes őt maga elé hozni; amint zsölléjében ülve, lábait keresztbe fektetve adomázik, lassú, nyugodt tempóban, lomha, keleties gesztusokkal — körülbelül így látjuk a képviselőházi folyosón, kabanoszának bodor füstje mellett, körülvéve udvarától, kedvenceitől, mellette Bónis Samu, Vadnay Lajos (akit „csiszliknek” szólít kedélyesen), Kemény János és Zsigmond, Mikes János és Paczolay János, akikkel dévajkodik kényeztetőn, incselkedik, ha jókedvű, vagy akikhez goromba, csípős, ha rossz hangulatban van. Vagy látjuk őt bent a tanácsteremben azon a helyen állva, hol az ezüstlemez hirdette a régi ház egyik első padjában, hogy ott volt egykor a Deák széke, melyet kifűrészeltek onnan, hogy immár nem méltó senki odaülni, s hallani véljük őt templomi csöndben, amint árad ajkáról a szó, természetesen, folyékonyan, mint a megdagadt patak vize... Erős, érces hangja van, de mérsékli. Semmi színészi póz, semmi hatásvadászó allűr nincs a szónoki modorában, de mégse pongyola. Az értekező hangnál ünnepélyesebb valamivel, de a deklamációnál jóval innen van. Hellyel-hellyel a melegség lehe rezeg szavában, ritka eset, ha egy csöpp pátoszt vegyít bele, éppen annyit, amennyi sáfrány a levesbe kell, hogy egy kis színt adjon neki. Érvre érvet hoz fel, mintha gránitköveket hempergetne egymásután. Néha egy színes hasonlat röppen el, mely megvilágítja a horizont.

Hallgatja a ház (az a jó öreg, csendes régi ház), hallgatja, hallgatja, és nincsen közbeszólás, nincs ellenmondás, nem rázza a fejét senki — mert hiszen Deák beszél. Mintha falernumi bort szüresölnének, ragyognak a mamelukarcok az élvezettől. Nem is hallgatás ez, de valami babonás magábaszállás, megtisztulás, mintha egy végzetszerű hatalom a salakot kaparná ki elméjükből.

Pedig milyen egyszerű forma, milyen közelfekvő argumentumok. Egy-egy mameluk fészkelődni kezd a padjában és pironkodva súgja a szomszédjának: „Ejnye, ezt már én is gondoltam.”

Jupiteri nyugalom ömlik el a szónokon — s magyaros igénytelenség. Egy falusi molnár se mondhatná el a maga igazait és észrevételeit kevesebb praepotenciával. Mindenki érzi, hogy ez a beszéd esemény, csak maga az nem látszik ezt tudni, aki beszél. Komoly, szinte mogorva az öregúr beszéd közben, és mégis, mintha megszépült volna, szemeinek kigyúlt fénye bera-gyogja magyaros, kiálló csontú arcát. Hatalmas szemöldjei, melyek az egész arcon uralkod-nak, alig észrevehető mozgással kísérik szavait, a szemek közötti ráncok kiélesednek, a homlokredők fölpuffadnak, de se fáradtság, se idegesség nem mutatkozik rajta. Olykor a jobb kezével tesz egy kimért, jellemző mozdulatot, vagy a tarka zsebkendőjét húzza ki a zsebéből, mellyel csurgóra álló bajuszát törli meg. Ilyen, ha csendes témát fejteget, de ha a polémiákban fölingerlik, megrázza a sörényét — s hatalmas szemöldjei százfelé szúrnak, a szemében lakó villámok erejétől izzó lesz a ház levegője...

Hát ilyen ő. Ezekről lehet ráismerni és egyébről.

Egy angol a lépteiről ösmert rá az utcán. Így csak Deák Ferenc lépkedhet, gondolta és levette előtte a kalapját. Minden mozdulata egyéniségéhez illő, és minden, ami mástól származik, elűt tőle. Még a ruházata is egyéni. A barna, tompa színű polgári kabát, a nyaka körül puha inggallérra csavart fekete selyemkendő. Hogyan is venné ő ki magát például bíbor mentében, arannyal áttört fehér dolmányban, gyémántos forgójú kalpagban, ahogy a többi nagyokat ábrázolják a képírók? Van-e, aki el tudná képzelni, hogy mint Andrássy Gyula gróf az udvari bálokon, együtt lejt a délceg főhercegnőkkel és palotahölgyekkel, vagy hogy mint Széchenyi István gróf, ő is végigsétál Buda és Pest között a Dunán a hidat összetartó felső láncon, vagy hogy leül a zongorához, mint Apponyi Albert gróf, és átszellemült arccal, mély érzéssel kiver a billentyűkön egy szimfóniát?

Milyen disszonáns vonás lenne mindenik! Deák Ferenc egyénisége úgy stílszerű, amint van. Komprehenzív elméjén, roppant ítélő képességén és tiszta látásán kívül komolysága, patriarchális lénye, vaskossága, merevsége tették őt azzá, ami. Egyéni vonások, melyek a nemzet faji tulajdonaiból vették. A nemzet magára ismert benne s magamagának hódolt meg előtte.

De az ily hódolat nem minden időben mérője az emberi nagyságnak. Vakok közt a köz-mondás szerint a félszemű is kalauz. Csakhogy Deák éppen olyan időszakban emelkedett ki, mikor Széchenyiye volt az országnak és Kossuth Lajos. Széchenyi a tevékenységet piszkálta a magyarban, Kossuth a nemzet fantáziáját tüzelte s csodás szónoki hatalmával röplüni tanítván őt, ragadta maga után följebb, egyre följebb a szabadság és dicsőség szféráiba.

S mit tett az „öreg”? Prédikálta a józanságot, a mérsékletet, lankasztotta a szárnyakat. A kerékkötő alakok pedig rendszerint pórul járnak olyan izzó napokban, mikor a csatamezők keselyűinek a szénája nő. A kerék átdübörög rajtok és összetöri őket.

De nem törte össze Deákot. Ő csak nőtt folyvást. Akkor is nőtt, amikor nem azt akarta, amit mindenki akart, sőt talán éppen azért érte meg egy napon, hogy senki se ellenezte, amit ő akart. Csakhogy ennél a pontnál mégis meg kell állni. Mert hogy Deák ezeknek az áramlatok-nak dacára is tisztelt, nagy alak maradhatott, azt csak a magyar nemzet fönséges disztíngváló józansága magyarázza meg. Azé a nemzeté, mely egyszerre tudja szeretni Kossuth Lajost és Ferenc Józsefet.

Kétségtelen, hogy semmi se dicséri e nemzet politikai érettségét jobban, mint a Deák-kultusz. Csak nagy népnek lehet ilyen szürke, cicoma nélküli nagy embere.

Hisz az öregúr éppenséggel nem volt charmeur, aki modorával, kedvességével bilincselte volna el azokat, akik közt megjelent, aminő Kossuth volt, későbben Andrássy, vagy még későbben Wekerle.

Deák természetessége akkora, hogy az alkalmazkodást nem veszi be. Rosszkedvét a környezetével is érezte. Mogorva óráiban a legjobb barátai se merték megközelíteni. Kíméletlen volt, zsörtölődő, ellenmondást nem tűrő, néha zsarnok, sőt igazságtalan is, amint szeszélye hozta.

De benne lakott az ő lelkének templomában a mindent ítélő igaz bíró, s ez hamar észrevette, ha valamit ki kellett korrigálni. Egy-egy igazságtalan felfortyanása után csakhamar kibuggyant belőle a jóság, mint kemény szikla alól az üdítő tiszta forrás.

Ez a bölcs ember, ki mindeneket ismert és mindenekbe belátott, eljutott arra a magaslatra is, hogy önmagát ismerte, tudta hibáit és gyakran körülbástyázta magát ellenők. Érdekes világot vet erre az az instrukció, melyet egyik bennfentes barátjának, Kandó Kálmánnak adott, mikor miniszterelnökségi miniszteri tanácsosnak nevezte ki.

— Neked pedig az lesz a dolgod, Kálmán, hogy amit nálam vagy Andrássynál hallasz, okosan átgyúrod elmédben s beadod nekünk a szájunk íze szerint. Mert tudod, gyarló emberek vagyunk, s mindenféle konfliktusok fognak idők jártával támadni. Ha Andrássynak valami akciója lesz, én arra dühösen felpattanok és azt találom üzeni: „Mondd meg Andrássynak, hogy abból semmi se lesz, vagy elsöpöröm, mint egy pelyhet, az egész kormányt”, te akkor elmégysz az üzenettel és azt úgy adod elő Andrássynak: „Tisztelt az öregúr, említettem előtte akciódát, helyesli is, de úgy vettem ki, hogy még némi aggályai vannak.” Ha pedig Andrassy paprikázódik föl ellenem, hogy „mit okvetetlenkedik megint az a vén salabakter, ezt nem tűröm tovább”, te azt másnap úgy hozod meg: „Tiszteletét küldi Andrassy, szeretné ugyan keresztülvinni azt a dolgot, de ha ellenvetésed van, akaratodnak magát aláveti.”

Ilyen különös követe lett a jámbor Kandó Kálmán a két hatalmas államférfiúnak s hordozta hosszú időken az útközben elváltozó üzeneteket az „Angol királyné”-tól Budára és onnan vissza, megkönnyítve Andrássynak a kormányzást, mely igen komplikálódott azáltal, hogy „két udvarral” volt dolga, nemcsak a bécsi Burghban kellett az egyes kérdéseknél felmerülő akadályokat leküzdeni, hanem az „Angol királyné”-ban is.

Bár előhaladó korával egyre zsémbesebb, ingerlékenyebb lett, mégis le tudta magát a kellő pillanatban szerelni. Általában mindent jól tudott, mindent jól látott, s amit nem látott volna, megsejtette. Már előre úgy rendezte be egész életét, amint azt későbbi rendeltetése kívánta. Nem nősült meg, hogy független maradhasson, még a birtokát is vitalíciumba adta, nehogy a megélhetés zavarja a nagy feladatban, melyet az idők méhe eléje tologat. Nem nyúlt semmihez többé abból, ami a családé volt, csak ahhoz a lúdtollhoz, amely a Deák címerben fehérlik kék mezőben, hogy azzal írja meg az ő legremekebb művét, a feliratot. Aztán a kiegyezés jött; ócska sárga papirosokból csinált egy államot, nem olyat, amilyent szeretett volna, nem olyant, amivel meg volnánk elégedve, de olyat, aminőt lehetett.

Talán többet is kiválsalhatott volna a megszorult királyból, mikor a sadovai csata után fölhívatta, hogy ki akar békülni a nemzettel, mik a kívánságai?

Deák Ferenc azért volt Deák Ferenc, hogy amikor a nemzet helyett szólt, minden szavában a nemzet lelke suhogott. A kehidai tekintetes úr elnémult a trónnál, hanem a leverit oroszlán, az össz magyar nemzet rázta meg a sörényét és így szólt:

— Bajban levő emberrel a magyar nem alkuszik, mert amit a veszedelemben megígér, nehéz megtartani jó időkben. Béküljön meg előbb felséged az ellenségeivel, és amit aztán önként ajánl, az lesz az igazi alap. A mi kívánságaink nem lesznek se nagyobbak, se kisebbek a mi jogainknál, sem most, sem akkor.

Ezekre az időkre esik bibliai bölcsességű ismeretes mondása, melyet a Belcredi kérdésére felelt, hogy nem lehetne-e abban az évben (1866) még egyszer újoncozni Magyarországon?

— A magyar anyák csak egyszer szülnek egy esztendőben.

Száz és száz ilyen mondása maradt fenn, melyek beszédei nélkül is örökre fenntartanák a nevét. Lelke oly gazdag volt kincsekben, hogy nem győzte ládába, illetve irataiba, beszédeibe rakni, hanem szétszórta diskurzusban, adomákban, sziporkázó ötletekben. S ezek jól kamatoztak neki. Mert e mondások nemhogy elvesztek volna, hanem megszorodtak, holta után is mindenik hozván maga után idegeneket. A közhit arra a rangra emelte Deákot, amelyen Hollós Mátyás áll. Ha egy jó adoma vagy egy jó mondás születik valahol, a nép, mint ahogy a csóka egy rakásra hordja a fényeset, vagy Mátyásra fogja, vagy Deák Ferencre.

Ötletei és adomái bejárták az országot és szinte jobban emelték őt a kedélyes nemesi kúriákon, mint nagy elméjének komoly alkotásai. A tömeg előtti népszerűségét pedig főleg az a külső körülmény fokozta, hogy szegény tudott maradni. Milliói lehetnének, mondták, és nem szerzett semmit.

De ez nem érdeme Deáknak. Ő nem érezte a szegénységet, tehát nem is bántotta. A gazdagság iránt sem volt érzéke, hát nem is imponálhatott neki.

Egy a Kongó államban járt régebbi utazó meséli, hogy őt egy csöppet se izgatta a malomkövek látása, pedig a malomkövek csupa nagybankók a bennszülöttek szemében. A dominiu-mok, paloták, fogatok ilyen malomkövek lehettek Deák szemében. Mit emelhettek volna azok őrajta?

Hogy rendjelekre, kitüntetésekre se hederített, az is magától értetődő. Hiszen akkora titulust, minő a „Deák Ferenc” név, fejedelmek nem tudnak adni, de hogy annyi hiúság se legyen benne, hogy a történelmi jelentőségű szerepeket, a korona föltevésének aktusát is elhárítsa magától, ez már nagy dolog, ami megdöbbeníti a gyengeségek pépjével gyúrt átlagembert.

Csakis így eshetett meg, hogy a koronázás után, midőn a király többi közt a Deák valamelyes kitüntetését is előhozta, Andrássy gróf így felelhetett:

— Fölséged bizonyosan a világ egyik leggazdagabb, leghatalmasabb uralkodója, de Deák Ferencnek még Fölséged sem adhat semmit

Ez akkor igaz is volt (mindössze egy vízzel tisztelte meg az „Angol királyné”-ban), de már azóta harminchat nehéz esztendő múlt el, a világ nagyot fordult, sok minden megváltozott. Deák a budapesti temetőben pihen s álmódja, ő az álmok üldözője, művének szilárdságát, hazájának fejlődését; Andrássy a terebesi kriptában alszik páncélos ősei közt; hármuk közül csak a király jár most is ébren virrasztó gonddal föl s alá a bécsi Burg szobáiban. Magyarokkal való sok ügye-baján elmélyedve, eszébe villanhat, hogy Deák Ferenc ha élne, ma volna százesztendő.

Mit élt volna meg erre a születésnapjára? Jaj mit élt volna meg! Recseg, ropog a nagy dimenziójú mű, melyet alkotott, melyért élt. Minden pillanatban összeeshet. Tanácsadó magyar urak járnak a királyhoz, s magyarázzák szavuk, eszük vagy taktikájuk szerint, mi áll a törvényben, de a királynak mindegyre csakis egy szava van, s kedvszegetten ismétli:

— Ezt másképp magyarázta nekem Deák Ferenc.

Hogy ím a királynak így eszébe jutnak régi dolgok, régi szavak, s élő magyaroktól a halotthoz húzódik, vajha megragadná a gondolat, hogy a századik évfordulón, amikor a nemzet ünnepel, a királytól is dukálna Deáknak valami. Nem baj, hogy Andrássy egykor azt mondta: „Deáknak még Fölséged sem adhat semmit.”

Ma már sok nem igaz, ami akkor igaz volt. Ma már azt mondaná Andrássy is:

— Deáknak éppen csak Fölséged adhat meg valamit.

S ha egy kicsit találgatná a király, hogy mire volna most a legnagyobb szüksége Deáknak, hogy a dicsősége meg ne csorbuljon, hogy a műve meg ne semmisüljön, de hamar kitalálhatná.

Csak bele kellene tölteni egy kis több nemzeti tartalmat, hogy szilárd legyen és hosszantartó... Aztán hadd aludnék békén, csendesen tovább, a következő száz éveken át az ötvenkét vármegye táblabírája, aki bölcsőbb volt mindenkinél, de egyet meg nem tanult: bajban levő emberrel alkudni nem tudott.

A DEÁK SZEMÖLDÖKE⁸

Rossz idők járnak, minden visszájára fordul miránk nézve. Magyarok istene alszik, vagy mit csinál. Fölépítjük a világra szóló házat a parlament számára, s íme a parlamentarizmus megbetegszik, elsatnyul, forróházba esik, s úgy tetszik minden jelből, hogy keres magának más gazdát, elköltözködik innen egy okosabb országba. Mit ér hát a parlamenti ház? Tető alá jutott a gyönyörű királyi kastély Budavárban, immár minden elkészült benne, csak egy hiányzik. Nincs király hozzá. Megharagudott ránk, és azt beszélük Bécsben, hogy el se jön többé. Mire való hát a királyi palota ezután? Készülünk, nagyban készülünk, hogy megüljük az idén az ország bölcsének, Deák Ferencnek, a kiegyezési mű megalkotójának a századik születésnapját, s íme mi történik? A kiegyezési mű egyszerre elkezdi recsegni, ropogni, törni, szakadozni, éppen a századik évfordulón. Mintha ő is a sírba kíváncsoznék az alkotója után. Pedig még csak harminchat esztendő.

Borongós hangulatban fogjuk hát Deákot ünnepelni, de nem kevesebb tisztelettel és csodálattal. A kiegyezés talán rossz és veszendő úton van, de mit tesz az? Ha az Eszterházy kastélyaiból ledől az egyik, azért még ő mindig Eszterházy. Deák Ferenc is Deák Ferenc marad, a magyar ész és faji jelleg inkarnációja, egyszerű és plasztikus, mint egy antik szobor. Beszédei, pátriárkai kijelentései közkinccsei lesznek a magyarnak idők végezetéig, mint amilyenek a biblia tanításai az emberiségnek, élete folyamata pedig a polgárerejnek ragyogó mintaképe.

De nem kívánok most se beszédeivel foglalkozni, se politikájával, még az elszórt ötleteiből, elmeszikeiből se tálalok föl itt néhányat (mind olyan puska az, amivel már lőttek egyszer), még kevésbé fogom elmondani az élettörténetét (hiszen minden magyar ösmeri), figyelmen kívül hagyom a színes legendákat, milyen ravaszsággal megyen föl 1866-ban egy meidlingi kis fogadóból, hol Doktor Ferencnek [!] volt beírva, király hívására, nagy titkon a Burgba, megbeszélni vele magyarok kívánságát, s mily nemesen mondja a királynak: „Bajban levő emberrel nem alkuszik a magyar, béküljön meg előbb fölséged az ellenségeivel, s amit aztán önként akar adni, az lesz az igazi alap, amiről beszélhetünk.”

Azt is elhallgatom, hogy a király visszaadja később a tekintetes úrnak ezt a vizitjét az „Angol Királyné”-nál. De mivel Deáknak kicsi a szobája, a király kísérete, főhercegek, nagyurak künn rekednek a folyosón, míg a két „potentát” odabent bizalmasan beszélget. A két potentát, a kehidai köznemes és a száz Cézároknak ivadéka. Hagyom a mesének (valóságnak iszen lehetetlen), hogyan hívja meg a királyné az öregurat sajátkezű levélben ebédre, és csörög a szarka a budai királyi kastélyon, mert ott ma vendég lesz, hogy megy föl az öreg egy ócska komfortáblin, és hogy ülnek aztán ebédhez ők hárman: a vendég, a gazda, meg a háziasszony, a magyar királyné. Költeménynek hagyom a másik epizódot, amikor a királyné is visszaadja ezt a vizitet egy szomorú napon, meglátogatja Deákot. Csakhogy az már akkor nem tud arról semmit, letérdel a királyné melléje, halkan imádkozik, csakhogy az már akkor nem hall abból semmit; ravatalon fekszik az Akadémia csarnokában.

Csodák ezek!

Csak hogy ezeket a csodákat már fiatalon is megértettem; hiszen egy országot adott Deák a királynak, szerethette, becsülhette. Ez természetes. Hanem az elejét nem értettem a történetnek: azt a részét, hogyan szerezte meg Deák összes nimbuszát, amivel bírt.

Hogy valaki a Corpus Jurisszal dolgozik és a kalamussal, az nem igen izgatja a népek fantáziáját, szürke, érdektelen munka az. Lehet hasznos, lehet országot boldogító, de nem imponál a tömegeknek. A nép a hőseket szereti, a salto mortálék embereit, a nyaktörő szcénákat, a bravúrokat. A politikusok közül is csak olyanokat vesz szívébe, akik a szenvedélyeinek hízelegnek.

Mi tette hát Deákot mégis oly naggyá?

Az esze? De hiszen hány okos ember volt már, akit észre se vett a nemzet? A szónoklata? Ejh bohóság! Hiszen nagy szónokaink mindig voltak, Nagy Pálok, Baloghok, és tudja isten, kik, de mind nem lettek azért Deák Ferencek. A nemzetet mindig a nagyurak vezették, az Eszterházyak, a Wesselényiek, Pálffyak akár tudtak beszélni, akár nem, akár tudták a Corpus Jurist, akár nem; nem kellett semmi; elég ha parancsolni tudtak.

De hogy jön ide ez a kehidai köznemes? Hogy lehet az, hogy neki meghódol az egész országgyűlés? A dölyfös Majláth odarohan a kabátját földadni, mikor a Ház ruhatárában megpillantja. A méltóságteljes Sennyey Pálnak kigyúl az arca az örömtől, ha Deák a vállát megveregeti. A miniszterek reszketnek a félelemtől, ha az öregúr morózus, s mint valami szörnyű szerencsétlenség híre fut szájról-szájra a képviselők közt: „Deák ma rosszkedvű”, még az ég is borúsnak tetszik ekkor, s a napsugarak kiosonnak a folyosóról és a tanácsteremből.

Valami különös, megfeythetetlen volt előttem ennek a nagy embernek a varázsa. Piszkálta a tudvágyamat sok esztendőn át, hiszen mindig szerettem a pszichológiát. Hol van, merre van ennek a találynak a kulcsa?

A nagy tudás, a bölcsesség imponálna-e annyira ezeknek a nagy uraknak? Dehogy, az lehetetlen, sokkal léhábba. Valami másnak kell lenni. Bizonyosan a nagy tekintély. Persze, persze. Csak hogy ez circulus vitiosus. Mert a nagy tekintély, az igaz, most már megvan, de azt előbb meg kellett szerezni. És ha mármost kitalálom, hogy a nagy tekintély imponál nekik, az marad rejtélynek, hogyan, mivel szerezte meg köztük azt a nagy tekintélyt? Meg lehet ebbe a témába bolondulni.

Már abba is hagytam a különös elmegyakorlatot, amikor egy véletlen eset ismét témám felé terelt.

Egy trencsényi képviselő, Urbanovszky Ernő, aki még ma is él, végighallgatta volt a Deák híres belvárosi programbeszédét. Nagy hatást tett a beszéd a választókra, tomboltak a tetszés delíriumában. Urbanovszky fejében pedig, akinek szintén programbeszédet kellett mondania legközelebb a kerületében, megszületett a praktikus gondolat: „No, ez bizony jó lesz az enyim totocskáknak.”

Fogta magát, kinyírta az újságból s lefordította tóra, bemagolta szó szerint, hazavitte a fejében és elmondta a választóinak mint a magáét.

A beszéd azonban semmi hatást se tett otthon, még csak egy árva éljent se kamatozott, sőt hidegen hagyta a tótokat. Csóválta is az övé fejét Urbanovszky:

— No, az a Deak, az a Deak!

Az eset eljutott a Deák fülébe is, mire csipkedni kezdte Urbanovszkyt:

— Mit tettél a beszédemmel, te Ucsu? (Így hítták a klubban.) Hallom, hogy nem tetszett nálatok?

— Biz' az nem tetszett, urambátyám.

— Hogy lehet az? Magyarázd meg nekem!

— Hát ez úgy van — felelte bölcsen Ucsu —, hogy Andere Städchen, andere Reden.

— Hogy érted azt? — mosolygott Deák.

— Úgy értek aztat — szólt Ucsu a tarkóját vakarva —, hogyha okául peldanak urambátyám mondaná el magyarra fordítva enyém múlt ciklusi programbeszédemet Belvárosban, hát az se nem tetszene.

— No, az bizony meglehet, mert nem lenne aktuális — dévajkodott Deák —, de te mégis hibázhattál valamit, mert az én beszédem aktuális volt. Gondolkozz csak, talán kihagytál valamit és rájössz, mi a nemtetszés igazi oka.

Ucsu gondolkozott egy darabig, aztán megmozgatta a nagy szakállát és így szólt:

— Az az igazi oka, hogy hiányzott nekem hozzá, az ízéhez... a beszédhez, az urambátyámnak az íze... a szemöldöke.

Nem is értem miért, de akkor megkapott ez a szó, ez a bohó ötlet, hogy Ucsunak a Deák szemöldöke hiányzott a Deák beszédéhez. Hm, nem is olyan bolondság. Sőt egy igazság metaforában kifejezve, hogy az egyént nem lehet különválasztani az elmeszüleményétől, se a saját hangjától. Hm, csakugyan furcsa lenne, ha egyszer például a macska a fülemile hangján kezdene nyavukolni... De iszen van ám a mi Ucsunknak elég esze.

Bár csak úgy értelmeztem, legközelebb mégis jól megnéztem a Deák szemöldökét. Csakugyan hatalmas jupiteri szemöldök. Egész arcát uralta, kidudorodott a két villogó szem fölött, mintha két fekete zabkalász volna odaragasztva szimmetrikusan a homlok alá, s ez árnyékolta be az arcot mogorvának, haragosnak.

Később aztán megint hallottam valamit. Hogy az öregúr régebben gyakorta járt Paksra Szeniczey Ferenc rokonához, ahol a gyerekekkel, a Szeniczey-fiúkkal kijárt a rétekre puszpángláncot kötni, pillangót fogdosni.

Egyszer, amint mennek-mendegélnek a gyalogúton, a legelőknél egy megvadult bika kivált a csordából és nyakát megszegve a szügyéhez, ökklő szarvaival, egyenest az elől poroszkáló gyerekeknek rohant. Deák hirtelen fölfogta a veszedelmet s érezte a felelősséget a szülők irányában, egy perc, és hirtelen hátrarántja a gyerekeket, ő maga előreugrik, megáll mereven a közelgő bika előtt és a nagy fekete szemöldjeit haragosan megmozdítva, hogy azok a homloka közepére szaladnak föl, fenyegető tekintettel fixírozza a bikát.

A bika megtorpan, megáll s az oroszlánteintet és az öldöklő szemöldök erejétől lenyűgözve, megfélemlítve megfordul és visszakullog a gulyához.

Ez a történet megint megzavart, úgyhogy most már valóságos stúdium tárgyává tettem a Deák szemöldjeit. Eljártam napról-napra az ülésekre s váltig a nagy ember szemöldjeit néztem. Eleinte ezek amolyan félig szükséges, félig fölösleges szemtokoknak látszottak, mint a többi közönséges emberek szemöldjei, de hovatovább amint néztem, néztem, két külön élőlényé váltak szememben, sőt még hosszabb idő múlva ők maguk ketten is különböző egyéniséget vettek fel, úgyhogy föl kellett volna ösmernem a cserét, ha például az a természeti csoda történt volna, hogy a bal szemöldök helyét foglalja el egy reggelen a jobb szemöldök. Csodás két szemöldök volt, mondhatom. Ők igazgatták az egész parlamentet.

Az öregúr maga csendesen pihent a padban a könyökein, csak a két drabant szemöldök állt őrt a történendők fölött. A szónok beszélt, beszélt s egyszer csak azt látta, hogy a két szemöldök közelebb húzódik egymáshoz, mire észrevette, hogy valami bolondot mondott, s kezdett[e] csendesen visszaszíni. Ha az elnök valami házszabályviszályt igazított a katedrából (akkor még zöld baldachin volt), odanézett a szemöldökre, s legott tudta, hogy rendben van-e már a kérdés, ha a szemöldök helyeslést intett vagy megrovást.

Mint a malomkerekek, ők ketten örölték meg mozgásukkal a napirend tárgyait. A minisztereket is ezek a szemöldökök koptatták el. Ezekről függött minden. Még az ellenzék se bírta magát kivonni a varázslatuk alul. A balközépen Plachy Tamásnak valami indítványt kellett megtennie, amiről előre lehetett tudni, hogy Deáknak nem fog tetszeni, és minthogy éppen szemben ült Deákkal, és minthogy éppen lutheránus ember volt, fogta magát, átült egy-két percre a Deákpárti padokba, hogy onnan tegye meg indítványát. Mikor a helycsere miatt interpellálták, azzal mentegette magát Tiszáék előtt:

— Félttem, hogy átszúr az öreg azzal a rettenetes szemöldjeivel.

Így kezdtem megérteni lassan az „Isten szemét”, a nép fantáziáját, amellyel egyetlen szigorú szemet s a fölé sötétén árnyaló szemöldököt fest a templomai falára, hogy az a szem rájuk nézzen vasárnaponként s visszarettentse az eltévelyedéstől.

Bárcsak rátestálhatta volna az öregúr, ha már az egész fejét nem lehetett, legalább azt a két szemöldjét valakire. De megbecsülnék most.

ELŐSZÓ [AZ EGYETEMES REGÉNYTÁR. ALMANACH AZ 1904. SZÖKŐÉVRE C. KÖTETHEZ]⁹

Kergetik elődjeiket az évek és napok: mi azt hisszük, hogy csak ők futnak üresen, holott mindent magukkal visznek apránként, még minket is, amit pedig mégis itt hagynak, azt átalakítják útközben úgy, hogy nem marad meg itt régi állapotában semmi, csak a hegyek.

Sok egyéb között főleg magunkra, írókra gondolok legelőbb. Micsoda nevezetes, érdekes emberek voltunk mi valamikor! Azaz én már nem voltam, hanem elődeim, az ötvenes évek „skriblerei”. Babonás tisztelet környezte őket, s élénk kíváncsiság csiklandozta a messze állókat. Az újságok róluk firkáltak. A vidéki utas el nem mulasztotta betekinteni a „Komlóba”, hogy elevenen lássa Vahot Imrét vagy Beöthy Lacit; nézte is koponyájukat nagy érdeklődéssel, milyen módon van alkotva. Egyes költeményekről vagy novellákról legendákká nőttek a mellékkörülmények, mint most az ischli klauzula keletkezéséről. — Hogyan született meg a Fóti dal? Milyen körülmények közt támadt Tompa fejében a „Gólya” vers eszméje? Ki volt Hány János Szekszárdon? Hol ismerte meg Jókai az „Örmény és családja” alakjait? Ezek a kérdések voltak az olvasó világ csemegéi. Intimitások, apróságok, színes részletek az írókról. A Vörösmarty Mihály szürke köpönyegét vagy később a Lisznyay spencerjét úgy ösmerte az is, aki soha nem látta, mintha a saját fogasán lógna. Megelevenedett, nyüzsgött az írói világ a magyar fantáziákban, mint egykor a görögöknél az Olympus. Mindenütt hallani lehetett, mi mindent eszik meg egy vacsorára Kemény Zsigmond. Milyen bajba jutott Pálffy Albert, mikor egyszer ráült a Protzman szobájában a Protzman cilinderjére és nem mert többé fölkelni. Kalandok, ötletes polémiák, ezernyi bohóságok története cirkulált a közönségben, mint színes pillangóraj. — Lauka Gusztáv csínyjei, a vidám Don Gunároszé, ki ócska novellákkal teszi lóvá a szerkesztőket. E félistenek közt valóban elfér egy ilyen incselkedő, vásott kobold. Ellentéte neki az ünnepélyes, merev Vajda János, a beretvált tigris, aki idegenül, dülva-fúlva járja a halhatatlanság berkeit, ködöt harap és az üstökösöknél melegszik. Leányszíveket

dobogtat a Tóth Kálmán neve, az édes szavú dalnoké; látatlanul megcsókolná mindenik. De forr a harag a kis Gyulai Pál ellen, aki fülemilecsontokat tör a kegyetlen kritikáival. Pedig bohóság, bohóság. A kritika legyen kritika. A guillotine-ba végre is nem szokás zenélőórát tenni, hogy a kivégezendő élvezzen is mellette.

Az írók közel hozva a közönséghez, ismerőseivé váltak, s mohó vágy és érdeklődés támadt a műveik iránt. Ha Kuthy megkezdett írni egy novellát, már előre kiszivárgott a vázlata, ez lesz, az lesz benne, Hortobágy leírása, pandúrok, csikósok jönnek majd elő benne. Ha irodalmi eseményt nem kürtöltek a lapok, a Vasárnapi Újság egy-egy elmés szerkesztői mondanivalója is elég tárgy volt országos emlegetésre: Pákh azt üzeni valami beküldőnek: „Ki-ki egye meg a maga anekdotáját.”

A jó, becsületes magyar kúriákon ilyenek felől tűnődtek a pipázgató tekintetes urak: Valjon min dolgozik most Jókai? Mi történt P. Szathmáry Károllyal, hogy hallgat? Még Rózsaági Antal iránt is érdeklődtek, pedig az már igazán oly messze esett egy igazi írótól, mint Makótól Chlopy. Még olyan művekről is tudtak az olvasók, amelyek sohasem jelentek meg. Mesék keltek szárnyra valami „Heraklesről”, melyet egy Bori nevű ügyvéd írt s aztán bosszúságában a tűzbe vetett. (Talán meg is siratták az elhamvadt nemzeti kincset.) Arról a színdarabról is sok szó esett, amit Pákh Albert együtt írt Salamonnal „A héja és a napernyő” cím alatt, de amely sohasem jutott odább az első felvonás első jelenésénél, mert Salamon Ferenc szerint olyan jóízűen diskuráltak benne a szereplő személyek, hogy lehetetlen volt őket szétválasztani.

Ilyen volt a hangulat az irodalom és az írók iránt. Sőt még a nem írókat is a dicsőség bizonyos aranyfüstje lepte be idők jártával, ha az írókkal együtt tartottak, vagy velük barátkoztak. Danielik azért lett püspök, Trefort azért lett később miniszter. A Ráth Mór boltjában, aki az első kiadó volt, ott kaszinóztak az ország kiválóságai, maga Deák Ferenc is ott ült egy zsöllében, mint ahogy falusi komposzesszor társai a kovácműhelyek előtt, ahol a lovakat patkoltatják. Ráth Mórnál a Pegazusokat patkolták. Szállt, szállt a nemzet is följebb, följebb a szárnyas lovakkal...

De íme, ötven esztendő hogy elfutott, mily gyorsan elfutott, és mi lett a szép kezdetből. Mi lett a nagy érdeklődésből?

Megfordult a világ, és akik elsőek voltak, utolsóká lettek.

Valaki megír egy regényt (legyen az bár maga Jókai), megeshetik, egyetlen lap se említi meg. Prűcsköt-bogarat közölnek, vitrioldrámát, kulisszatitkot, benézve a kulcslyukon, amit a szobában látnak, és amit látni vélnek, az mind a lapba való. Egy pofozkodás az utcán ritkított betűket igénylő eset. Pipiske kisasszony eljegyzése Papulyka János gyógyszerészsegéddel tudtul adatik az emberiségnek. Bájligethy Eszmeralda vidéki színésznő, aki még a múlt hónapban szobacicus volt, most egy más társulathoz szegődik, ez is egy érdekes hír szubsztrátuma, de hogy egy könyv megjelent, arra nincs hely. Van szó repcéről, hamuzsírról, asztalosokról, ácsokról, végrehajtókról, rabokról, de írókról nincs. Azok számúzva vannak a nyilvánosság előtt. Könyvkritika évekig elő nem fordul. Jó volna most akár Gyulai Pál is. Hadd szidna inkább. De csak a síri hallgatás van. Ki törődne a regényekkel, versekkel, beszélyekkel? Egy közbeszólás, egy ripőkös közbekurjantás a Házban nagyobb esemény a leghalhatatlanabb költői munkánál is.

Hogy lehet ez? Ennyire megváltozott volna a közönség? Hát már senkinek se kell a költészet? Ha kivesztek az írók mecénásai kivesztek volna a satelleseik is? Ejh, a detronizált fejedelmeknek nincs udvaruk. Ez világos. De hova lettek a szerelmes lánykák, akik kigondolt szerelmes történetek tükrében nézték a magukét? Akik lihegve olvasnák, hogy egy érdekfeszítő

helyen mit mondott a regényhős a hösnőnek. Hát már csak az érdekli az embereket, hogy mit mondott Rigó a miniszterelnöknek?

Nem. Ennyire még nem üli orgiáit a próza. A közönség nem változott meg, a szívek még most is megolvadnak megmártogatva a képzeletbeli alakok bánatában, örömeiben, de a helyzet változott meg gyökeresen.

A lapokat nem egészben írók csinálják, mint Kemény Zsigmondék, Pomperyék korában; többé-kevésbé üzlet a mai lap már, és nem kulturális faktor, mint azelőtt volt. Ami író van is a lapnál, az már beszagolt a politikába, s ezzel vége. Ha a borotvát a fokhagyma gerezdjén keresztül húzzuk, azzal többé sohasem lehet borotválni. Riporterek, üzletemberek, közgazdák csinálják a lapokat, író csak annyi van, mint ahogy minden háznál meghagynak egy-két házimacskát is, ami ezen kívül macska van, az a vízbe fojtandó.

De a megmaradt írók sem írnak a többi írókról, a figulus figulum odit elvénél fogva. A szatócsok szűkkeblű taktikája. A „fekete kutya” nem figyelmeztetheti a „fehér elefánt” fűszereire az olvasót, mert ő maga is fűszeres, inkább beszél hát norinbergi árukról, ami se az egyiket, se a másikat nem érdekli. Így ment ez lassan, lassan vicem pro vice. Itt Péteréket hallgatják agyon, ott Pálékat, míg végre annyira jutott az irodalom, hogy hasonlít egy teljesen elhagyott, bozóttal, dudvával benőtt kerthez, aminek a kerítései bedőltek, szabadon jöhetnek, mehetnek benne. Imitt-amott megnyiladozik egy-két szép virág, eltakarva, szinte láthatatlanná téve a burján által, egyikhez, másikhoz a vezető út elzárva. Nem ültet, nem gyomlál, nem olt, nem öntöz, nem nyeseget ott senki. Kritika nincs, elismerés nincs, csak a nagy némaság honol köröskörül.

Nem kell megoldani a sarut, aki a Parnassusra indul, mehet patkós csizmában is vagy szecessziós biciklin. Mindenki írhat és ír is. Még olyan is, aki hivatott. Veristák, szecesszionisták, naturalisták egymásra licitálnak. A szentimentális kereskedősegéd vasárnap novellákat farag, a takarékos háziasszonyka tárcákat ír a lapokba, hogy toalettpénzét gyarapítsa, ha egy kötetre gyűlnek, kiadót szorít ki nekik, unatkozó grófok irodalomba fojtják spleenjüket és kiadják az elmeszüleményeiket álnév alatt. Szóval, fogy a papiros, zakatolnak a nyomdák, és szaporodnak a könyvek.

Természetesen a szecesszió az uralkodó planéta. A különös van divatban, nem a szép. Kificamodott eszű alakok perverz érzésekkel. Az igaznak a helyére is a különös lép, ibolyaszínű szántóföldek és hupikék levelek a fákon. Az emberek lába a váll-lapockájukból kezdődik. A régi rend megfordulása, majdnem a gyerekvers szerint:

Benéztem az ajtón,
Bementem az ablakon,
Szoba volt az asztalon,
Székek ültek urakon.

Amelyik szem így lát, az a modern szem. Az ilyen szem fölviszi a fej értékét is. Az olyan fej, amelyikben ilyen szem van, nagy koponya.

Egyéb ezenkívül nem szükséges, se fantázia, se megfigyelés, se humor, se poézis. Hiszen jó, ha éppen megvan, de nem szükséges. Még helyesírás se kell; majd kijavítja a korrektor. Sőt magyarul sem kell tudni jól, csak inkább különösen, csak éppen úgy, ahogy a lipótvárosi negyedben beszélnek.

Így esik meg aztán az a fureszaság, hogy amíg a nemzet abban erőlködik, hogy a magyar nyelvet a hadseregbe is bevigye, a magyar nyelv fogja magát, és az irodalomból is kezd kiköltözködni.

Vagy legalábbis egyre kopottabb, színtelenebb, ősi formái átváltoznak, zamatja vész a germanizmusok nyúge alatt, fönséges plasztikája összehuppan, a szófűzés elandalító muzsikája szétesik, a törölmetszett cirádák, ékességek leválnak róla, szóval vedlik, mint a medvebőr, ha nem a medve viseli.

...Felnyitok egy könyvet s azt olvasom benne, hogy egy *lopót* fogtak el a rendőrök. Én *hébért* értek a lopó alatt, az író *tolvajt*. Leteszem bosszankodva. Ez az úr nem tud magyarul. Egy másik könyvbe mélyedek el. Ez se külön, *egy hajjal* se az előbbitől. Azaz egy *hajszálnyit* kellett volna mondanom, de a könyvben „hajjal” van, tehát ez az író úr se tud magyarul.

Hát biz ez keserű dolog, s csak az az egy vigasztaló még, hogy a nép nem olvas nálunk könyveket. A népnél tehát mégis megmaradhat a magyar nyelv friss pompájában, lilium tisztaságában, teljes édességében jobb időkre, és egy szép napon diadalmasan visszavihetjük újra az irodalomba, ha majd a magyar kritika erősebb lesz — és talán egyszer a hadseregbe is, ha majd a magyar király gyengébb lesz.

CSEMEGI¹⁰

A Redout előtti kioszkban az egyik nagy kerek márványasztalnál évek hosszú sora óta egy ugyanazon társaság kávézott a délutáni órákban. Nevesebb ügyvédek, egyetemi professzorok, kúriai bírák, képviselők gyűltek oda naponként, mint mézre a darazsak. Szürke lateiner alakok voltak, akik jogi dolgokról vagy a napi élet fölvetődő kérdéseiről vitatkoztak, de akármilyen heves volt is a disputa, egyszerre megnémultak, mikor közöttük a legigénytelenebb közbeszólt, egy vézna, borotvált állú, vörhenyeges hajú és bajuszú öregúr, kinek kerek feje gögösen hátravetve csak egy kicsinyt emelkedett ki, ahova be volt süppedve a kurta nyak miatt, a válllapockái közül. Ez az öregúr Csemegi volt.

Nem kell kiírni a keresztnévet. Csemegi csak egy volt, se őse nincsen, se utódja. Megérkezett és elment s többet hagyott itt örökségül, mint sok azokból, akik elődökben és utódokban századokig itt pengették a sarkantyút. Mert az igénytelen öregúr, kinek gyér bajusszal beárnyalt ajka körül a keserűség valamely elvitázhatlan jellege borongott, gazdagon gyümölcsöző pályát futott be. Sokan nagyon megcsodálták azt, de ő maga fitymálta és kicsinylette. Meg volt elégedve magával, de pályájával nem. Szíve tele volt nehezteléssel az emberiség iránt, ajka tele volt panasszal. Hatalmas agyvelejét kínos gondolatok feszítették, fejevánkását kőkeményné tették a mellőzése fölött érzett bosszúságok. Tiszta látása csak a messzeségben érvényesült; a tudományos igazságok világában a hajszálnyi finomságokat is meg tudta különböztetni elméje boncoló erejével, de a közelben, a maga szűkebb perifériájában a legelfogultabb emberek köze tartozott. Jól mondta róla Lónyay Menyhért:

— Éles szeme van, de a saját személye elfogja előle a világosságot.

A saját személye. Az Én. Ez a szuverén, ez a despota, aki uralkodott fölötte. Ez tette boldogtalanná. Elégedetlenül, szinte idegenül mozgott ismerősei közt. Látta, hogyan mellőzik, hogy kerülnek föléje rangban, hatáskörben olyanok, akiket ő magánál kisebbeknek ítélt, s kiket nem ítélt volna? Lehangoltság fogta el vagy emésztő harag, felváltva marták a hiúság parazitái. Ez a bölcs ember egy csöppet se volt filozóf. Ő, aki törvényeket szabott az emberi hibákra és tévedésekre, a saját külön ügyében hibátlan embereket követelt, ő, aki behatolt tekintetével a társadalom léhaságába, a sok limlomba, csecsebecsébe, semmiségbe, amit az célnak kigondolt, nem gondolta meg, hogy az emberek a végzet kezében egyszerű gyufák, az egyikkel egy király gyújt szivarra, a másikkal az oltári gyertyákat gyújtják meg, a harmadik-

kal a szegény napszámos fazeka alá csinálnak tüzet, s hogy ez mind csak vak esetleg, és minden gyufának közös sorsa, hogy elégjen.

De hát tekintve rangokat, cafrangokat sem lehetett volna panasza. Érdekes karriert tett meg, roppant messze utat. A vézna, veres hajú zsidó fiú, ki a negyvenes években félénken meglapulva a csongrádi házak és kerítések mellett cipeli hóna alatt könyveit, amint az iskolába tart, vagy onnan jön, értelmes kék szemei nyugtalanul kémlelik a beszögellő utcákat, honnan az ellenséges keresztény gyerekek jöhetnek, hogy meghajigálják — íme most (a kilencvenes években) az említett kerek asztalnál kávézik, s öexcellenciájának szólítják a körülülők, mivelhogy rangban a király belső titkos tanácsosa, a Szent István-rend középkeresztese, a Kúria tanácselnöke és a legnagyobb magyar jogtudós.

De ő maga nem volt ezzel megelégedve, mert a hiúsága még nagyobb volt nálánál. Miniszter akart lenni, vagy mit tudom én, mi. Hiszen az államtitkártól a miniszterség a következő grádus. Meglehet, hogy a tábla elnökségével is beérte volna. Nem lehetetlen, hogy az Akadémiába is vágyott, ahova egy formalitás miatt nem bocsátották be a liliputi „halhatatlanok”, azt vetvén okul, hogy a büntető törvénykönyvet nem ő csinálta, vagyis nincs a neve a címlapon, mint a többi szerzőnél, hogy az országgyűlés szavazta meg, tehát annak a műve és nem a Csemegié... Biz az egy kicsit különös volt. Ha szidni kellett a büntető törvénykönyvet, akkor Csemegi csinálta; ha jutalmazni kellett, akkor az országgyűlés csinálta, és az egész országgyűlést csak mégse lehetett beválasztani az Akadémiába.

Különben talán mindegy volt. Az akadémiai tagság bizonyára meg nem állítja az ő lelkének háborgását. El nem állította volna azt semmi. Mint ahogy meg nem áll a folyam, ha egy virágot vetnek bele, vagy nem vetnek. Megy, hömpölyög nyugtalanul tovább, helyet vájva, de meg nem elégedve vele sehol. Csak a kis pocsolyák stagnálnak. A nagy folyamok sietnek, sietnek. Hová? Miért? Az Isten tudja. Csak mennek, és ha gát akad elibük, csapkodják, zúgva ostromolják, ez a sorsuk.

Ő is megrekedt a kúriai tanácselnökségnél, s ez bántotta, ez emésztette, nem bírt tovább emelkedni sem a dicsőség periferiáiban, pedig érezte, hogy a szárnya még tovább vinné, se a dietenclassis létráján, pedig ösztökelte, izgatta a hatalmi vágy, a tetterő és a fölötte állók gyöngesége. De hasztalan, nem adatott neki több. A gondviselés így határozta, hát így lett. Kormányok jöttek-mentek, új szituációk alakultak, emberek elmúltak, újak támadtak, de Csemegi maradt tanácselnöknek, „egy szögletbe dobva az ócskavasak közé”, ahogy ő panaszkodott a hálátlan ország ellen.

A szerencse elhagyta — pedig sokáig úgyszólván inasa volt, felöltöztette összes ékességeibe amaz időknek, melyekben élt: negyvennyolcban egy zászlóalj élére tette, hol végigharcolta vitézül az egész bácskai hadjáratot és csak Lugosnál tette le a fegyvert, a leveretés után rab lett Temesváron (ez is hozzátartozott a karrierhez), a haditörvényszék be-sorozásra ítélte (ami szintén szépített a pályáján). A sorozóbizottság „untauglich”-nak találta, miután már bebizonyította katonai vitézségét. Mindegy, a centiméter mást mondott. S egy osztrák sorozóbizottság nem mondhatott mást.

Csemegi tehát megszabadult a besorozástól, s ügyvédi irodát nyitott Aradon, ahol csakhamar híressé lett hatalmas védőbeszédeiről és klasszikus periratairól. Nagy tehetségén kívül a császári kormány is segítette, mert üldözte s egy oláh faluba, Butyinba kényszerítette vonulni, ahol örökös rendőri megfigyelés alatt állt.

De megfigyelték őt a jó hazafiak is, és mikor a magyar kormány megalakult, Horváth Boldizsár osztálytanácsosnak édesgette be a már nagy nevű fiatal fiskálist az igazságügy-minisztériumba, hol gyorsan emelkedett az államtitkárságig, s mint a háznak is tagja, mindjárt az első szónokok között foglalt helyet. Öröm volt őt hallgatni, ha az ember a szemét behunyta,

úgyhogy öntelt magatartása és gesztusai nem hatottak zavarólag; szép folyékony előadása, judíciumának mélysége, logikájának gránitkeménysége, ruganyos elméjének szétbontó és egybekapcsoló ereje csodálatos harmóniában érvényesült. Erre az időszakra esik legfőbb alkotása, a büntető törvénykönyv; valóságos titáni csatákat vív a házban a jogi ismeretek rettentő arzenáljával alkotásának minden kis részleteért. A ház disputáló jogászai nem állnak vele egy nívón, s ez még jobban kihívja gúnyját, tudósi gögjét és fumigáló allűrjeit.

Így szerez ellenségeket olyan tulajdonokkal, amelyekkel csodálókat szokás szerezni. A tudománynak még nincs olyan ereje Magyarországon, hogy az ellenszenvet legyőzze. A vezérektől nem az ígét várják a csoportok, hanem a kezelést. Egy nyájas meleg szó többet ér a hideg okos szónál. Hiszen előismerik, hogy Csemegi nagy tudós, de mindjárt hozzáteszik, hogy kellemetlen ember. Az okosság imponál, de követőket még nem szerez. Gróf Széchen Antalról jellemzőn jegyzi meg egy tisztelője: „Roppant okos ember, sokat püsszegték neki.” Csemeginek érdemeit is elősmerték, de püsszegték neki.

Maga a kormányzat is méltatni kívánta nagy művét, mely egész Európa jogászköreiből méltó feltűnést keltett, s jelentékeny pénzajándékkal kínálta meg a vagyontalan államtitkárt, mire az sértődve utasítja el.

— Vajon ki fizette meg azokat a vezéreket — fakadt ki gúnyosan —, akik az első törvényeket hozva vérüket egy közös edénybe csurgatták? Hány forintot adhattak egy uncia ilyen vértért, mit gondoltok?

A pénzről ezek után nem lehetvén szó, kapta a Szent István jeles rend középkeresztjét, majd a belső titkos tanácsosságot; eddig a grófi rang is vele járt a rendjellel — ennél a kitüntetésnél szűnt az meg.

Csemegi tényleg megvetette a pénzt, de ez nem volt a bohém naivsága, bár szinte annak látszott, inkább volt lekicsinylése annak, amit a vele hasonló származásúak elérhettek, vagyis amiben felülszárnyalhatták. Lassankint elvesztette érzékét az anyagiak iránt, nem tudta, mi mibe kerül, mi mit ér. A felesége, nagy műveltségű úrasszony, nemcsak a nagy tulajdonait ösmerte férjének, de gondosságával a gyengéit is igyekezett paralizálni, egy-egy kisbankót tett reggelenkint a mellényzsebébe, ebből fedezte az öregúr a délutáni kapucínertjét és egyéb apró kiadásait, de ha esetleg egy nagybankót adott neki, akkor abból se hozott haza semmit, elvesztette vagy odaadta a kapucínertől fennmaradt részt a komfortáblisnak.

Elkeseredve képzelt mellőzések miatt 1879-ben odadobja államtitkári hivatalát s a Kúriához megy tanácselnöknek. Boldog ember, ki megélhette, hogy a saját törvényeit maga alkalmazhatja. Bírónak is nagy. Szeszélyes ugyan, mint egy asszony, goromba fölfelé és gúnyolódó, dölyfös lefelé, mint egy parvenü, de mikor a tanácsban elnököl, olyan mint Jupiter, igazságos, kérlelhetetlen és zordon. Akarata egy despotáé, de a törvényekből sarjadjik, tehát jogosult.

— Hogy értette ezt Csemegi, azt csak Csemegi mondhatja meg — veti oda nyersen a paragrafusok értelmezésén vitázó bírónak, mintha a XIV. Lajos orrhangján mondaná: „A törvény én vagyok.”

Mondják, hogy mikor egyszer a tanácsa leszavazta, a hiú nagy ember elájult, úgy kellett betegen hazavezetni. De ez csak ritkán történt, talán csak éppen egyszer; a véleménye rendszerint már ítélet. Szinte korlátlanul uralkodik roppant tudásával és dialektikájával bírótársai fölött, kikből az úgynevezett „vicipán bírákat” becsüli többre a „tanulmányosoknál”, mert amazoknak józan eszét legalább el nem pusztította a féltudás.

A törvény oly szentség az ő fogalmában, s a bírói tiszt oly fönséges, hogy a lélek reszket meg a csontok közt, mikor ő ezt magyarázza. Kétségtelen, hogy a Kúriánál se a törvényt, se a bírákat nem találta oly jó karban, ahogy képzelte. (Pedig az még a képviselői választási ügyekben való bíraskodás előtt volt.)

Nem csoda, ha hamar unalmasnak, szűknek találja az ócska házat, a Kúriát; a láncokat, melyek az ablakai mellett vezető kis utcát elzárták, hogy ott a kocsik bele ne zörögjenek a méltóságos urak fejtöréseibe, úgy érezte, mintha előle zárnák el a világot. Csakhamar visszavágyik a politikához, mint a halembert, Hany Istók a Fertőbe, mert aki a szónoki éljeneget, a Ház tetszésmoráját már egyszer megkóstolta, rosszabb lesz az alkoholistánál, soha meg nem gyógyul és okvetlenül visszaesik a szenvedélyébe.

Szeretne menekülni a kúriától, de hova? Az ábrándozók szokása szerint azt szimatolja a levegőben, amit óhajt. Ezer jelet lát arra, hogy kedvezőbb alakulások, helyzetek jönnek. S ezekben a helyzetekben mint tükrökben, mindenütt az ő alakja látszik. Sejtelmek és remények éltetik napról napra. Hátha még neki is megvirrad. „Lesz még sátoros ünnep” — szokta mondani. — Csak nehéz kivárni! Ha ő maga siettethetné! Egy pontot keres, mint Archimedes, ahonnan a sarkaiból kifordíthatná ezt az egész Csemegi-ellenes rendszert. Juvenalis harc-készsége, Brutus dühe tombol benne. Mindent odaadna már egy mandátumért, hogy még egyszer megjelenhetnék a politika szérűjén és legyűrhetné ellenségeit.

Még tűr, még habozik, álmodozik egy darabig, de mikor a Kúria alelnöki székét betöltik, és nem övele, a pohár megtelt, s egy szüksézáú, hideg levélben megválnak állásától. Odadobja, mint egykor az államtitkárságot.

S íme a nagy karriert összetöri ő maga. Mielőtt bekopogna hozzá az Öregség, jön a Hiúság és végez vele. Nyugalomba megy ő, a „nagy nyughatatlan”. Hajh, milyen nyugalom volt! Egy hánykódó nagy lélek lassú, kínos vonaglása, elégeése.

De hogy ez az alkony nem volt még sokkal szomorúbb, annak az az oka, hogy ő maga hajnalnak hitte. Még mindig várt fordulatokat, melyek a fölszínre vetik. Kereste a szálakat, nexusokat, mintha az út elején lenne. Eljárt a kaszinóba, hol az úgynevezett „szkupcsinában” gyakorta érintkezett az apponyista főemberekkel, kik az akkor népszerűsége delén álló Szilágyi igazságügy-miniszter ellen szervezkedtek, bár soha sem állott be táborukba teljesen (ezt már mégis restellte volna), de innen várta az új éráat s őket segítette tanácsokkal.

Reményei, terveik egyenként törtek össze itt is. Egyre szegényebb lett illúziókban. Ezt már az alkony természete hozza így — este nem süt ki a nap többé; de ő nem az estének tulajdonította, hanem annak, hogy a hatalom akadályozza. Izgatta, élénkségben tartotta, mint a morfinistát a morfin, az a hit, hogy küzdenek ellene. „Ergo sum” — gondolta mintegy fellillanyozva. Valóságos regényírói leleménnyel fedezett fel kapcsolatokat valamely kormányzati tényben a saját személye ellen.

Pedig csak képzelődés. Dehogya üldözte a kormány, dehogy. Az aktuális politikai élet, mint egy dübörgő vonat, átszágul a legnagyobb hegycsúcsok közt is, s mire azok, akik bent ülnek a vonaton, visszanéznek, már akkor köd ül a hegycsúcsokon. Csemegit is csak a köd takarta már, mikor még ő mindig feléje közelgő vagy őt fenyegető alakzatokat rajzolt ki magának a gomolygó ködből.

Jótekonv képzelődés, mert őneki jólesett, hogy harcban áll. Hogyha amazok küzdenek, legalább ő is visszaküzdhet. Persze csak szegényesen, mint a talaját vesztett vezér, ki minden pozícióját elhagyva az utolsó két várából ereget még ki lövegeket. Ez a két végvár a Jogászegylet volt, melynek elnöki tisztét viselte, és az ő íróasztala, hol tömérdek könyvei közt még a legszomorúbb napokban is dolgoztatott — jogászegyleti megnyitókon s egyéb jogi témákon.

Ekkor elfelejtette bajait, s munkájába mélyedve voltak pillanatai, amikor talán boldog is volt, elméjének ragyogásával igazságokat világítva meg. Ez időszakban írta meg ama érdekes tanulmányok egy részét, melyek most a Franklin Társulat kiadásában jelentek meg két vaskos kötetben s őt újra felszínre vetették — mint ahogy sokszor fog ő még visszatérni, mindig

nagyobbnak és nagyobbnak még akkor is, midőn a korabeli minisztereket és nevezetességeket már a felejtés árkába söpri az idők szele.

A „nagy természetű” öregúr az íróasztalán kívül még csak egy helyütt érezte magát otthon. A kioszkban, a Csemegi-féle kerek asztalnál. Itt nyilatkozott meg teljes valóságában, kibontotta lelkét, eleresztette láncairól titkos szenvedélyeit. Szelídebb óráiban, ha objektív tudott lenni, élvezet volt őt hallgatni, ha a napi kérdésekről vagy bármely dologról beszélt. Mennyi hatalmas gondolat hasadt ki ez óriás kincsesbányából. Egyes mondásai mint pátriárkai bölcseségek vándoroltak szájról szájra. Elméje röptét követni nehéz volt, de aki vele szállni tudott, annak feledhetetlen az ő társalgása. Némelykor maga is megmelegedett, arca sugárzott (szinte szép volt), kék szeme tűzben csillámlott, s Bismarck-szerű Kraftausdrückokban lökte ki az igazságokat penészszerű koponyájából. Micsoda kicsi hely volt ezeknek az az egyszerű kerek asztal!

De a legnagyobb extázisban egyszer csak észrevett a szomszédos asztalok valamelyikénél valami idegen, újságot olvasó vagy csendesen kávézgató embert, mire abbahagyta a beszédét, összeráncolódtak a homloka, halkán megdőfte a szomszédját s a méltatlankodástól rekedtes hangon suttozta:

— Nini, a spion. Ott a spion...

Azt hitte ugyanis, hogy a kormány folytonos megfigyelés alatt tartja s kémeket küldöz utána. Hiába mosolyogtak e tévhiten a barátai, ő szánólag nézte le őket, mint akik nem állnak az események magaslatán.

TISZA KÁLMÁN ÚJ ARCKÉPEI¹¹

I. Tisza Kálmán a folyosón

Azzal a mondattal fejeztem be sokféle írásaim legutolsóját az öreg generálisról temetése napján: „*Tisza Kálmán* csak pihenni megy Gesztre és bizonyára vissza fog térni.” Nem is múlt el sok idő, és immár kezd visszatéretegni képben, írásban, országgyűlési beszédekben, hol már az ellenzék is az ő nagyságára és alkotmányosságára hivatkozik. Temes vármegye múlt vasárnap leplezte le ünnepélyesen arcképét, melyet a megyeház tanácssterme számára *Ferenczy József* festett. Egy másik jeles rajzolóművészünk, *Faragó József* ugyancsak ez idén készített róla egy rézkarcot, mely őt a folyosón ülve, lábait keresztbe fektetve ábrázolja, kis fekete sapkájában.

Faragó József be akarta mutatni, hogy nemcsak humorista, hanem poéta is, ami voltaképpen pleonazmus, mert hiszen a humor nemes nedve a poézis homokja és kavicsai közt csörgedezik s tisztul meg. A humor a mély érzésekből fakad, és ugyanazon rétegből a poézis is. *Faragó* másvalakit is választhatott volna az élők közül, kit a természet után rajzolhatott volna, de ő mégis Tiszát választotta, mert méltó témát akart, nem elmúlót, amin erejét kipróbálja. A kortársak közül választotta, mert intim képet akart adni, melybe az illetőnek egész lelke, egész karaktere bent legyen, és mi azt, akik még láttuk, ismertük, megfigyeltük az élet, fölismerhessük.

Valósággal a legnehezebbet választotta, mert *Tisza Kálmán*nak már két művészi képe van. Az egyik a *Benczúr* híres festménye Szeged város birtokában, melyen magyar díszruhában, kardja markolatját fogva ül úgy, ahogy őt igen ritka szem látta, de azért mégis ő az, hatalmas tetőpontján, jéghideg arcán azzal a férfias keménységgel, mely kormányzatának sajátja volt. (Erről vett másolatot a Temes megyei képhez *Ferenczy*.)

A másik kép a *Horoviczé*; ez a szürke Tisza, az egyszerű, jó, nyájas Tisza. A szemén a szokott okuláré, rajta a daruszínű blúz, melyet nyaranta viselt, jobb kezét nagy nyugalommal fekteti térdeire, míg balkeze nagy ujját kabátja oldalzsebébe mélyeszti; egy szerencsésen ellesett tartása ez... És micsoda tökéletes testének, alakjának minden része, az arcot el lehet takarni, a kézről, a vállról, a lábról meg lehet ismerni, hogy ez csak a „generálisé” lehet.

A harmadik kép (a *Faragóé*) legjobban viselhetné a „*Tisza alkonya*” címet. Az egykori hatalmas államférfi öreg már, szinte aggastyán, hófehér szakálla legyező alakban köríti megkeskenyedett ráncos arcát, melyen csendes borulat honol. Tél van, télnak kell lenni; a szürke, nehezebb kelméjű kabát be van gombolva, a fején a kis fekete selyemsapka, mely a régi képviselőház léghezamái ellen szolgál védőszerűl, látatlanul hagyja a lenge ősz fűtöket, mert a fejnek az a része, melyet a sapka be nem takar, teljesen beesik a vállak közé.

Ott üldögél régi helyén, ahol milliószor láttuk, a folyosó egyik padjának szögletén, szemben a tanácsterem ajtajával. Öreg uraknál gyakran látjuk, hogy a méhes a kedvenc helyük; a méhek rajzása, döngése zsongítja idegeiket s gondolatokat fakaszt bennök, előidézi a múltakat, melyeknek emlékein jólesik elmerengni.

Tiszának a Ház folyosója volt a méhese. Ez a zsibongás, jövés-menés, hullámlás volt az életelixírje. Itt érezte magát jól és innen mindig tudta, mi történik bent a teremben. Egy-egy új vagy régi intimus ki-kijött a köpüből, a tanácsteremből, Tisza mindig megkérdezte:

— Ki beszél?

Ha gyenge legény szólt odabent, csak szippantott és semmit sem kérdezett többé. Ez volt az ítélete.

Néha megkérdezte:

— Mit beszél?

Ez már egy neme volt a megbecsülésnek.

A kérdezett természetesen elmondta dióhéjban, néha szóról szóra is, s erre a „generális” vagy azt felelte: „Hja, hja” (ez volt a rossz kalkulus), vagy azt felelte: „Majd elolvasom” (ez volt a jobb kalkulus). Olyan legény alig volt már az utolsó időkben kettő-három, kinek a beszédjéért a hosszú szikár alak fölkelt, kinyílt, mint egy penicilus, és besomfordált a tanácsterembe, hol valami közel eső padba lekuporodva újra becsukódott felényire, mint a penicilus.

Jó gondolat volt Faragótól, hogy a nagy öregembert éppen a folyosón leste meg s így adta át az utókornak képmását, mely teljesen méltó a másik két Tisza-képhez. Jellemző, eleven és igaz, hogy szinte megszólítani látszik az embert, hogy: „Ki beszél odabent?”

AZ ÚJ FIUMEI KORMÁNYZÓ¹²

Fiumei kormányzónak azelőtt mindig valami nagyon gazdag embert neveztek ki, míg végre egy olyanra bukkantak, aki bajt csinált azzal, hogy több pénze volt, mint kellett volna, ennél fogva rendszert kellett változtatni, és kineveztek most egy okos embert.

Báró *Rosner* Ervin lett az új kormányzó, ki az ország főispánjai közt a legkiválóbb helyek egyikét foglalta el. Munkás, nagy műveltségű férfi európai látkörrel, aki inkább tudósnek készült, mint államférfiúnak, de a tudósból nem volt meg egyebe, csak éppen a tudománya; nem volt szögletes, társasággyűlölő könyvmoly: előkelő megjelenésű, vonzó modorú úr is tudott lenni, s talán éppen ezekre a csillámló tulajdonságaira vetett szemet a Politika istenasszonya (vagyis inkább boszorkánya) s kicsalogatta őt a tudományos elmélkedés csöndes bástyái közül.

A csinos fiatal nagyváradi jogi professzor nem tudott vagy nem akart ellentállni a csábnak, mikor 1888-ban a szécsényi választókerület (szülőföldje) mandátumával kínálta meg, miután már előbb feltűnt volt a főrendiházban a főrendiház reformja alkalmából tartott beszédével.

A Ház levegőjében csakhamar otthonos lett s azon dolgozó csoportnak egyik tagja, mely élesztő kovásza a parlamenti életnek. Tehetséges, szorgalmas, kitartó és megbízható volt. Oly tulajdonok, melyek ritkán járnak négyesével.

Csak igen rövid ideig, alig két évig volt képviselő s a Ház jegyzője, s már éppen a Ház alelnökének emlegették a leköszönt Horváth Gyula helyett, midőn a híres Hont megyei viszályok idején 1890-ben egy tapintatos és erélyes kezett kellett keresni a fenekestől felfordult vármegye vezetésére, s erre báró Rosner Ervint találta Szapáry gróf a legalkalmasabbnak.

A feladat, Hontban békét teremteni, szinte megoldhatatlannak látszott, de Rosner elvállalta s megoldotta. Négy évig tartott ez a „munka”, de a béke egy napig se tartott, mihelyt ő a lábát kitette. 1894-ben Máramaros megye főispáni székébe nevezték ki, hol úgyszólván emberfeletti munkát végzett. Máramaros vármegye történetében emlékezetes lesz az a kilenc esztendő, amely idő alatt nemcsak a közigazgatás haladt, hanem az egész megyei lakosság nívóját e nagy műveltségű embernek a tetteire, ambíciójára, kulturális érzéke úgyszólván előrelökte.

Rosner Ervin alacsony, zömök ember, kurta nyakán olyan fejjel, aminő egykor Szerencsi perszonalisé volt, de annak gögös vonalai nélkül. A Rosner arcán jóság látszik, s nedves kék szemeiből szinte gyermekded szelídség sugárzik ki, de a lelkében vasakarat lakik. Társalgásában nyájas, szavaiban választékos. Egy kicsit diplomata, de csak a begomboltságra nézve, mert ravaszság nincs benne. Keveset beszél és az utolsó gondolatát mindég visszatartja, csupán sejtetni engedi. Gyorsan határoz, de a foganatosításában meggondolt, körültekintő és óvatos. Nem tartozik a fennhangon gondolkozó emberek közé. Ami veszedelmes is a közpályán. Mint politikus az öreg Tisza iskolájához tartozik: „Becsüld meg a jó barátot, de ne neveld az ellenséged erejét és szarvait.” Emellett azonban igazságos, még a halálos ellensége is nyugodtan tehetné le kezébe az ő igazainak érvényesítését. A közügyek kezelésében méltóságteljes, komoly, de amint tógáját leveti, inkább kedélyes ember, tréfás, incselkedő, de gunyoros nyilai nincsenek vitriolba mártva, inkább langyos rózsavízbe.

Az új kormányzó 1852-ben született Nógrád megyében, Varsányban, hol atyja, Roseneggi báró Rosner József nyugalmazott ezredes lakott; most tehát 51 esztendő, de kevesebbnek látszik, fiatalos, ruganyos férfi.

Néhány évvel ezelőtt nősült, gróf Forgács Klotildot vevén nőül. Gyermekai éppen abban a korban vannak, mikor szívesen játszanak kagylókkal a tengerparton.

Ezt a gyermekek most megkapják. Őrájuk sok csiga vár és sok öröm, magára a kormányzóra sok munka és kevés öröm, már legalább egyelőre — mert körülbelől *Hontot kapta vissza*, valamivel forróbb éghajlatban.

A CERCLE¹³

— Tallózás —

A bécsi cercle-tudósítások a politikai körökben sokféle beszélgetésre adtak okot.

A magyar urak válaszai kevésbé. Azok némák és udvariasak voltak. Még a legkeményebb fejű kurucban is van annyi lélek, hogy királyának legalább bizalmas beszélgetésben nem mond keserűséget. Ami benne van, azt kipakolja ott, ahol annak helye van.

Hanem az osztrák urak, azok bizony mondtak. Ezek közt is a csehek és a horvátok. Ezt az iskolát a cseh Stransky csinálta pár év előtt. Olyanokat mondott a cercle alkalmával, hogy a felséges házigazda kénytelen volt rászólni szeretetreméltó vendégére.

Én egyébiránt ezeket a tegnapi gorombáskodásokat nem hiszem. Nem lehettek azok olyanok.

A dolog ugyanis ilyenformán kerül a lapokba.

Amikor a boldog delegátus kiszabadul a trónteremből vagy az udvari ebédről, első dolga, hogy arrafelé járjon, amerre hírlapírókat vesz észre. Hát persze azonnal megrohanják:

— Mit beszélt önnel őfelsége?

A képviselő titokzatos arcot vág:

— Megengedjen, de beláthatja, hogy erről nem beszélhetek.

— Ejnye pedig milyen érdekes volna! De azt legalább megtudhatom, hogy ön mit válaszolt neki.

Akkor a képviselő úr mélyen gondolkozik egy kicsit, vagy legalább úgy tesz:

— Nem tudom, nem követek-e el vele hibát... de tudja mit? Amit lehet, azt elmondom. Azonban tessék följegyezni.

És ezután diktálni kezd. Megnézi a jegyzetet is, sőt igazít is rajta.

Pedig, méltóztassék elhinni, hogy ez az egész — tisztelet a kivételeknek — hasból van csinálva.

Másnap azonban beadatik a közönségnek és a választóknak.

*

Ezt pedig már onnan is lehet tudni, hogy a cercle folyása már maga is kizárja a jeleskedéseket. Kivéve az államférfiakat, a felség senkivel sem ereszkedik beható beszélgetésbe a cercle alkalmával. Ez nem is lehetséges, már csak a várakozók sokasága miatt sem.

Az udvari ebédnél úgy van, hogy a királyi asztalról egy kis croquis van készítve, amelyen a meghívottak neve is előfordul. Ki, ahol ül.

A felséges házigazda ebéd alatt többször megtekinti a kis térképet és erről tájékozódik. Mert azt még a királyoktól sem lehet megkívnani, hogy *prima vista* megismerjenek mindenkit.

Ebéd után azután az urak, a szertartásmester udvarias figyelmeztetésére, abban a rendben állanak félkörbe (innen a *cercle*), ahogyan az asztalnál ültek.

A királyi gazda rendesen sorba jár, mégpedig kísérő nélkül.

Nagyon természetes, hogy a kérdések rövidek és tartózkodók. Egy vagy két szokásos kérdés az egész. Ha pedig otthon valaki valami szellemességre előre elkészült és ebbe belekezd, a király szeme már a szomszédjára téved, s valami finom, udvarias szóval beköti a megnyílt zsákot.

Bizony ott nem lehet szellemeskedni. Aminthogy a legtöbb megszólított úr csak makog valamit.

Ami az újságba kerül, azt hazafelé menvén gondolja ki.

*

A delegációknál másképpen van. Ott a király a trónusról lelépve kezdi el a cercle-t.

Mögötte körülbelül egy lépésre a miniszterelnök halad, hogy az új tagokat, amint a király odaér, bemutatassa.

Természetesen itt nagyobb a félkör, s a király nem is tart olyan pontos rendet. Nem is lehet. Legelőször az elnököt szólítja meg s utána a jól ismert régi arcokat. Ezekkel olykor igen barátságosan beszél.

Akikkel már beszélt, azok oldalt állanak, amíg a „szüzek” úgy igazodnak, hogy szembe kerüljenek vele.

Ha *homo novus* van köztük, a miniszterelnök azonnal előrelép és bemutatja.

Csakhogyszellemeskedésre itt nem kerül a sor. Itt még kevésbé, mint amott.

A beszélgetés például ilyenformán megy:

A király: Ön először van itt?

Ő: Igen, felség[.]

A király: Bizonyosan a külügyi albizottságban van.

Ő: Nem felség; a hadügyiben.

A király (elmenőben): Reménylem nem lesznek különösebb nehézségek.

A lapban azután így jelenik meg:

A király: Nagyon örülök, hogy önt itt látom. Már sokat hallottam az ön jeles tehetségeiről.

Ő: Megszégyenít fölséges uram! Hazám és fölséged trónja javára dolgoznom legszentebb kötelességem,

A király: Ismertem az édesapját is. Csak sast nemzenek a sasok...

Ő: S nem szül gyáva nyulat Núbia párduca.

A választók pedig odahaza elhűlnek:

— Ez azután az ember!

A FŐISPÁNOK¹⁴

A folyosón hallottam két jól öltözött úrtól a következő beszélgetést:

— Hogy vagy?

— Nem tudom. És te?

— Én se tudom.

Nem ösmertem a két elegáns urat, de feltűnt a diskurzusuk, minthogy az ilyen kérdésekre a szokásos válasz vagy egy vállvonítás: „Úgy, úgy”, vagy egy mosoly: „Köszönöm, jól”. Hogy lehet azt nem tudni — tűnődtem magamban —, hogy valaki jól van-e, vagy nem jól van? Mígnem eszembe ötlött, s a homlokomra ütöttem: Sapristi, ezek csak főispánok lehetnek!

Hát persze, azok voltak. Mert e néhány szó, amit váltottak, nemcsak jellemző, hanem egy-szersmind meglehetősen hű körülírása az állásnak, amivé fejlődött, mióta az oligarchikus cirádákat, a középkorias aranyozást lemosta róla az idő.

Nem is annyira az idő, mint a modern intézmények: a parlamentarizmus (az újkor tekintély-faló szörnyetege) és a sajtó. Ez utóbbi ártott neki legtöbbet, mint ahogy a szövetség a napfény kiveszi a színét. Sőt az átváltozási folyamat még mindig tart, nem tudni mikor és hol áll meg,

csak érezni lehet, hogy öméltóságaik még nem egészen prefet-k és már nem egészen „supremus comes”-ek.

Éppen időszerű róluk beszélni, mint rózsanyíláskor a rózsákról. Csakhogy rózsanyíláskor van a rózsahullás is. Születnek és halnak, azaz hogy jönnek, mennek. A lapok és otthon a vármegyék tele vannak kombinációkkal. Az „erős kéz” készül a választásokra — mondogatják — és sokszorosítja magát. A klubban is ez a szóbeszéd tárgya. Ha Sándor János nyájasan beszélget valakivel, azt mindjárt gyanúba keveri. Annyi név lanszíroztatik, hogy ha mind igaz lesz, a miniszterelnök valóságosan megtizedeli a maga pártját.

Ám a gyanúba keverték nemigen apprehendálnak. Hisz utoljára is még mindig könnyebb dolog egy vármegyére vigyázni, mint egy kukoricásföldre. Ritkán is hallja az ember, hogy egy-egy főispán itt vagy amott megszakadt volna a sok munkában. (Sokkalta inkább hal meg gutaütés következtében, hogy keveset mozgott.)

Azért tehát még mindig akadnak aspiránsok, sőt jobban, mint azelőtt, mert bár a hatalmi mag összezsugorodott a főispánságban, mint mikor a diónak a belső tartalma penészedik meg, a külső még mindig imponáló — anélkül, hogy annyiba kerülne, mint régen, mikor még a belügyminiszter olyan szemmel nézett szét az ismerősei közt, vajon melyik volna magát hajlandó vagyoniilag tönkretenni? Ma már nem kell sok pezsgős ebédet adni (ámbar plenus venter accomodat libenter), elég a főispánsághoz egy mente, egy kalpag, egy okos főispánné, egy jó alispán és az installációkor egy program — amit esetleg be is lehet tartani, de nem föltétlenül szükséges.

A főispánságnál legnehezebb a megszületés (a sok intrika miatt), a halál már sokkal könnyebb, de kellemetlen. Viktória királyné, mikor a trónra lépett, egy csésze teát kért és a *Timest*. Ez a két dolog volt neki eltiltva. Ezen próbálta meg, valóban uralkodik-e? A mindenkori új belügyminiszterek ellenben a főispánokon teszik meg ezt a próbát, néhány főispán mindig lefejezendő — már csak azért is, mert a megyék rendszerint kétszer örülnek a főispánjuknak, mikor megkapják, és mikor elvesztik. Ebbe már bele kell nyugodni, meg abba, hogy az elmúlás ellen nincs orvosság.

Azaz hogy van: a szellemesség még ez ellen is jó. Pletykázzák, hogy egy kiöregedett, régen szolgáló főispánt is azok közé sorolt a mostani belügyminiszter, akiket nyugalomba akar meneszteni, s mikor az öregúr megjelent a szokásos első audiencián, az új miniszter gyengéd messzeségről azzal a diplomatikus kérdéssel fordult hozzá:

— Mióta vagy már főispán?

Várta, hogy egy csomó évet mond, mire ő megjegyzi, bizony már elég volt, elfáradhattál, nyugodtan adhatsz helyet fiatalabb erőnek, de az öreg róka váratlanul így felelt:

— Csak most egy hét óta kezdem magam annak érezni. (Ti. egy hét előtt lett Tisza belügyminiszter.)

A miniszter elmosolyodott és állítólag így szólt:

— Hát folytasd tovább!

Gondolta magában, aki ilyen ügyesen bánik velem, az ügyesen bánik másokkal is, hát használható ember, maradjon.

Sok közöttük a szeretetreméltó gavallér ember, ami nem is csoda, hiszen rendszeren a vármegye legkellemesebb emberét szemelik ki főispánnak. Pompás alakok, tetőtől talpig gentlemanek, modor, simaság, előkelő gondolkozás dolgában a magyar főispánok fölötte állanak a világ bármely tisztviselői kasztjának. Mikor néhányan összejönnek, mintha néhány király találkoznék. Szinte túlságos tekintettel vannak a kormányok a reprezentálás kellékeire, vagyis

egy főispán inkább áll külsőből (a belső mellékes gyanánt tekintetik). Azelőtt még azt is megkívánták, hogy szalon alak legyen, hosszúkás képű vagy délceg, vagy potrohos, szemnek tetszetős charmeur (ha raccsolni tud, nagy előny!), szóval hogy „mutasson” (hiába, a Balkán közel van), de mióta a kicsiny, igénytelen Kubicza és a rút, vörös képű Hertelendy nagy főispánoknak bizonyultak, azóta e tekintetben némi fordulat állott be.

Az úrias megjelenést még Deák is szükségesnek tartotta, s mikor Wenckheim Béla egy cinikus külsejű főispánt akart kinevezni egy felső megyébe, morózusan ellenvetette:

— Nagyon ki van fényesedve térdén a nadrág.

— És te kifogásolod ezt egy főispánnál?

— Sőt szeretem — felelte Deák —, ha némi fényt fejt ki, de nem a térdekalácsán.

A főispánoknak több válfajai vannak.

a) Legősibb példány *a csibukozó főispán*. — Csak csibukozni látszik és semmibe se avatkozik, de azért minden úgy történik, ahogy ő akarja.

b) Azután jön *a mutatós főispán*. Mindenbe beleavatkozik, de azért semmi se történik úgy, ahogy ő akarja.

c) Harmadsorban következik *a becsületes, derék főispán*, aki se nem csibukozik, se nem avatkozik.

A legrosszabb species az *agilis főispán*, akit rendesen nemzetiségi megyébe küldenek. Erre már megvan ősidőktől kezdve a sablonos recept, mint a rizsfelfűjt készítésére. Az, hogy a felfűjt sohasem sikerül e recept szerint, éppen nem confundálja az újonnan kinevezett méltóságos urat, csinálja, amit az elődjei. Amint a kinevezést megkapta, keres magának egy újságíró és elviszi a megyéjébe lapot szerkeszteni a magyar állameszme védelmére.

Most aztán ketten dolgoznak, a főispán és a lap, a főispán minden megyegyűlésen fölpiszkálja a nemzetiségeket, a lap pedig minden héten leránt különböző alakban valamit vagy valakit. Elég, hogy valamelyik szász atyafinak a kisasszony leánya szász színekbe öltözve jelenjék meg vasárnap a templomban. Ritkított cikk szól erről. Rúg, kapál, harap, tépáz, tajtékzik a lap, akár van rá ok, akár nincs, mert végre is küzdeni kell, folyton küzdeni, azaz a *megkékczeruzált* helyeket a lapban fel kell küldeni Berczik Árpádnak, lássa őméltósága, hogy a *Heti Harsona* harcol a magyar állameszméért és szünetlenül dolgozik, úgyszintén a főispánnak is intézni kell egy-egy rohamot a nemzetiségek ellen minden közgyűlésen, melynek kiszínezett leírását hasonlóan megkékczeruzálva küldik fel Budára, őexcellenciája is lássa, hogy dolgoznak.

És dolgoznak, dolgoznak, addig dolgoznak, míg végre meglesz az eredmény, hogy ahol meglehetősen béke volt azelőtt, egy-két évi működés után fenekestől fordulnak fel az állapotok.

Végül jön a legritkább példány, az úgynevezett *erőszakos főispán*, aki nem ismerve se sógort, se komát, se istent, se befolyásos megyei virilistát, végrehajtatja a törvényeket, úgy, ahogy azokat az országgyűlések hozták. De hát az ilyen ember nem lesz hosszú életű a maga polcán. Az ilyen ember zsarnok, és vagy itt, vagy valahol, de okvetlenül hamar kitekerik a nyakát. Mert hát van még morál az emberekben.

Ilyen válfajokra oszlanak a vármegye urai, ezek a speciális vonásaik. A generális vonás ellenben az, hogy mindnyájan élvezik a hatalmat és „szeretve tiszteltek és bölcsek” a maguk megyéjében.

PARLAMENTI KARCOLATOK

EX-LEX¹⁵

Karcolat

Ha két kabátos ember találkozik, nem az időről esik szó, se a fagyosszentekről (ez idén még ők se aktuálisak), hanem ilyenformán indul meg a diskurzus:

— Mát mi lesz? Ex-lex lesz?

A másik vállat von.

— Isten tudja!

A lapok betüerdejéből is ez az ominózus szó vicsorgatja a fogát.

Miniszterek háta megborzong, ha olvassák. A kombináló politikusok esze megáll. A bécsi Burg termeiben suttogva tanakodnak a korona emberei: Was sollen wir machen? A politikai bonyodalmak gurmandjai lihegve futják át a lapokat, mint az érzékeny varrólányok, mikor a regénynek ahhoz a fejezetéhez értek, hogy Arthurt vagy megölik, vagy kimenekül a bonyodalmas helyzetből. Hát még a klub! Oh, a klub! A kulisszák titokzatos, beláthatatlan szalagokkal összevissza font világa. Hogy szövik itt apró, finom hálóikat a kis és nagy pókok. Bizonytalanul állnak a stréberek. Csalétekkel megtűzdelt horgaikat a zavaros vizekbe mélyeszti a halászok. Némelyik horogn[a]k a madzagja egész Bécsig ér. A poseurök, faiseurök mozognak, evickélnek. A farizeusok krokodilkönnyeket sírnak. A wippek híreket visznek-hoznak. A hallgatagok jósokká válnak. A rendületlenek mozogni kezdenek, mint az odvas fogak, hogy egy cérnával ki lehetne őket húzni. Szóval minden éled, mozog, hánykolódik, foszforeszkál, forr. Csak maga a parlamentarizmus van haldoklóban, mert leskelődik már rá a halál, az ex-lex.

A betegség, az obstrukció már hónapok óta tart, nem olyan utálatos ugyan, mint az osztrákoké; komolyabb. Az osztrákok összevissza locsogtak mindent, s beszédekben ilyenek is fordultak elő: „Jó napot barátom, Chots. Hogy van a feleséged? Hallom, beteg volt, szegény asszony. Igaz, hogy kiment a haja? Hát a gyerekeid hogy vannak? A nagyobbik iskolába jár. És jól tanul, mi? Kíváncsi, hogy örömed legyen belőle.”

A magyar obstrukció nem alázza le magát ilyen szószátyárságba, mindig a tárgy körül mozgott a komolyság színeiben, ami azonban csak azt bizonyítja, hogy *mi okosabbak vagyunk*. Hisz éppen ez az. Ezért nagyobb hiba a mi obstrukciónk. Mert obstrukciót *sokkal könnyebb kevesebb ésszel csinálni*. És sokkal jobban meg lehet bocsátani.

De az obstrukció még hagyján. Csak az ex-lex ne volna. Az ex-lex már komoly dolog, amivel nem szabad tréfálni. Hisz igaz, hogy már kétszer is volt egy picike ex-lex, néhány napig tartó és nem származott belőle semmi baj, sőt inkább újjászületés. Úgy, úgy. Senki se akarja megölni a törvényességet, csak egy kicsit elaltatni, hogy aztán annál inkább magához térjen. De a kísérlet veszedelmes. Salamon Ella kisasszonyt is csak egy órácskára akarta elaltatni a verseci kútfüró és — örökre elaludt.

*

Még körülbelül tíz napig tart a törvényes állapot, s ha addig valakit nem száll meg a küszködő faktorok közül a békét sugalló szent lélek, május elsejére éjfélkor beáll az ex-lex — a törvényen kívüli állapot.

Hogy mi lesz ekkor?

Különféle variációkban ezek a vélemények jegecesedtek ki:

— Széll Kálmán, ahogy ismerjük, nem mehet bele az ex-lexbe.

Ezek a miniszterelnök sorsát szabják meg. Mások a király magatartását jelölik meg.

— Öfelségét az esküje köti a törvényességhez.

Egy harmadik politikus azt mondja ki:

— Ha Széll Kálmán lemond, senkise vállalja utána a miniszterelnökséget.

A harmadik a szabadelvű pártra gondol.

— A párt nem maradhat többé együtt. Szétmennek, mint Babylon tornyának építői.

Mindenkit leköt az ex-lex. Mindenkiről tudjuk, hogy mit nem szabad tenni. Csak a *kisebbségről* nem tudjuk, hogy öneki mi nem szabad.

Hát van mégis egy szuverén, akinek minden szabad.

*

Hiába, az osztrákok mégis nagyobb urak (ámbar ezt az uraságot nem irigyeljük tőlük). Ők vígan obstruálhatnak. Náluk nem lehet ex-lex. Az osztráknál az alkotmány csak olyan, mint az úgynevezett „Non plus ultra” kávéfőző gép, ez adja az aromatis kávé, de ha ez megromlik, a császár kivesz a zsebéből egy bögrét (a híres tizennegyedik paragrafust), és abban is megfőzik a kávé, ahogy.

De a magyarnak olyan az alkotmánya, mint a medvének a bőre, ha azt lehúzzák róla — vége van. Nálunk az ex-lex olyan káosz, hogy azon túl már csak az a nagy semmi következik, amibe vitéz Joannes Háy egykor a lábát lelógatta.

Oly helyzet ez, hogy még fantáziával se tud neki a magyar ember *folytatást* találni.

S éppen ez a szép. A spártaiak nem provideáltak törvényt az apagyilkosságra — a magyarok nem provideáltak modus vivendit az alkotmányosság megbénulásának esetére.

*

Ha azonban föltennők, hogy mindenki a legvégsőig viszi a törvénytiszteletet — még maga a törvénytisztelet is abszurdummá változnék az ex-lexben. Mert a törvénytisztelet (bármilyen furcsán hangzik is) a törvénytőlküliségben is folyt[a]tható bizonyos ideig. Ha minden faktor alkotmányos érzületéhez ragaszkodnék, a legideálisabb mértékben még az is csak furcsaságokra vezethetne.

Színezzük csak ki a fantázia segélyével, mi lehetne ekkor.

Mondjuk, hogy a kormány nem menne bele az ex-lexbe (amint hogy alkalmasint nem is megy bele), mondjuk, hogy (amint azt jósolják is) senkise vállalná a kormányt utánuk. Egyetlen ember se. Ámbar ahogy én ösmerem az embereket, hát ezt nem hiszem. Mintha már olvastam volna valamit arról, hogy a klubban vannak a képviselők közt stréberek is. Lehet, hogy kivesztek, de mikor én ott utoljára megfordultam (a múlt héten), akkor még voltak. De tegyük fel mégis, hogy senkise vállalna kormányt. Hát jól van. Nem kell. Minek kormány? Hiszen a király is ragaszkodik alkotmányos felfogásához körömszakadtáig s egyszerűen levonja a helyzetből a legalkotmányosabb konzekvenciákat.

A helyzet pedig ugye az, hogy az országgyűlés május elsején túli időkre nem adta még meg a felhatalmazást a kormánynak hozzányúlni az állami bevételekhez az ügyek továbbvitele céljából se.

Nos, tehát nem vitetnek többé semmi állami ügyek. Hát minek legyen kormány is? Hiszen nincs mit vinnie.

Május első napjának hajnalán megdermed az országban minden állami élet. A hivatalnokok nem kapnak pénzt. A reggeli vonatok nem indulnak el. Mert a vasutasok sem kaptak pénzt, a lokomotívok se kaphatnak szenet — mert az már nincsen megszavazva. A bírák se kaptak pénzt, tehát nem is fognak dolgozni. A posta se indul, ma senkise kapja meg a vidéken a lapját, pedig érdekes volna olvasni az ex-lexről. No, lesz emiatt revolúció a vidéki kaszinókban! A szerkesztők kétségbe vannak esve, csak nem küldhetik szét lovas emberekkel a lappéldányokat? De még ez nem volna hiba. Nagyobb baj az, hogy a Monaszterly csomagjait nem viszi a posta a vidéki megrendelőkhöz, s Bukovay Abszéntiusnak, aki meglehetősen kiköltekezett az obstrukcionális tüntetéseknél, szinte nem érkezik meg a pénzeslevele, amit a tekintetes papa feladott otthon. Reggel óta lesi a levélhordókat, pedig már nincsenek is levélhordók. A vidéki kereskedők káromkodnak, mert nem kapták meg a fővárosból az árukat, a fővárosiak lamentálnak, mert nem kapták meg a megrendeléseket. A szállodák üresek, mert egy utas se érkezett. Csak a déli vaspályán érkeznek idegenek, mert az nem a magyar államé. A vasút részvényei föl is szálltak egypár percenttel. (Lám, valakinek mégis jó hát az ex-lex.) Nosza, hamar, telegrafice kellene venni Bécsből egypár részvényt — hanem hiszen sürgönyhivatal sincs. A telegrafista kisasszonyok se kaptak fizetést elsején s faképnél hagyták a gépet. Tehát nincs telegram, nincs semmi, minden megállott. Millió és millió jelben mutatkozik a bénulás, mintha a vérkeringés megállt volna a testben. Érti minden ember a rettenetes következményeket, amelyek csodálatos változatokban fognak apránként összerolódni. Még Apponyi is, kinek a vasút nem hoz fel többé küldöttségeket.

De ne folytassuk tovább ezt a bohóságot, az ex-lex abszurdumig való továbbvitelét, mert az ex-lexben semmi se tenyészik, semmi se működik, és még a fantázia is felmondja a szolgálatot.

A KÉPVISELŐHÁZ ÉS TÁJÉKA¹⁶

Karcolat

Minden napra egy versecske
S minden vershez egy képecske.

Ez a gyermekkönyvből kivett poéma jellemzi leginkább a képviselőház mostani tárgyalásait. Más népeknél ha obstrukció van, beszédek helyett éretlen zöldség kerül a ház asztalára. Stone úr Amerikában az egész Bibliát fel akarta olvasni, mint idézetet. Vidliczkay József a bal-középi obstrukció idejében elbeszélte a népvándorlás történetét, a bécsi parlamentben egészen értelmetlen, a tárgyhoz nem tartozó dolgokat fecsegték — ezekkel szemben a magyar obstrukció teljesen elütő valami. Nem csak, hogy nem nyújt rosszabbat vagy kevesebbet a szokottnál, hanem többet. Csinos, értelmes beszédeket tartanak, sőt azokat még *illusztrálják* is. Majd minden beszédhez jut egy képecske. A képecske egy-egy vidéki küldöttség, mely mintegy mutatja, hogy mind igaz, amit a szónok elmond a nemzeti akaratról, a veradóemelés elleni antipátiákról, stb.

A megszokás hatalma egyike a legnagyobb hatalmaknak. A képviselő urak megszokták apránként az obstrukciót, a küldöttségeket, és meg fogják szokni az ex-lexet is. Ha valamelyik nap nincs küldöttség, Apponyi már unatkozik, s a lapok egyik hasábjának megtöltése gondot okoz a szerkesztőknek.

— A Ház most utálatos! — panaszkodnak a komolyabb elemek.

— A parlament beteg, nagyon beteg — sopánkodnak az államférfiak, helyesebben, akik azoknak akarnak tetszeni, s medicinát keresgélnek, sőt járnak is sűrűn a miniszterek az udvari patikába Bécsbe; egyelőre csak az a kérdés, kinek a receptjét csináltatják.

A nagy látnokok (mert ilyenek is vannak a Házban) ablakokat verdeső kuvikokat vélnek látni (pedig csak Kubikok vannak) és azt jósolják:

— Valakinek itt meg kell halni.

Ellenben a gondolkozni nem szerető ősmamelukok roppant otthonosnak találják így a Házat; mint egy olyan lakást, ahol minden a maga helyén van egy nap úgy, mint másnap. Az előadói széken Münnich ül. (Neményi csak most, egy ideig.) Münnich úr jól tartja ma[g]át. egészséges, egy kicsit öregebb lett, mint mikor a témát bevezette, de a jóltápláltságán semmit se rontottak a háború fáradalmai. Mosolygó arccal várja a zivatar elmúlását. A gúnyos közbeszólások, éles megjegyzések, zajos ellenmondások, melyek keresztül-kasul cikáznak, mint a sistergő istennyilák, a két táborból ide-oda, úgy tűnnek fel neki, mintha apró legyek röpködnének a füle mellett.

Az ősmameluknak igen kellemes ez a helyzet. Nem kell megkérdeznie, mikor reggel bejön a Házba, mint azelőtt, hogy miről van szó. Mindég csak egyről van szó. Minden úgy van, mint előtte való nap volt. Széll Kálmán jegyez, arcán jupiteri nyugalom honol. Csak ritkán mond ellen a támadó szónoknak s aztán kinyitja az asztalfiókját, kivesz egy cukorkát és a szájába csúsztatja. Ez most is édes, mindig édes... A hatalom csak néha... Fejérváry tenyerét füléhez hajlítva figyel, mint egy ugrásra készülő párdúc. Az összkép örökösén ugyanaz, csak a „Zoltánok” (szónokok, orátorok, kibeszélők) változnak napról-napra, valamint a karzat, hol egyszer több a szépasszony, egyszer kevesebb. És ha a Ház mint törvényhozó testület, amennyiben hónapok óta nem mozdul benne a tárgyalás alatt levő javaslat egy hajszálnyival sem előbbre, felmondta is a szolgálatot, de mint *etnográfiai szemléltető intézet* remekül felel meg hivatásának. Aki a magyar különböző népviseleteket és az egyes vidékek arctípusait akarja tanulmányozni, annak bő anyagot nyújt. Rendre megjelennek a különböző vidékek a karzaton: ma a Dunántúl, a Csallóköz, holnap a Tisza mente, egyszer a barkók, másszor a matyók, jászok, kunok, stb.

A folyosó szintén ugyanaz mindig. Podmaniczky szundikál egy fulkében, jelképezve a pártot, amelynek elnöke. Andrássy Gyulát látni beszélgetve valamelyik ellenzéki korifeussal. Igazi *tűzoltói* szenvedély lakozik a grófban, ki folyton emelkedik az elmékben. Tüzes paripája az íróasztala, viszi-viszi a szónokoknál is magasabbra. Ha nem ír, olt, egyre olt, békít és csillapít. A másik fordulónál Kabós Ferenc kombinál, vagy Rosenberg Gyula. Az orosz cárnak egy írásművész e napokban egy búzaszemet ajándékozott, melyre rávéste az egész orosz liturgiát. A cár igen csodálkozott. De hátha még Rosenberget és Kabóst ismerné, kik egy búzaszemből egy mázsa lisztet tudnak elővarázsolni (persze politikai búzaszemből politikai lisztet), akik hajszálatokat hasogatnak szét és bolhákat boncolnak fel. Az ellenzékről csak a nagy dohányosok üldögélnek kint, a többi bent marad „helyeselni” és közbeszólni. Komjáthy (a rejtélyes mosolyával), Eötvös Károly (az anekdotáival) a folyosó gyülekezési pontjai. Mint a darazsak a mézre, úgy gyűlnek köréjük a folyosó heréi.

De mit beszélek én folyosóról? Van is már folyosó? Legalább a régi értelemben nincs. Az a csodás hely, hol a parlament kulisszaélete forrt, zajlott és bugyborékkolt, hol a tanácsteremben felgyűlt gyúanyag néha fel is robbant, nincs többé. Az óriási csarnokok, korridorok, átjárók, keresztezők nagy dimenzióikkal valóságosan elnyelik a tanácsteremből kilépő képviselőket. Mintha egy egész városrészben volnának szétszórva, órákig elsétálhatnak összevissza a nagy labirintusban anélkül, hogy találkoznának.

A régi Ház kedélyes fülkéi, primitivitása, intimus szögletei, bizalmas suttogóhelyei, hol minden együtt volt, hol minden elevenség egy rakásra torlódott, örökké feledhetetlenek lesznek. A zajos szcénák, a politikai hullámvázások és a pompás trics-tracsok színtere mint valami vonzó emlék él az emlékezetekben. Emitt oly hideg minden. Az ember szinte azt gondolja, hogy nem azért nem üldögel itt Tisza Kálmán, vagy nem csörtet végig haragosan Szilágyi Dezső, és nem azért nem pajzánkodik Beöthy Aldzsi, mert mind a három meghalt, hanem mert ott maradtak a régi folyosón, a Sándor utcában.

*

De vannak a változásnak előnyei is. Az új Ház előtt elenyésznek az olyanfajta csoportosulások nehéz órákban, melyek a szűk Sándor utcán már fenyegető alakot nyertek. Az effajta csoportot észre is alig lehet venni a roppant téren. A Tisza-féle véderővitának kínos jelenetei, a háborgó utcai tömegek rakoncátlankodásai a mostani viszonyok közt nem okoznának többé gondot. Annyi helyen távozhatnak el az új épületből az esetleges üldözöttek, ahány helyen tetszik. Még talán a Duna vizén, hajón is elmenekülhetnének.

Ám nem csupán a tüntető hazafiakra hátrányos a sokféle kijárat, kellemetlen az a „pumpolókra” is, kik régenten künn lesték az ismerős képviselőket, kiknek meghatározása az ő külön természetrajzukban körülbelül ez lehetett: „Egy biztosan elcsíphető adakozó lény”. Ma már ez se áll. De azért a tiszta lelkiismeretű honatya, a rendkívüli eseteket kivéve, rendszerint mégis a palotának az Akadémia felé eső kijárását használja, hol a kapus áll a feljárónál országcímeres ezüstbotjával. Itt köröskörül mindig van egy kis élet. Egy csomó bábésműködő, aki a celebritásokat akarja látni, egypár hordár, akit el lehessen valahová küldeni, egy-két szép-asszony is erre sétál „véletlenül”, mert itt vannak egy rakáson a „legfogékonyabb szívek”, csinos, deli uracsok, akiknek felesége otthon falun „szalmaözvegyeskedik”. Távolabb néhány lépéssel a fiákerek és magánfogatok sora áll. A kocsisok természetesen politizálnak, mint a többi bábésműködő is (ott fent az urak úgyis csak léhaskodnak). Folytonos érintkezésben a Ház szolgálival mindig tudják, mi történik, s gyakran hallani ilyesfélét:

— A lengyel szultán (Lengyel Zoltán) beszél odafent.

— És mit beszél?

— A királyt fenyegeti.

— Képzelem, a király hogy csuklik most Budán.

— Hogy azt mondja, nagyon össze vannak marakodva az urak.

— Hát mi lesz most ebből, mit gondosz, hadik? (A Hadik gróf kocsisát szólítja így).

— Hát csak azt gondolom, hogy az adó lesz nagyobb, mert eddig még minden léből ez gyűtt ki nagyobbnak.

Távolabb, mintegy elkülönítve a kocsis arisztokráciától, néhány ócska komfortáblí áll. Sovány, elcsigázott lovaik fakó hámban, lekonyult fejjel, könnyező szemmel, elbúsultan bámulnak maguk elé.

...Szegény lovacsák, ti ábrázoljátok itt leghívebben az országot!

SZÉLL KÁLMÁN LEMONDÁSA¹⁷

Egy miniszterelnöki karrier végződött be e héten megint. Széll Kálmán beadta lemondását. A háborúskodó parlament összes árnyalatai lerakták előtte e napon hódolatuknak virágait. Egy virágboglyán halt meg Széll Kálmán, ahogy még egyetlen miniszterelnök sem. Azaz nem halt

meg, dehogyan halt meg, hiszen a parlament is csak színpad. A hős elesik, a kortina lehull, s a következő felvonásban megjelenik újra, ha nem is többé mint miniszterelnök, hanem mint a törvénytisztelet hőse. Széll Kálmán alakja az újabb politikai élet egyik vigasztaló látványa. Valóban minden rút köröskörül, a följárat szennvedélyek, a pártviszályok, fondorlatok, a Janus-arcok mosolya, a tanácskozás elromlott hangja, a nemzeti fejlődés eszközeinek kaotikus összetévesztése, csak Széll Kálmán pályája maradt ép, egyenletes, etikailag bevégzett egész. Abban a percben, mikor a királytól vett hatalmát letette, egy új hatalma kezdődik, egy erkölcsi hatalma a nemzet felett.

Széll Kálmánt a helyzet buktatta meg, mely jött és bonyolódott, feltartóztatlan módon. Bizonyos hibák követték el minden oldalról, s ezek a hibák összejöttek egy csomóba. Az ellenzék kibékítésével vette át hasonló zűrzavarban a kormányt ötödfél év előtt, s garanciát adott a kisebbségnek a tiszta választásokban és a kúriai bíráskodásban az iránt, hogy a többség nem fog hatalmával visszaélni, de a kisebbségtől nem vett garanciát, hogy az szintén nem fog visszaélni a házszabályokban rejlő hatalmával. Azt hitte, csálhatatlan amulettje van, ha tiszteli a törvényeket.

Tisztelte is, de csalódások érték. A kisebbség nem bírta többé elfelejteni a már egyszer megkóstolt felülkerekedést s egypár esetben, mint például egy ellenzéki mandátum megsemmisítésénél mindjárt megmozdult benne az obstrukció gilisztája. A törvények tisztelete tetszett neki, de csak ha a törvények is tetszettek. Ily viszonyok közt a kormánynak, hogy az ügyeket tovább vihesse, kényeztetnie kellett az ellenzéket, az pedig minden simogatás után elevenebb, szilajabb lett. Így nőtt meg a baj a parlamentben. Hogy miként nőtt meg bent a pártban, azt el se mondom, mert az még csak ezután lesz komolyabb.

De nőtt kívülről is. Az udvarnak különféle sok pénzbe kerülő kívánságai támadtak. Csak úgy egyszerre, éppen ebben az évben, mikor az ország nagy erőfeszítéssel a tisztviselők fizetését akarta fölemelni. Ez is kell, az is kell. Az ember azt hihette volna, hogy a mesés Indiát örököltük tömérdek kincseivel, s „erre utaznak Bécsből”.

Ehhez járultak az apró ármányok, kanapé-processzusok, liliputi aprehenziók, felborzolt kakas-taréjok és megtépett pávatollak, egy-egy szemernyivel nevelve napról-napra a bajokat, összekuszálva a kivezető fonalakat, végre úgy alakították ki a helyzetet, hogy Széllnek már nem maradt az ostáblán mozdulata. A koronán volt a sor, de az *nem akart mozdulni*...

Dióhéjban és nagy vonalakban ez a helyzet története.

A helyzetben benne volt a kikerülhetlen fátum. Tehát el kellett mennie. De ez az elmenetel legalább szép volt.

Még egyszer ott ült a kormány élén, szemben a vadászokkal, kik a kétfejű sasra lövöldöztek és a turulmadarat találták el. Körülnézhetett még egyszer szónoki diadalai színhelyén, hallotta háta mögött a Dókus Ernő szabályos lélegzetvételt, a Rosenberg Gyula krákogását, láthatta a száz és száz mamelukfejet, mely mind az ő eszéből táplálkozott. Még egyszer megharsant a Kubinyi éles hangja: „Halljuk hát, no.” Az aluszékony Cseh Ervin kinyitotta a szempilláit, az elnöki csengettyű szomorúan csilingelt, mint valami lélekharang.

Aztán szólni kezdett. Még egyszer megcsendült érces hangja. Elmondta megható testamentumát oly csöndben, hogy a légy röpülését is meg lehetett volna hallani.

Még egyszer megreszkettek a falak a viharos éljenzúgástól, és vége... vége.

Aztán jöttek a szeretet nyilatkozatai. A miniszterelnök kinyitotta a fiókját, volt még benne egy utolsó cukorka, azt hirtelen elkezdte szopogatni, hogy a nyilatkozatok ne okozhassanak neki keserűséget. Hiszen olyan nagyon szerették, hogy a nagy szeretettel megfojtották.

Kibírta e nyilatkozatokat is, roppant erejével mindent kibírt, aztán fölkelt és csendes, nyugodt léptekkel eltávozott a teremből.

...Úgy rémlett e percben, amint ment, ment kifelé, mintha egy fényes alak vonulna be a történelembe.

A BEMUTATKOZÁS¹⁸

Három hete tart már az új miniszterelnök bemutatkozása. Udvariassági aktusnak egy kicsit sok. Thurzó püspök lakodalma a krónika szerint egy álló évig tartott, úgyhogy a derék pár még a menyegzői népnek mutathatta be az újszülött kis Thurzót; de ez legalább lakodalom volt, a szakácsok sütöttek-főztek, a vendégek pedig ittak-ettek; szóval kellemes multság volt. Hogy azonban egy egyszerű bemutatkozás három hétig tartson, az páratlan eset a világon, és csak olyan országban lehetséges, amely annyira előre van, hogy nem kell sietnie. Mulatságnak gyenge multság, ámbár az emberek itt is esznek. Egymást eszik, mint a vadaknál. Mindig van valaki hizlalás alatt a ketreben.

Az új miniszterelnököt mindjárt eleinte némi csalódások érték. Eleinte azt hitte, ő mutatkozik be a háznak, később rájött, hogy igazabban az ellenzék mutatkozik be neki. Eleinte úgy rémlett előtte, hogy őt akarják felfalni, mígnem rájött, hogy voltaképpen Kossuth Ferenc az óhajtandó falat, és ő most csak mellékszemély. Szóval ravasz szakácsok közé jutott. Mászt írnak az étlapra és mászt tálalnak.

Hanem hát, az is mindegy, valami majd csak történik. A végzet: végzet. Jön dübörögve vagy csendesen, de egy órában megérkezik. Hát ezt az órát ki kell várni valahol, ha másutt nem, ezen a piros széken. Állja tehát nyugodtan az attakot, mint a babonás mesékben az, aki a keresztutakra megy, ahol mindenféle boszorkányok, szörnyek és kísértetek jönnek feléje, hogy megsemmisítsék, de ő neki nem szabad megijedni. Ott ül csendesen, úgyszólván ártatlanul, fönséges egykedvűséggel, aminő csak a veszélyt nem ismerő gyermekek szelíd tekintetében van. Csak egy fatalista lehet ilyen, vagy egy gyermek, aki harmatból van, vagy egy férfi, aki vasból van.

Ha annyi „engedményt” hozott volna magával, mint amennyi flegmát, bizonynyal fáklyászene lett volna a liberális klub előtt, ami ugyan nagyon megzavarta volna Dániel Mártont az estéli kártyajátékában, de a liberális klubra ráfért volna, mert minden öt évben egy meszelés kell a falaknak, és minden tíz évben egy kis fáklyafüst, amely a falakat befogja, hogy valamely politikai klub tiszta és lakályos legyen.

Sületlen divat Darányit bosszantani, hogy ő adta be annak idején a bánt visszautasító határozati javaslatot a szabadelvű párt híres kuruc konferenciáján. Ő vagy más, az teljesen egyre ment, valakinek be kellett adni. Nem a bán ellen foglalt a konferencia állást, hanem Wekerle mellett az egyházpolitikai harcok mámoros napjaiban. Hiszen maga Tisza Kálmán fogalmazta e javaslatot hevenyében, aki pedig szerette és sokra becsülte gróf Khuen-Héderváryt, s mikor 1883-ban bánná nevezte ki a Győr megyei főispáni székből, e szavakkal közölte a hírt barátaival:

— Károlyt kellett oda küldenem, pedig nem szívesen tettem, mert az a tervem volt vele, hogy belügyminisztert neveljek belőle magamnak.

Rajta is van a Tisza-iskola karaktere, mint a jó kaszapengén a bikajegy, és teljesen megfelel az ideálnak, melyet a fehér asztalnál Darányi szokott festeni egy igazi államférfiről: „nem siet, nem haragszik, és nem csodálkozik.”

Valóban nem siet (az igaz, hogy nem is engedik sietni); nem haragszik és nem csodálkozik, sőt még többet tesz ezen kívül, ami egyenesen a mi csodálkozásunkat hívja fel. Azt kell hinnünk, hogy e különben törekeny, finom alaknak, ki egy a középkor cirádáival, a középkori oligarcháknak készített hatalmi széken tette nevét lendületessé az erőnek imponáló ragyogásával és tiszteltté a félelem némi vegyületével — talán nincsenek is idegei?

A híres pozsonyi Kempelen készített a napóleoni időkben egy világhírre vergődött sakkozógépet, melyről azt hitték, akik sakkoztak vele, hogy csak a külseje gép, de valójában ember van benne. Most ez a dolog megfordult. Egy politizáló és taktikázó szerkezet áll előttünk; olyan, mint egy élő ember, de ez mintha csak egy gépezetnek lenne a különös külseje, egy gépezetnek, mely minuciózus precizitással végzi a maga teendőit: a rokonszenves, friss és tetőtől-talpig elegáns főúr, kinek arcán még szinte rajta van az ifjúság hamva, kék szemeiben a lélek, és homlokán a szellem sugárzik, csak feje búbján látszik egy fehér tarló (a *fehér lap*, amit Horvátországban szerzett), elmondja beszédét vagy nyilatkozik kötelességszerűen, röviden, óvatos szavakkal s aztán újra leül, és mintha egy láthatatlan kéz egy láthatatlan gombot nyomna meg benne, amitől a szíve megszűnnék dobogni, a füle hallani, az agya gondolkodni, hidegen, egykedvűen, keresztbe tett lábakkal nézi az ellentábort, mint valami sajátságos vidéket. Hajrá! Megindul újra és újra az ádáz szócsata, hullanak a kartácsok, süvítenek a mérgezett nyilak, mind az ő mellének irányozva, de ő nem érzi, nem látszik tudni róluk, ül és ül csendesesen, se nem pirosodik ki, se nem halványodik el, borulat nem száll a homlokára, ránc le nem telepszik a szemöldjei fölé, ajkán nem futkároz gúny vagy fitymáló mosoly, ez a szelíd, szép szfinx-arc nem mutat merőben semmit, se dacot, se gögőt, se mártíromi keserűséget, semmit, semmit, és néha csak a pillái rezgéséből vehetni észre, hogy élőlény.

Kemény fából való ember az ilyen és imponál a magyarnak. Imponál és meghökkenti. Egy kicsit megtorpan, ágaskodik a közvélemény, mint a tüzes paripa, aki erős lovast érez a hátán. Gyakran hallani a folyosón, amint aggódó arccal mondja egy-egy képviselő:

— Ha ez egyszer befészkel magát, sohase rázhatjuk le többé.

— Bolond beszéd — felelik a higgadtabb politikusok. — Hát mi az a befészkelés? Az, hogy megszeretjük. De ha egyszer megszeretjük, akkor miért kellene aztán lerázni?

Hm, persze, de vajon logika-e a folyosón a logika? E süppedékes talajon, mely tele van csapdákkal, süllyesztőkkel? Ez álarcos sürgés-forgásban? A tanácsterem természetesen még rosszabb. Ott még kevésbé történik az, ami történni látszik. A fehér liliumok, melyek e beszédekben elbódítják színükkal, szépségükkel a jelenlevőket, sokszor az önző érdekek szemétdombján nyíltak ki. A jámbor karzati hallgató azt hiszi, hogy itt a haza van megtestesítve, mint ahogy a délibábról hiszik, hogy az a tenger. A tengert mutogatja, az igaz, de a meztelen valóság az egész tengerből csak a sivár homok és a kútgem, melyen a csorda ivóvödre lóg.

A folyosó őszintébb, itt néha el-elhull egy kis forgács a valódi fűtőanyagból.

— Addig itt nem lesz béke — fenyegetőzik Polónyi —, míg Wekerle ide nem kerül.

Egy másik embernek Széll visszatérése kell. Van olyan, aki csak Szapáry Gyulával az élén akceptálja a hazát; ha nem, hát törjük össze.

Zsurnaliszták, szélsőbaliak, ó-szabadelvűek, volt nemzetiek, vasalt nadrágos kaszinópártiak tarkán vegyülnek össze diskuráló csoportokká. Érdekes, hogy a mágánások oly szorosan összecseengnek, bármily árnyalathoz tartoznak is egyébként, mint még sohasem 1867 óta. Azt lehetne hinni, hogy, ami felette sajátságos tünet, ők kezdik az osztályelkülönlözést (még csak ez az egy betegség hiányzik eddig); szerencsére ezt az aggodalmat enyhíti, hogy a mostani parlamentnek úgyszólván a legnemesebb alakjai, a két Andrassy testvér, Tivadar és Gyula

köztük van, komoly hazaszeretetükkel, szubtilis, önzetlen gondolkozásukkal valóságos oázis jelenlétük e sivár homokon, melybe a legtöbb politikus csak a maga köreit rajzolja.

A csendes zugok és fülkék megtelnek suttogókkal. Itt szövik azokat a finom szálakat, melyekben egy Herkules is megbotlik. A frondeuröknek és intrikusoknak tág teret nyit a zavaros helyzet. Van elég kender a rokkákhoz, amit felfonjanak. A settenkedők óvatosan lépkednek, mint a macskák, a stréberek bizonytalanul, mint a Buridán szamarai, nem tudva, melyik jászolhoz közeledjenek. A Rabagasok a múltban elkövetett hibákról szónokolnak. Persze ők előre megmondták mindezt. A faiseurök a terveiket lanszírozzák, nemzeti színű folyadékba mártva azokat; köpülik, hogy hátha vaj lenne belőlük. A hízelgők a citerát a hónuk alatt hordják, de még nem merik pengetni. Mindenkit fölpiszkált, sőt némileg megváltoztatott a válság, csak a nagyképűek nagy képe maradt meg. Ez az isteni örökség, melyet nem lehet elkölteni.

A Balkán közelsége teszi, hogy nálunk egy idő óta az történik, aminek az ellenkezőjét várja a kombináló. Mily meglepetés, hogy a szabadelvű párt két árnyalata, az ó-szabadelvűek és a volt nemzetiek a múltkori megrepedés után minden látható ok nélkül egymáshoz kezdenek simulni, ahelyett, hogy hajba kapnának. Most a kisebb emberek keresik egymással a barátságot, tanulván a példán, hogy a vezérek (Széll és Apponyi) által kötött fúzió nem szuperált az alsóbb rétegekben. Felállítják tehát a csalhatatlan tételt: „Ha két fának a koronái összeborulnak, azért az mégis két fa, de ha a két fa törzse összenő, akárhogy ágaznak is el a koronáik, azért az mégis egy fa.”

Míg a két fa törzse így ér össze lassan, addig a függetlenségi párt szakad ketté. Justh Gyula, Komjáthy búsan, családtalanul járnak-kelnek a folyosón, mint az anyatyúkok, akiket a csirkéik kergettek el. A harci pártiak lázasan sűrögnek, forognak, intézkednek, a vitarendezők kiosztják a szerepeket. Kis jegyzőkönyvbe írják a megfogott szónokokat, azt is, hogy ki meddig beszél, nagy dérrrel-zajjal „fűtik a katlant[”] Khuen-Héderváry alá, csak ritkán fahasábokkal, legtöbbször rözsével és szalmával, vagy pláne „tőzeggel”.

Anyag van bőven. Szállítja a sajtó egy nagy része, mely most hirtelen föltette a frígiai sapkát, miután előbb lakájos strimfliben járt. Haragszik, fogát csattogtatja, mar. Azt hinné az ember a gesztusairól, hogy a „bánt” kergeti, pedig csak előfizetők után szalad. A sajtó cikkelyeiből puskáznak az obstruáló szónokok. Összehordanak hetet-havat. Khuen gróf nem magyar, mert horvát bánból lett. (A horvátoknak meg nem volt horvát, mivelhogy magyar főispánból lett.) Felhoznak ellene ezer panaszt, még az is mint felháborító tény említetik, hogy úgy irányozta a golya röptét, miszerint a gyerekei mind itt szülessenek a szűkebb Magyarországon. Oh, milyen ördögös Machiavelli gonoszság!

Elszónokolják, hogy zsarnok, kegyetlenül bánt a horvátokkal (A szegény, ártatlan horvátcskákkal!), és hogy nekünk nem kell ilyen zsarnok.

Hiszen védekezhetnék, mondhatná: „Ha zsarnok voltam, a magyarok érdekében voltam az”, de a „bán” nem cáfol, nem szokása. És igaza van. Megteszi úgyis a következő szónok, aki azt mondja, hogy ahol csak lehetett, kedvezett a horvátoknak, őket becézte, istápolta a magyarok rovására, gyenge kormányzata alatt megnöttek a zavarok és a Strossmayerék szarvai.

Khuen-Héderváry gróf megint cáfolhatna, mondhatná a harcolók felé fordulva:

— Válasszanak, kérem, az urak, vagy zsarnok voltam a horvátokkal szemben, vagy atyáskodó. Ha zsarnok voltam, akkor ne mondják, hogy rossz magyar vagyok; ha lagymatag voltam, akkor ne mondják, hogy zsarnok vagyok. Egyet vállalok, akármelyiket, ami éppen tetszik az uraknak, de a kettő együtt össze nem férhet.

Persze hogy mondhatná, de ő nem cáfol; ama fegyelmezett államférfiak sorából való, akik igen jól tudják, hogy melyik hús milyen lében fő. A húst kívárja, kiveszi, ha megpuhul, a levesre pedig ügyet se vet, hadd forrjon, hadd pöfögjön. Nemcsak azt tudja ő, hogy nagyon keveset kell mondani, legjobb semmit, hanem azt is, hogy nagyon keveset kell meghallani, legjobb semmit. A brit királyságnak volt egy államtitkára, sir William Arundel baronett, aki harminc évig viselte tisztét boldogságban, *mert siket volt*. Mikor a barátai szónokoltak a parlamentben, füléhez emelte a tubust; mikor valamelyik ellenfele emelkedett fel, letette a tubust és elégedett volt mindig, mint a mókus az erdőben a madarak csipogása közt.

Akinek az Isten miniszterséget ad, de a siketséget elfelejti mellé adni, az az önfegyelem útján szerezheti azt meg és hosszú életű lesz mint miniszter.

Khuen-Héderváry jól érti ezt: tehát nem cáfol, nem védekezik és gyűjti a tőkét, mert az elhallgatott gondolat megtakarított tőke a kormányrúdnál. Röviden felel, szinte telegram stílusban. Eleinte egy kicsit akadozva beszélt, de mire a bemutatás legvégére jut, már kész szónok lesz, aki egyszerre, minden keresgélés nélkül húzza ki elméje fiókjából a kellő szót. De ezt a gyakorlottságot is alkalmasint arra fogja használni, hogy még rövidebb legyen.

Átolvastam összes beszédjeit, amelyeket megkaphattam, de csak egyetlen frázist találtam bennök, 1883. december 17-ikéről a báni programbeszédében.

— Születési helyem itt van — szólt kipirult arccal és szokatlan melegséggel —, de hazám ott!

És akkor oda mutatott a kezével, ahová a Jellasichek bán bronzszobra: Magyarország felé.

Ott köztük, Zágrábban, ahol ártott neki, ott tette le a hitvallást, hogy ő magyar; itt, ahol használna neki, nem ismétli. Hallják az urak, ez nem közönséges ember! Ennek gerince van... Hanem hogy egyetlen frázist nem bírnak belőle kicsikarni, az mégis egy kicsit sok, az mégis egy kicsit vakmerő attentátum egy olyan országban, mely egypár száz éve frázisokon és töltött káposztán él. A dohányzástól a doktorok csak lassan szoktatják le az emberi szervezetet — egyszerre abbahagyni a frázisokat végzetes lehet a nemzeti organizmusra.

Mindegy. Nem ugrik be a makacs ember. Ül csendesesen a piros széken, hallgatja, hallgatja a tömérdek beszédet, tömérdek beszédben tömérdek igazságtalanságot, prücsköt, bogarat, polyvát, gezemicét, búzaszemet, konkolyt, és ellenkezőleg Frigyes császárral, ki a javulás folytonos tünetei közt halt meg, ő a helyzet rosszabbodásának tünetei közt folytonosan erősödik — de őt még ez se alterálja, mindig egyforma, mindig egy és ugyanaz, a csodálatos gépmember, akit nem érintenek sem orációk, sem szituációk, se konventikulumok, se parlamenti rohamok, se politikai mennydörgések; a bulletin változatlanul egy marad: „A miniszterelnök jelen volt és egykedvűen hallgatta a beszédeket.”

GRÓF TISZA ISTVÁN MINISZTERELNÖK¹⁹

Az a zavaros helyzet, melybe a magyar parlamentarizmus jutott, rosszabb a káosznál. Megyünk, megyünk egyik hínárból a másikba, és még azt se látja biztosan a legélesebb államférfiúi szem sem, hogy befelé megyünk-e még mindig vagy már kifelé? Csak imitt-amott akadnak világosabb pontok e rettenetes tévelygésben, bizonyos stációk, honnan a kibontakozás némi valószínűsége dereng.

Széll Kálmán rezisztenciája, gróf Tisza István júniusi kísérlete a házszabályok szigorúbb értelmezésével megghiúsultak. Khuen-Héderváry Károly gróf próbálgatásait közbejött szerencsétlen incidensek: a Szapáry-féle vesztegetési ügy, a chlopyi parancs és a Körber szónoklatai

megbénították. Taktikai hibák is estek kétségkívül. Kedvező helyzetek nem aknáztattak ki. Amit szerdán kellett volna megcsinálni, szombaton csinálták meg, amikor már nem volt hatása.

Így vált a helyzet egyre kuszátabbá és reménytelenebbé, az obstrukció magas lángokban csapkod fel, a közönségnek egyre szélesebb rétegeit lepi meg a láz, magát a guvernementális pártot is már-már megrendíti a nagy országbontó mozgalom, egységében repedezni kezd, s vezérei közt kiüt a régi magyar betegség: versengés és belső intrikák akadályozzák a kibontakozás erőfeszítéseit.

E pillanatban úgy itthon, mint Bécsben, csak két mód kecsegteti már sikerrel a gondolkozó elméket: vagy egy erősebb többség, vagy egy erősebb államférfi. (A király azt gondolja magában, legjobb lenne a kettő együtt.)

E vezérgondolatnak a folyománya a kilences bizottság munkája, mely egyöntetű program alá hozta a többséget, és Tisza István gróf megbízatása, ki e programot összhangzásba hozta a korona szándékaival.

A fölszisszenés, melyet megbízatásának híre az obstruálóknál és azok titkos barátjainál mindannyiszor okozott, legjobban mutatja, hogy az igazi férfi érkezett meg.

Tisza István most negyvenkét éves (1861-ben született) s ereje legteljében van. Két tündér pajkoskodott bölcsőjénél, incselkedve egymással, hogy ajándékaikat ellensúlyozzák. Nagy nevet örökölt, ez majd előre viszi. De e nagy névhez odatapadt egy tizenöt évig tartó kormányzás minden népszerűtlensége — ez majd nem ereszti előre. Hatalmas államférfiúi tehetségekkel halmozta el az egyik tündér, de hideg, barátságtalan modort adott neki hozzájuk a másik. Lángoló hazaszeretetet oltott bele az egyik, de belecsöppentette a frázisok iránti utálatot a másik — s minthogy a színhely olyan ország, ahol a frázisok uralkodnak, a hazaszeretethez, mely nem a tömegek fantáziáját szolgálja, hanem csak a hazát, nincs keletje.

Különben e bölcső, amely fölött a két versenyző tündért képzeljük, nem altató mesék és dajkadalok közt, hanem úgyszólván politikai diszkussziók zaja közt regett. Atyjának szereplése az ő születésénél kezdődik és eltart egész férfikoráig. Semmiképp sem közömbös politikai egyéniségének kialakulására az események sorrendje, amint az a szülői háznál mutatkozik. A népszerű Tisza Kálmán, a balközépi vezér idejében még gyermek, mikor még a népdal zengi a Tisza nevét; mire tudni kezdi a világot, akkorra már a közvélemény mint ellenfél jelentkezik a Tisza-portán, s ennek a nyoma megvan a Tisza István lelkében.

Mihelyt elvégezte tanulmányait, a parlamentbe vágyik. Jó hír előzi meg, mint egykor Deák Ferenc érkezését, s ez a hír igazolást nyer, midőn a csinos, szikár ifjú megjelenik apja mameluktáborában 1886-ban mint Vízakna képviselője. A teljes ifjúság hamvával arcán, máris komoly, valami sajátságos borongás ül világoskék szemeiben. A keleti faj bizonyos méla szomorúsága.

Nem volt benne semmi abból a nyegleségből, mely a hatalmi pozíciókon állók hozzátartozóit jellemzi, egyszerű volt minden praetensio nélkül, mintha egy köznemesi kúriáról jönné — de viszont hideg volt, nem pajtáskodott, nem forrt össze teljesen az itt ögyelgő, adomázgató és szavazgató urakkal. Öreg maradt, az öregeknél is öregebb. Nem voltak vele megelégedve a generális hívei — bár mentették, hogy azért ilyen, mert többet tud náluknál. Pedig bizony azért volt ilyen, hogy kevesebbet tudott náluknál. Nem tudott tettetni. Annyira inkarnációja az igaznak, hogy még egy mosolyt, egy szemernyi nyájasságot se bír mutatni kedve ellen. Ez a fiatal úr az igazi arcával jár itt a lárvák birodalmában. Majd megváltozik, remélték. De Tisza István olyan fából van, aki eltörhet, de megváltozni nem képes.

Igénytelen témáknál szólalt fel az első időkben, a földművelésügyi tárca részletkérdéseinél. Elegáns alak mint szónok, megnyerő gesztusokkal, melyek csak az egyik kéz kimért, kerekded mozgására szorítkoznak. Hangja kellemetes csengésű, minden modulációra képes, de ő csak a beszélgető skálában használja; semmi declamatio, semmi póz, csak ritkán rezeg meg rajta némi melegség, de ezt is mintha restelné, hirtelen abbahagyja. Előadása a puritánságig egyszerű, világos és tömör. Csak éppen annyit mond, amennyi szükséges, hogy megértesse magát. Hatni nem akar, csak meggyőzni. Beszédei mögött látszik a széles háttér, melyből az érveket kihasogatta. Némely nagy szónokok beszédjei is azt a hatást teszik, mintha egy nagy zsák oldódik meg, s abból minden kiesnék, ami benne volt. A Tisza István beszédjei ellenben olyanok, mint az eső, mely a felhőkből aláhullt, de a jó Isten tudja, mennyi van ott még, ami leeshetett volna. Rokonszenvesebb, mikor beszél, mint mikor nem beszél, mert minden aplomb, minden rátartiság nélkül teszi meg észrevételeit, olyan modorban, mintha nem fektetne rájuk súlyt. Beszéd közben nagy lélekjelenléte van, megzavarni nem lehet, gyorsan válaszol a közbeszólásokra, és ha kell, tud élesre köszörült szavakat találni. Különbösen nyugodt és hideg — csak a szemhez vezető idegek alig észrevehető rángása jelzi, hogy apja történelmi pislogása, ha késik is, nem fog elmaradni.

Tisza István szónoklata a jövő szónoklata, mert természetes. Nincsenek floskulusai, mint Horváth Boldizsárnak, nincs humora, mint Eötvös Károlynak. Limlom az első, gyöngy az utóbbi, de tökéletesnek egyik se mondható. Az idegen hajaknak a férfiak fején éppen úgy ki kellett menniök a divatból, mint azoknak a hajaknak, amelyek közé igazgyöngyöt fűztek a régiek. Az igazi haj az, ami közt semmi sincs; maga van a haj. Az igazi parlamenti előadás is csak az lehet egyszer, mely nem cicomáz, csak megvilágít.

De ha kicsi kérdéseket választott is eleinte gróf Tisza István beszédanyagnak, a folyosón vagy a klubban beszélgetés közben nagy előszeretettel formált véleményt minden felmerülő esetben, s ez oly okos volt, hogy szükségképpen nem lehetett népszerű.

Eszméi, nézetei és tervei lassan-lassan nemzeti szükségletté váltak, s ezzel egyre nőtt tekintélye, de amint a kereszténység egyik szent alakjáról állítja a legenda, hogy a palástja vele együtt nőtt, az ő tekintélyével is együtt nőtt az ő népszerűtlensége.

Mindegy, mégis a vezérek helyére jut. Nem az az ember, akit el lehet dugni. Sőt minden szögből mindjárt ő látszik. Már a Bánffy-féle obstrukció idején, a Szilágyi leköszönése utáni nehéz napokban ő a legalkalmasabb a házelnöki méltóságára, de ezt megakadályozzák barátjai.

A király már akkor *tudott felőle*, látta mi lakik benne (a király szeme jó), s amint jelenti Bánffy Bécsben, hogy barátjai nem engedik elnöökké lenni, féltvén őt a lejáratástól, őfelsége szokatlan határozottsággal szólt közbe:

— Egy olyan férfiú, mint Tisza István, nem járhatja le magát.

Már akkor is a házszabályok komolyabb értelmezésének kíváncsisága vetette fel a Tisza István nevét, már a király akkori megjegyzésében is benne van a motívuma a négy év után bekövetkező júniusi megbízatásnak, melyet a közvélemény félreértett — azt vevén zokon, hogy Tisza István engedmények nélkül vállalkozott. De Tisza egyenletes maradt; Tisza egyszerűen a parlamenti többség akaratának végrehajtására vállalkozott, mint ahogy most is azt teszi. Csakhogy akkor még a többségnek nem volt akaratja — katonai programja.

Csak ama rövid napokat véve is, amióta designált és kinevezett miniszterelnök, olyan rátermettséget a kormányzásra, nehéz kérdések kibontására annyi ítélőtehetséget, erélyt, bátorságot, önállóságot tanúsított, hogy egész bátran ki lehet mondani: „Egy olyan valaki érkezett meg, akit nem annyira a király küldött, hanem a gondviselés.”

Nagy gondok, roppant feladatok várnak rá, sok küzdelem, a sötétség összes szörnyei megmozdulnak... Hanem talán ébren lesz a liberális világ is és észbe veszi, komoly fontolóra veszi — hogy az utolsó gyertyaszál világít.

A TÖRÖKSZENTANTALI ÁGYÚK²⁰

(Kibővített újdonság)

Titkoljuk el a község igazi nevét; mondjuk, hogy Törökszentantálnak hívják és az Alföldön van, a Bánátban, gazdag magyar parasztok lakják zsíros földjét, mind egytől egyig jó magyarok, utálják Bécset, szeretik Kossuth Ferencet és csak azt kifogásolták, mikor náluk járt, hogy „mit ér, ha nem eszi a szalonnát”; még Kossuthnál is jobban szeretik azonban a saját képviselőjüket, aki „a harcolókhoz” tartozik, és el vannak határozva, hogy nem adnak a királynak katonát, míg csak a magyar nyelvet a hadseregbe be nem hozza. A képviselő is, a lap is azt hirdeti, hogy ki kell tartani körömszakadtáig, elhatározták tehát egyhangúlag, hogy ők a késhegyig menő obstrukció hívei és megbízták a jegyzőt, hogy egy lelkes üdvözlő iratot komponáljon, amit kaligrafice leírva megküldenek a harcoló képviselők táborának Budapestre.

A községnek a legokosabb embere a takarékpénztári igazgató, Szabó József. (Nem hiába hogy a római pápát is így hívják.)* A csalhatatlan bölcsességű derék úr, egy helyi érdekű Deák Ferenc, ez idő szerint nem volt otthon. Szabó József úr Bécsben járt valami üzleti ügyben s hazafelé jövet Budapesten is töltött vagy két napot, ellátogatván a márványos országházba, ahol figyelmesen hallgatta a támadó szónokokat és a velük birkózó Herkulest, Tisza grófot. A hallottak és látottak mély benyomást gyakoroltak Szabó Józsefre, s forgatván elméjében mindezeket, elhatározta, hogy bár eddig sohase elegyedett a politikába, ez egyszer akcióba lép, mihelyt hazakerül.

Otthon az a hír várta, hogy a nép mind meg van vadulva, s bizalmi iratot akarnak az obstrukciónak küldeni. Már izzad is otthon a nótárius, rágván a pennáját.

Nosza hamar összehívatta a leggazdagabb és a legharciasabb tizenöt vagy húsz gazdát s összegyűjti a takarékpénztári épület nagy tanácstermébe, ekképpen kezdve a beszédjét.

— Mindenekelőtt engedjék meg, hogy az ajtókat kulccsal zárjam be magunkra, mert fontos és nagyon titkos dolgokat akarok előadni, és sajnos még a falaknak is lehetnek fülei.

Miután az ajtókat bezárta, újra megszólalt.

— Emeljék fel, kérem, az ujjukat és mondják utánam az esküt, hogy abból, amit itt hallani fognak, egy szó se szivárog ki, mert mindnyájunk élete, szabadsága ettől függ.

Elmondták mindnyájan az eskümintát, egyik-másik bele is halványodott.

— Kigyelmetek ugyebár lelkes hívei az obstrukciónak? — kérde az igazgató.

— Úgy van, úgy — hagyták rá valamennyien.

— Nagyon helyes — folytatta sugárzó arccal —, magam is az vagyok testestől-lelkestől. Állunk tehát a kitartás mellett...

* Sarto = Szabó.

— Kitartunk, uram, kitartunk mindaddig, míg a magyar kommandó meg nem lesz, Isten minket úgy segítjen.

— Hát az eddig mind igen jól van, csak azt szeretném még tudni, hogyan gondolják kigyelmetek azt a kitartást?

A törökszentantali „mágnások” összenéztek, elgondolkoztak, míg végre azt a feleletet adta Besnyő János uram:

— Hát úgy, ahogy eddig csináltuk, becsülettel.

— Azazhogy kitartanak a hurka és a kolbász mellett böfögve a télen, és diskurálnak a dologról a népkörben borocskát iszogatva — jegyzé meg az igazgató úr tréfásan. — Ez könnyű dolog. Csakhogy a királynak eközben újonc kell és adó...

— Azt nem adunk.

— Hát a nem adás is kényelmes dolog, a nem adást is ki lehet tartani — okoskodott Szabó úr —, hanem a „nincsen”-t nehezebb kitartani. S egyszer csak megunja király Őfelsége a nincsenben való kitartást.

— Az az ő dolga.

— Úgy ám, a legelején az ő dolga, de ha aztán arra határozza magát, hogy az adót és újoncot erővel szedi be, akkor már mindjárt a kigyelmetek dolga is.

— Hogyhogy? — kottyán bele Szerető Ambrus uram.

— Hát úgy, Szerető Ambrus uram, hogy vagy száz katonát küld a portájára, akik addig ott isznak-esznek, törnek-zúznak, míg ked be nem fizeti az adót, vagyis míg kitart a nem fizetéssel.

Szerető Ambrus a fejét vakarja:

— Hm, ez a vége is lehetne? — morogja zavarral.

— Sőt ez csak a kezdete lenne, mert a kigyelmetek kitartása csak ott kezdődik, ahol a király türelme végződik. Katonaság borítja el az országot, és erre az időre gondoltam én, erre kell magunkat megerősíteni, mert van rá mód.

— Az Isten is megáldja a tekintetes urat — hálálkodtak a gazdák.

— Azért hívtam össze, hogy erről a módról tanácskozzunk, mert a magyar vezényszóából nem engedhetünk. Mit gondolnának kigyelmetek (s itt meghalkította a hangját), ha arra az időre, mikor a király a jogara boldogabb végét fogja, nekünk is lennének ágyúink[?] Egyrészt, mert így mi is visszafelelhetnénk a katonáinak, másrészt talán el sem jönnének ide Törökszentantatra, ha tudnák, hogy a községnek ágyúi vannak.

— Hm... no... az bizony furcsa lenne — dünnyögte az öregbíró. — A falu ágyúi, hm.

Tetszett neki a gondolat. És miért ne lehetne? Ha vízipuskája van a falunak, miért ne lehetnének ágyúi is?

— Nagy dolog lenne, okos dolog lenne — vélték fejbólingatva az összehítt bölcsek. — De honnan vegyük?

Az igazgató most meg már éppen suttogásra eresztette le a hangját

— Beszéltem én már Bécsben egy frankfurti gyárossal és kialkudtam tíz darab ágyút, a mi számunkra.

A lelkesedés tüze csillant meg a szemekben.

— No, ez derék! — ujjongtak ökelmeik.

— Csakhogy nagyon sokba kerülnek — hűtötte le őket az igazgató —, közel negyvenezer forintba.

— Csak talán nem?

— Egy fityinggel sem adja olcsóbban.

— Sok!

— A hazáért semmi se sok — felelt a közbeszólásra szigorú hangon az igazgató és egy aláírási ívet húzott ki a zsebéből. — Akarom a magyar vezényszót, tehát akarnom kell az ágyúkat is, mert ezek vezetnek hozzá, már tudniillik, ha mi győzünk, az ár tehát mellékes, s én a magam részéről megtettem, ami telik, aláírtam négyezer forintot, most már kigyelmeteken a sor, fogja csak Nagy Balázs uram ezt a tollat és firkantson a ked birtokához méltó summát.

Nyugtalan fészkelődés támadt a gyülekezetben, Besnyő uramat nagy asztmatikus köhögés fogta el, hogy Csibrik Gábornak kellett öt hátba ütögetni, Nagy Balázs ellenben a fejét vakarta s átadta az ívet Szeder Pálnak, hogy az írjon alá előbb, Szeder Pál pedig valami olyasmit mormogott, hogy nagyon kiköltekezett, mert két leányát adta férjhez az idén, szóval mindenki a másíknak tologatta savanyú arccal a végzetes papirost.

— No, hát igazítsák el addig maguk közt, de a negyvenezer forintnak meg kell lenni egy garasig — szólt hirtelen a direktor, kinek jelenteni jöttek, hogy valaki várja a pénztári szobában — mindjárt visszajövk.

Egy kis negyedóra múlva csakugyan visszatért.

— Megvan? — kérdé kíváncsian. — Aláírták?

Kínos csend támadt. Integetésekkel, szemhunyorításokkal egymást biztatták a gazdák a feleletre, míg végre Besnyő uram, a leghevesebb, legbátrabb, megszólalt.

— Hát abban állapotunk meg, kérem alásan, hogy talán várni kellene még egy kicsinyig.

— Várni és mire? — kérdezte az igazgató megütödv.

— Hogy, ki tudja, az ördög nem alszik, hátha ez a Tiszai István mégis meg találja csinálni a békét, akkor aztán a kányának való az ágyú.

— Megcsinálja a békét? — pattant fel az igazgató haragosan. — Hát hogy csinálná meg, mikor kegyelmetek most is abban sántikálnak, hogy ráparancsolják követjükre a bizalmi írásukkal a harcot?

— Hm, persze... ez már igaz... talán el sem kellene küldeni — vélték néhányan —, mert jó volna ám azoktól az ágyúktól szabadulni.

— Sőt ha az ágyúktól akarnak szabadulni — szólt elgondolkozva az igazgató —, akkor az volna az okos, ha inkább Tiszára írnának rá kegyelmetek, hogy minden erővel törje össze az obstrukciót, mert kemény a legény, de egy kis biztatás még keményebbé tenné.

Az atyafiak fürkészve néztek egymásra.

— Bizony, mond valamit a tekintetes úr — bökte ki végre az egyik, s utána valamennyien helyeselték.

Így történt meg aztán Törökszentanton, hogy a nótárius uram az obstruálók helyett Tisza Istvánnak komponált egy gyönyörű üdvözlő bizalmi iratot — de ez már nem tartozik hozzánk, az már komoly „entrefilet”-be való.

MEGFIGYELÉSEK²¹

Beköszöntő és némi program

Archimedes egykor egy pontot kereset a földön kívül, a honnan a földet kiemelje a sarkaiból, a csavarjával. Komolyan ígérte az öreg, hogy kiemeli.

Most, tudom, fukarabb lenne az ígéretével, mert most már vannak ilyen pontok és területek, persze csak papirosterületek, ma már azt mondanák neki: „Itt van egy új lap, tessék! Csavar nem is szükséges. Elég egy pár éles penna.”

Új lap, új föld, új világ — kolumnák, hasábok, sorok mind tért jelentenek, pusztán tért, de mikor a milliónyi betű összejön, rajtok egy élőlénné változik a papírkolosszus, melynek külön arca, külön lelke van, egy titokzatos szörnyeteggé lesz, aki karmol, harap; tanácsol, rokonszenvet vagy ellenszenvet kelt; izgat, fölháborít, vagy megnyugtat.

E percben még nem ösmerjük „Az Újság”-ot mint lényt, de mint területen máris el kellett rajta osztozkodni, s ez maga egy érdekes aktus, olyan, mint az occupatio, az ösfoglalás. A vezérek, akik együvé csurgatják itt is a véruket (amely vér később a kiadó vérevé válik), választják rang szerint a területeket. Elöl a vezércikkírók jönnek, mint Kínában a mandarinok, ők is a többi halandótól elütő ruhában — ciceróbetűsen jelennek meg. Azután jönnek a „garmond” területek urai. A tárcaíró a vonal alatt extra territóriumot élvez, és óriási privilégiumai vannak. Akinek állandó rovat jut, az különben mind egy-egy oligarcha s kedvére lövöldözhet ki a várából néhanapján. De hát állandó rovat nem mindenkinek jut. Szegény ember is kell a ház-nál, kisegítő riporter, mindenek, külső munkatárs. Ami a külső munkatársat illeti, már az is úr. Szabad nemes, nincs ugyan nevére táblázott területe a lapnál, de nem is robotol. Akkor ír, amikor neki tetszik. Sőt még az úgynevezett „lapunk barátjára” is esik némi picinyke rész az orgánumból kisugárzó hatalomból, pedig ő legfeljebb előszóval hoz néha a redakcióba egy-egy hírt, vagy pendít meg valami megírható gondolatot, amelyhez a mártást bent készítik. Mert a mártás teszi a konyhát.

Így megy ez szépen sorjában, és én egy cseppet se szégyenlem bevallani, hogy nekem nem jutott semmi állandó rovat. Bele kell abba nyugodni. Hiszen végre is nem lehet mindenki Eszterházy herceg.

Nekem a politikát adták ide a lapnál — de csak azt a részét, amelyik a vezércikkírónak nem kell, a tárcaírónak pedig derogál. Úgy a barázdán, a gránicon kell lépkedni. Egy kis tréfa egy kis komolyságba vegyítve.

Mindjárt láttam ebből, hogy becsületes, magyar szellemű laphoz kerültem. Mert szépirodalmi dolgok írásával is megbízhatott volna. Minthogy ezekkel is foglalkoztam már és értek hozzájuk. De nem tette. Hiszen éppen azért színmagyar lap, hogy nem olyat dolgoztat velem, amihez értek. Ősi magyar szokás ez, meg kell tartani. Szörnyen tetszett ez nekem, és elvállaltam a „politikát”.

Pedig egy csöppet se vagyok politikus. Nem értek a mesterséghez. Sőt nem is hiszem, hogy mesterség. Kevésre tartom. Egy velünk született rossz szokás. Kevély vagyok arra, hogy huszonöt éve ödögök a politika mellett, és mégse lettem politikussá. Az uborka két hét alatt megsavanyodik az ecetágyban, a medve egy év alatt válik apportírozó állattá az idomítók kezében, az angol ló öt év alatt veszi fel a ménes jellegét, amelybe belejutott, a fehér ember bőre, ha egy szerezsenyét toldják ki vele, két év alatt feketedik meg, de én huszonöt évig nem bírtam politikussá lenni.

Milyen alapon is gerálhatnám magamat annak? Hát tartottam én beszédeket? Egyet se. Vagy hallgattam én beszédeket? Isten ments. Mintha kalapáccsal ütnék, kip, kip, kip, úgy érintik a Házban az örökké zümmögő, potyogó hangok ideges koponyámat.

Különös dolog ez, és fel kellett tennem magamnak a kérdést, hogy mit is csináltam hát én a lefolyt évtizedek alatt a Házban? Figyeltem, ez az egész. Semmi egyebet nem csináltam, csak figyeltem, egyre figyeltem őket, a politikusokat, a képviselőtársaimat, mint ahogy órákig figyelem otthon a kis házi akváriumomban a vickándo-zó halakat. Jártak mozogtak, beszéltek, kapaszkodtak, s én néztem őket mint tárgyakat, mint az én tárgyaimat. Hajdanta, mikor még karcolatokat írtam róluk, sokszor azt képzeltem, hogy nem is csinálnak ők itt semmit, hanem csak értem vannak, hogy én mulassak, hogy megfigyeléseket tegyek rajtuk és gyönyörködjek a liliputi játékaikban, apró nagyzásaikban.

Így jöttem rá végre, hogy a megfigyelés az én igazi mesterségem — tehát a programom is az. Erről az oldalamról veheti a legtöbb hasznomat a szerkesztő úr. Engedje meg tehát, hogy a „Megfigyelések” gyűjtőcím alatt írhas-sak olykor a lapjába.

Mert nekem a megfigyelés már második természetemmé vált. A fület megvesztegeti a szépen csengő szó, az agyat egy jó argumentum, egy tetszetős gondolat, de a szemet nem lehet megcsalni. A szem szuverén. A szem nem engedelmeskedik senkinek, úr nincs fölötte.

Igaz, hogy néha olyat [is] megfigyel, amit már mások előbb észrevettek, mint ahogy Antonius a Cleopatra-féle világtörténelmiségű halászon egy heringet fogott ki horgával a tengerből. De mindegy, azért a tenger mégis érdekes maradt titokzatos, csodás lényeivel, és érdemes a szörnyű fenekére benézni.

Ne tessék azt gondolni, hogy én csak a Házban figyelek, mert azok az urak különösen érdekelnek, mint emberi nagyságok. Óh dehogy. Engem nem érdekelnek különösebben, de én mindent szeretek megfigyelni. Szenvedélyem és fő mulatságom. Nem fektetek rá nagy súlyt, nem is dicsekszem vele, csak éppen olyan szokásom, mint a köhécselés. Köhögök és figyelek. Nem tehetek én erről. De azért sokra becsülöm a dolgot. És ha kultuszminiszter volnék, mindjárt tanszékeket állítanék fel, melyekről megfigyelni tanítsák a gyerekeket.

Én a magam csekély házi körömben így járok el. Az ablakhoz szólítom a kis fiúcskát.

— Nézz ki, fiaim, Bercike, és mondd meg, hány óra van?

A gyerek a szomszéd szobába akart szaladni, hol a falióra ketyeg.

— Hohó! Nem oda Buda. Innen az ablakból nézz szét az utcán s azokból a jelekből állapítsd meg az órát, amelyeket lent látsz.

— Hja, az nem lehet — hökkent meg a fiú.

— Ejh dehogynem. Hát vegyük csak szemügyre, mi történik künn. Egy takarítónő amott ebédet visz az egymásra rakott porcelánedényekben. Ez azt jelenti, hogy tizenkét óra elmúlt. Íme az első támpont. Most már hajolj ki egy kicsit, vannak-e már kávézók a sarki kávéház leanderei közt? Úgy? Még nincsenek? Tehát megint van egy elhatároló pontunk, hogy *még nincs egy óra*, mert egy óra táján már kávéznának a külvárosi emberek. Positive vehető e szerint, hogy tizenkét és egy óra közt vagyunk.

A fickó nagyra nyitotta a diószín szemeit, mint ahogy a kismacska bámul, mikor az öreg macska először fogdossa szeme előtt az egeret.

— Hát mármost menjünk tovább, kis buksi, mert ez nem elég, nekünk egy pontos, hogy úgy mondjam, kronométer órát kell, hogy nyújtson az utca tarkasága. Nem tűnik fel neked az a kislányka a könyvestáskával a hóna alatt?

— Igen apa, a papírkereskedés kirakatát nézi...

— Nos igen. A kis fruska a Szentkirályi utcai leányiskolából jön. Mondjuk, hogy két perccel tizenkettő után lett vége az előadásnak, vegyük ehhez a distanciát az iskolától idáig, meg azt, hogy a lányka elácsorog a cukrász- és a pipereboltok előtt, ami kitehet összesen tizenhárom percet; kettő meg tizenhárom a tizenöt, van tehát most egész biztosan egynegyed egyre... Ha nem hiszed, szaladj be a másik szobába és nézd meg.

Lihegve csörtetett vissza:

— Éppen pont egynegyed egyre.

— No látod prücsök! — szóltam diadalmasan.

— Látom, látom, apa, de mire való az, mikor úgylis megnézhattuk volna?

— Hát arra való, hogy te egy ezüstórát kívántál a születésnapodra, és most én egy aranyból is értékesebb szellemi órával prezenteztelek meg, rámutatván a csalhatatlan metódusra, mellyel az időt mindenkor megtudhatod. S az ilyen órát se igazítani nem kell, se felhúzni...

A gyerek meglehetősen savanyú arcot vágott az új szerkezetű órához, de a tisztelt olvasó, szabad legyen remélnem, nem indul e tacskozó nyomdokain s a „Megfigyelések” című rovatot kegyes elnézéssel veszi némelykor olvasmányai közé.

MEGFIGYELÉSEK²²

(Vándorló talentumok és egy kis jövőmondás)

Kíváncsi atyámfia, ki elolvastad reggeli kávéd mellett a lapokat, aztán elmégysz a képviselőház karzatára, meghallgatod a beszédeket, a közbeszólásokat, hallod a villámok sistergését, látod Apponyi arcán a tűnődést, hallgatod a Münnich szabályos lélegzését, Kaas Ivor szemeiben megpillantod a tétova haragot, s egybeveted ezt a Fabinyi Teofil megelégedett fejbólingatásaival s aztán elvetődöl a folyosóra, s alkalmad nyílik beszélni a helyzetről miniszterelnökökkel, ellenzéki vezérekkel, szimatoló újságírókkal, mielőtt még elhagynád a márványos palotát, abban a hitben, hogy már mindent tudsz és furfangos kombinációkba bocsátkoznál ennek alapján a jövőre nézve, fordulj meg kérlek egy pár szóra. Szíjunk ki együtt egy cigarettát. Ne kombinálj addig barátom. Hagyd ezt Kabósnak és Rosenbergnek. Tudod, mit mondok én neked a politikáról. Azt, hogy nincs is politika. Államférfiak, királyok csinálnak valami ilyesfélét. Azaz gondolják, hogy csinálnak. De igazabban maga a gondviselés csinálja az eseményeket és senki más nem tudja csak egy órával se előre, mi készül a gondviselés nagy műhelyében holnapra.

Nagy erők azok, barátom, melyek a holnapot csinálják, titokzatos, föld<ön> feletti erők, de bizonyos hogy dolgoznak, folyton dolgoznak és soha nem pihennek. Az események kereke dübörög a nyomásuk alatt. Mikor mozdulatlannak látjuk is, jár. Küllőibe hiszen ha belekapaszkodik egy-egy Bismarck, nem mondom, hogy nem csinál egy kis konfúziót. Belevet, úgy lehet, valami szalmaszál, ami a gép forgását lassítja, vagy ráönt egy olajcsöppet, ami siettet. Meglehet, mondom, de azt se hiszem. Egy nagyobb, egy csodálatosabb Bismarckot sejtek én a végzet udvarában, aki ott kancellárkodik, amióta a világ mozog, és el se csapható hivatalából, ameddig nem lesz kiégett planéta. Ámbár ez is csak ideiglenes minőség.

De húzódj kérlek közelebb hozzám, hogy ezek a képviselők ne hallják. Kinevetnének, ha tudnák, micsoda metóduson indulok én el. Pedig mégis úgy van, ahogy én mondom. Az a

nagy kancellár, aki a végzetnek dolgozik, intézi az ügyeket. Misztikus ő maga, mint a köd, de a lépései világosak, tiszták, kidomborodók. Ezekre a léptekre kell figyelni. Kipp-kopp, kipp-kopp. Milliárd helyen lép egyszerre. Ha annyi lába van, hány keze lehet annak?

De hallgasd csak. Nem őt, most még nem őt, hanem az esetemet. Az idén szeptember első felében a horvát tengerparton, Cirkvenicán nyaraltam. Legyek töméntelen sokasága lepte el a hotelt és környékét, úgyhogy alig lehetett megmaradni. Interpellálom a bérlőt, nem lehetne-e őket legalább az éttermekből kipusztítani.

A vendéglős flegmatikusan vont vállat.

— Minek? Egy-két nap múlva úgyis végük van, hírmondó se marad.

— Hogy-hogy?

— Erre jönnek a költöző fecskék és felfalják őket. (Fitymálva intett a kezével.) Egy uzsonna az egész.

— Hm. Ez bizony igaz lehet.

— A dolog igen egyszerű — folytató a bérlő. — Önöknél Magyarországon a [hid]egtől pusztulnak el, itt meleg van, itt hát más halálnem jut nekik.

— Persze — feleltem szórakozottan.

— És milyen célszerűen van kieszelve — folytató —, mert a költöző fecskéknek koszt kell útközben, a horvátoknak pedig nem kellene a legyek.

— De miképpen van az — vettem fel később —, hogy azelőtt évekkel, mikor én itt nyaraltam, nem voltak ilyenkor legyek[?]

— Hja, mert hajdan nem erre költöztek a fecskék.

Meghökkenem ettől a felvilágosítástól. Szent Isten, mekkora komprehenzív erő, mily rendezőség, mily közigazgatási apparátus lehet, mely előre ide kommandírozza a legyeket, hogy a fecskéknek enniük legyen? Eltöprengtem rajta, vajon azért jönnek-e erre a fecskék, mert itt vannak a legyek, vagy öntudatlan az egész dolog, se a fecskék nem tudják, se a legyek.

De a láthatatlan kancellár tudja. A láthatatlan kancellár mindent tud, minden kicsiségre gondol s mindent elrendez előre. Hiszen hallhattad, s ez a teóriám kiindulási pontja, hogy mikor nagy tél következik, a szibériai állatok szőre már júliusban kezd nőni. A láthatatlan kancellár növeszti a bundákat az állataira; equipírozza őket. Gyönyörű dolog ez, barátom, de a fecskék és a legyek esete még talán ennél is világosabb. Hogy arra vezeti őket, úgy az egyiket, mint a másikat, ahol rendeltetésük és szerepük fog lezajlani.

No mármost vegyük úgy, mintha már megették volna a fecskék a legyeket, és gyerünk ide a folyosóra. Már jogász koromban ide jártam, azaz hogy más folyosó volt, szegényesebb, de mindegy. Volt annak egy nagy ékessége, hogy az öreg Deák adomázott künn. Majd a „generális” üldögélt egy sarokban, de az később volt... Sok dolog megváltozott azóta, de most különösen csak egyről szólok, a talentumok vándorlásáról.

No mit nézesz rám? Azt hiszed, hogy csak a macskák vándorolnak és a nemesi birtokok? A vesania kiterjed a talentumokra is. Mikor először itt jártam, még akkor a Deák szemöldöke uralkodott, s a nagy talentumok egész táborára sereglett körűlte. A láthatatlan kancellár mind oda rakta az erős embereket. Ott volt Andrássy, Somssich, Kemény Zsigmond, Csengery, Horváth Boldizsár, Eötvös József stb., sőt még a vajda Eötvös Károly is ott volt később, csak hogy még akkor nem volt vajda, de talentum már akkor is volt. De ki győzné mind elszámolni. Csak bizonyos, hogy mind oda rakta őket a láthatatlan kancellár. Esetlegnek látszott, pedig nagy ok volt rá, hogy ott legyenek. A láthatatlan kancellár tudta azt, hogy itt egy nagy elvégzendő munka lesz. A kiegyezést kell megcsinálni.

Megcsinálták. Mikor azután megvolt a kiegyezés és szilárdulni is kezdett később Tisza Kálmán alatt, úgyhogy már csak csiszolni, javítani, ellenőrizni kellett, a nagy talentumok valami csodaképpen átvándoroltak a közjogi alapon álló ellenzékre. Ott volt a letelepedő helyük, szinte tovább, mint egy évtizedig. Folytonos kiforratlanságban lebeg az ellenzék, a liberális és konzervatív áramlatok közt — mintha örökösen a tükör előtt látnánk valakit szappanhabbal bekent arccal, púderes tégelyei, festékes skatulyái közt, borotvával a kezében, sohase tudva, hogy a magyaros bajuszát vagy a császárszakállát szándékozik-e levenni. Hasztalan. A tehetségek mégis idetódulnak feltűnő módon — mert a láthatatlan kancellár ide kommandírozza: ezen a ponton szánt nekik munkát.

De a láthatatlan kancellár ellenállásra talál. A generális áll szemben. Csekélység, mert csak ember. Igaz, hogy nagy ember, tehát ellenáll a végzetnek is. Védekezik, ismeri a veszélyes gyülekezést s ki-kihúzogat a nagy talentumok közül, miként a héja a csirkék közül egy-egy kövérebb példányt. Innen szedte, alakította kabinetjét, hogy ritkítsa, pusztítsa őket. Miniszterséggel kínálja Horváth Lajost. Ernuszt Kelement, Sennyey Pált átviszi főrendiházi elnöknek, Szilágyit miniszternek. Folyton gyomlál köztük, hogy ők ne gyomlálhassanak önálla.

A szélsőbal még ekkor csak embrióban van, mint mikor a sárkány még csak szopik. Frázison él. Irányi álmokba ringatja, a jó Helfy Ignác, mint száraz pesztonka, gyámolítja: még az öreg Arany is elmosolyodik az engesztelhetlen szittyák e vezérére s azt írja róla „Magyar-Magyar” című munkájának margójára:

Helfy Ignác csámpás,
Sohase lesz „Lámpás”^{*}

Általában még akkor nem vették komolyan a függetlenségi pártot, vagyis csak úgy, mint egy szép nemzeti álmot. Úgy tündek fel az akkori generációnak a függetlenségiek, mint a falusi Betlehemesek, akik torkuk szakadtából éneklük és úgy gerálják magukat, hogy Krisztus meg fog születni napkeleten mindjárt most — holott már régen volt az, talán nem is igaz.

Talentumos ember arra a pártra nem megy — úgy gondolták. Mit keresne ott? A sakkozáshoz ostábla kell, amelyen mozogni lehet a figuráknak. Ott csak a Szózatot lehet énekelni.

A nagy tehetségek mind a mérsékelt ellenzéken voltak, úgy is edződött be a köztudatba, mint a „nagy talentumok pártja”, s ez a hit, ez a babona húzódott, húzódott az országon végig, egészen a Széll-féle fúzióig, amikor bevonult a nemzeti párt a szabadelvű klubba és Széll Kálmán szétnézett köztük, hogy kit és miképpen lehetne részesíteni a hatalomban. „Hol vannak hát a nagy talentumok?” — kiáltottak fel némelyek és keresgéltek. Diogenes lámpáját gyújtották meg, de nagy talentumokat nem találtak.

Hova lettek, vagy mikor, hogyan fogytak el? Csodálatos, misztikus dolog. A láthatatlan kancellár eltüntette őket, mint egy utolérhetetlen eszkamotör. Gondolta magában:

— Itt már minden bevégeződött. Ide már nem kellene talentumok. Viszem őket odább.

Apponyiék valósággal minden eredmény nélkül töltötték ki négy kemény esztendőket a szabadelvű klubban, de mégsem egészen ingyen, mert mikor a múlt hetekben kimentek, magukkal vitték Smialovszky Valért.

Az említett keresgélés alatt is, de kivált később a választás után feltűnt, hogy a talentumok a szélsőbalra kezdenek gyülekezni. Komjáthy, Polónyi, Eötvös mellett jó szónokoknak egész raja támadt. Barta Ödön, Mezőssy, Vázsonyi és egy egész csapat az új generációból. Úgyhogy ma a legjobb szónokok kétségkívül a szélsőbalon vannak, s aránylag a legnagyobb talentumok.

^{*} Rochefort lapja: „Lanterne”.

Nos, most vagyunk ott, barátom, ahova el akartam jutni.

Hát nem feltűnő ez, mit gondolsz? Hiszed te, hogy a *láthatatlan* *kancellár*, aki a legyeket Cirkvenicára kommandírozta, ok nélkül helyezte ide most a nagy talentumokat?

Rázod a fejedet, hogy nem hiszed? Hát mit hiszesz?

Hallgatsz. Jó. Hát megmondom én.

Azt lehet ebből megjósolni, hogy a közeljövőben a függetlenségi pártnak juttatják a párkák a magyar események szövésében a legfőbb szerepet. Mert a talentumok ott vannak. Azokra valami nagy dolog vár. (De azért mégse bizakodj el a magyar vezényszóban.)

Ebből pedig még három mellékdolog következik. Az, hogy a liberalizmust még nem kell elveszítettnek tartani, mert a függetlenségi párt is liberális.

Az, hogy a nemzeti párttól már nem kell félni, mert ott már voltak a nagy talentumok, de elvándoroltak onnan.

És végre, hogy a néppárttól még nem kell félni, mert még nincsenek ott a nagy talentumok.

A HÁZ VIRÁGOSKERTJE²³

A képviselőházban nemcsak meg lehet undorodni a közpályától, nemcsak meg lehet hűlni, nemcsak el lehet rekedni a kiabálástól, hanem meg lehet házasodni is.

A karzat rendszerint tele van szép asszonyokkal és lányokkal, mint egy virágoskert, azzal a különbséggel, hogy a virágok minden nap változnak. Már mikor belép a honatya, még az öregje is (aki már csak lefelé néz az anyaföldre), ha leül, legott észreveheti (mert itt mindenkinek jó szimatja van), hogy finom rezeda és Eau de Russe illatok áradnak felülről a levegőbe. Így vezeti el aztán az orr a szemet a paradicsomba, holott a köznapi életben megfordítva történik.

A hölgyek a Ház tanácskozásai iránt már a legrégibb idők óta érdeklődtek. Híres volt egy szép Kállayné a hetvenes években, aki gyakran járt a karzatra, s a képviselők egyszerűen „Pannóniának” hitták, mert olyan volt, aminőnek Magyarországot rajzolják a művészek, nőalakká eszményesítve.

De persze nem mindég „szép” a karzat. Ahhoz bizonyos szónokok kellenek, akik a nők kedvencei. Ilyen volt Apponyi Albert, míg meg nem házasodott; a mágnesvilág összes asszonyai berukkoltak, suhogott a selyem a karzaton, lengtek az örökké kíváncsi mozgó fejcskéken a strucctollak, s röpké szellőt hasogattak ki a legyezők a forró gőzökkel telített levegőből. Fenyvessy Ferenc a lateiner osztály hölgyeire gyakorolt ilyen vonzó hatást. Egy alkalommal egy muff esett le a karzatról egy felvidéki képviselő fejére, aki rettentő ijedtségében egy szőrös szörnyeteget érezvén fejére ugrani, felugrott és anyanyelvén kiáltotta el magát: „Csert, csert!” (Az ördög, az ördög.) Persze nagy nevetés támadt, s a teremszolga visszavitte a bájos kis toalett-tárgyat tulajdonosnőjének.

Az új Házba még szívesebben járnak a hölgyek, mert itt maga a Ház is látványosság, és ők maguk is szebbek itt, mint egyebütt, mert a márványoszlopos fölkékre osztott karzaton úgy fest egy-egy csoport szépasszony, mintha szép festmény lenne, domború női fejekkel márványkeretben.

Kedvenc szónokaik most nincsenek, a „nagy Albert” kiöregedett, s helyét nem bírta elfoglalni senki. Ám azért mégis járnak, mert iszen járni csak kell vagy valakiért, vagy senkiért, s aztán

nem is éppen mindig a szónoki babérok azok, mik édes kis szívüket dobogásba hozzák, néha egy-egy csinos néma bajusz is megteszi. Meg én Istenem, az új toalettet is meg kell valahol mutatni... Hát a viharok, az idegizgató szcénák! Azonfelül a gyűlölet a mamelukok iránt, melyet páter Laurentius vagy páter Bruno, a gyóntatóatya ültetett el a szíveikbe.

Szóval igen sok rugó maradt meg most is, hogy egy-egy érdekesnek ígérkező ülésre teljes számmal összesereglenek a karzaton a pesti szépségek. Ilyenkor az egész terem tündökölni látszik. A sok mosolygó szem, a sok kipirult arc úgy tűnik fel, mintha perzselő napok sütnének, és rózsák nyílnának körös-körül.

Az érdeklődés fölfelé irányul, s egyszerre elfelejtik a miniszterelnököt, a nagy szónokokat és státusférfiakat, elfelejtik a napirenden levő tárgyat, elfelejtik a reszortminisztereket, akikhez pedig minden képviselőnek minden időben van valami kérése, és mindenki egyetlen embert vesz körül, Piukovics Józsefet:

— Add ide, kérlek, a gukkeredet.

Gukkerje még másoknak is van, és most valóban csak a gukkertulajdonosok a virilisták, de a Piukovics gukkere a legjobb, mely olyan közel hozza a szépasszonyokat a magasból, hogy szinte meg lehet őket csókolni.

CSAK RÉSZBEN MIKSZÁTHNAK TULAJDONÍTHATÓ PUBLICISZTIKAI SZÖVEG

AZ OLVASÓHOZ²⁴

Budapest, december 15.

Új napilapot adunk a magyar közönségnek. Címe: *Az Újság*.

Politikai irányát röviden e név fejezi ki: *Deák Ferenc*.

Az Újság egyrészt a magyar állami fenség teljességét, másrészt a paritásos dualizmust megalkuvás nélkül fogja védelmezni. Meggyőződése hogy a magyar nemzet csakis e kettős törvényes alapon fordíthatja minden erejét a maga erkölcsi és anyagi javainak gyarapítására s csakis ezen állhat meg, bármilyen jövőendő viharokban, biztosan, rendületlenül.

Az Újság ébren kívánja tartani azt a magyar *józan* észt, melynek legdicsőbb megtestesülése a *haza bölcse*, s legbecsesebb vívmánya az ezernyolcszázhatvanhetedikie kiegyezés volt.

Az Újság a kormánytól és minden párttól tökéletesen független. Szabadon és elfogulatlanul fogja ellenőrizni a kormányt, a pártokat s az egész közéletet. S míg a közjogi alap *belső* ellenszöivel lankadatlanul fog viaskodni, éber szeme lesz a magyar nemzetnek ama *külső* ellenségeire, akik a paritásos dualizmust a magyar faj érdekében nemhogy nem keveslik, hanem, inkább sokallják.

Az Újság, mely a hagyományos történeti magyar szabadelvűség alapvető közjogi alkotásának védelmére van elszánva, természetesen, csak minden irányban szabadelvű és minden ízében nemzeti szellemű közlöny lehet.

Az Újság igazmondó lesz, ha kell, a kíméletlenségig, de a hazugságot, gyanúsítást, személyeskedést, mendemondát megveti. A tisztos irodalmi hangra, mint a korlátlan magyar sajtószabadságnak egyik erkölcsi ellenfeltételére, éppúgy kötelezve érzi magát, mint a feltétlen igazmondásra.

Ez *Az Újság* politikai programja. Rajta leszünk legjobb meggyőződésünkkel és legjobb tudásunkkal, hogy *Az Újság* e programot teljesen be is váltsa.

Gajári Ödön,
felelős szerkesztő.

Herczeg Ferenc,
Kenedi Géza,

Mikszáth Kálmán,
főmunkatársak.

Kóbor Tamás,
Kozma Andor,

És most útnak indítjuk első számunkat, hadd mutassa meg minden programnál is meggyőzőbben, hogy mit akarunk és mit tudunk nyújtani az olvasónak, akinek szellemi szükségleteit kielégíteni, akinek szívéhez férközni legnagyobb igyekvésünk lesz. Lapunkból semmi sem fog hiányozni, amit a modern olvasó joggal megkívánhat. Első forrásból vett, így tehát legerdekesebb és legmegbízhatóbb *politikai értesülésekkel* fogunk szolgálni a közönségnek. Mindenkor a lényegyet kidomborítva hű, de amellet

színes képét adjuk az *országgyűlés* tárgyalásának. Pontos és gyors külföldi értesülésekre támaszkodva *Külföld* rovatunkban tájékoztatjuk az olvasót mindazokról a politikai mozgalmakról és eseményekről, melyek szerte a világon részben önálló jelentőségüknél, részben pedig hazánkat érdeklő vonatkozásaiknál fogva az általános érdeklődésre tarthatnak számot. *Híreink* rovata választékos irodalmi formában rögzíti meg mindazokat az eseményeket, melyeket a véletlen szeszélye nap-nap után fölvet. A székesfőváros közügyeinek igazságos méltatását és pártatlan bírálatát *Főváros* rovatunkban találja meg a közönség. Természetes, hogy kiváló gondot fordítunk a *Színház*, *Zene*, *Képzőművészet*, *Tudomány*, *irodalom* rovatokra is. Szellemi életünk valamennyi értékesebb és érdekesebb jelenségeit szerető figyelemmel, önzetlen jóakarattal — egyképpen óvakodva léha pajtáskodástól és irigy ellenségeskedéstől — regisztrálni, taglalni és méltatni fogjuk. A szellemiek mellett nem fogjuk elhanyagolni a modern társadalmi élet egyik érdekes hajtását, a sportéletet sem, melynek *Sport* rovatunk hú tükre lesz. *Igazságszolgáltatás* cím alatt a törvényszéki tárgyalótermek eseményeinek érdekes krónikáját, *Városok és vármegyék* rovatban a törvényhatósági élet nevezetesebb mozzanatait ismertetjük. *Közgazdasági* rovatunk minden érdektől függetlenül, az igazságon kívül semmi által nem irányított ítéletet mond a gazdasági élet eseményeiről. *Innen-Onnan* rovatunk érdekes és változatos apróságai és a *Szerkesztői üzenetek* tartalmas felvilágosításai és fejtegetései egészítik ki lapunk gazdag tartalmát. A tárcarovaton kívül, melynek színvonalát a hazai irodalom legfényesebb nevei biztosítják, *regényünk* fogja lapunkban a szépirodalmat képviselni. Ezt a rovatunkat *Marqueritte Viktor és Pál*, a híres francia<i> regényírók legújabb művével, a *Két asszonyélet* című regénnyel kezdjük meg.

NÉMI KÉTELLEL MIKSZÁTHNAK TULAJDONÍTHATÓ SZÖVEGEK

ÚJÉVI HANGULATOK²⁵

Az emberek szeretik a dolgokat a saját képükre átidomítani; a holdban szent Dávid hárfázik nekik, a poéták aztán visszahárfáznak szent Dávidnak; az öreg esztendő utolsó napja egy elaggott öregapó, Szilveszter. Ez a korhelyek napja; ilyenkor hivatva érzi magát minden ember átmulatni az éj egy részét, még az is, aki egész évben dőzsölt. Hogyne, a Szilveszter apó kedvéért! Búcsúztassuk el vígan a jó öreget. Ki tudja, mit hoz az újév.

Az újév fiatal suhanc a népek fantáziájában, aki háromezredhatvanöt napig folytatja curriculum vitae-ját, míg végre ő is Szilveszter apóvá fejlődik.

Egyhangú komédia ez már. Ez a kezdet és ez a vég unalmas sablon. Csak ami közbül van, az volna érdekes, de az titok. Az új év a nagy szfinx.

Azaz, hogy újév voltaképpen nincs is. Hiszen nem az idő megy, csak mi megyünk. Ha az idő nem volna megszaggatva éjjelekkel és nappalokkal, ami erősen markírozza az egyes időközöket, ezekkel a mostani eszközökkel nem volnánk képesek észrevehető részekre osztani, annyira álló dolognak tünnék fel. Így is azonban csak fallácia. Olyan, minőt a vonaton tapasztal az ember; — a vonat, amelyen ül, mozdulatlan, s mégis úgy látszik, mintha menne, ha mellette másik vonat suhan el. Az embert minden csalja, még a saját szeme és érzéke is.

Mekkora bohósága ez az újév a vén gyerkőcnek, a világnak! Hogy rádísputálja magára! Egy sok ezer esztendő gyerektévé, melyen a pápák is faragcsáltak. Új év kezdődik — mondják, mintha az ácsok is azt mondanák hidat verve a végtelen folyam testén, hogy „új folyam kezdődik.” Dehogy. A régi víz folydogál tovább, siet, siet a kavicsok közt és semmit sem tud a hidak felől.

De mindegy. Hagyjuk külön csomagokban elrakosgatni az elmúlt éveket, mint az aszalt szilvákat, és mondjuk Mirabeau-val, hogy ha az egész világ rosszul lát, hát jól lát. Végre is zseniális dolog fölparcellázni az időt és bevetni, mint a szántóföldet, melyből néhányan aratnak is. Az órás kicsike gépével apró atomokra méri a napokat, a kalendáriumcsináló beosztja hetekre, hónapokra, évszakokra, négy női alakot gondolva bele. A bakfis tavaszt a maga fakadó bimbóival, a dekoltált nyarat kinyílt rózsákkal a hajában, a csinos menyecskét: az ősz, és az öreg anyókat: a telet a rőzseköteggel a hátán, Szilveszter apó itt hagyott özvegyét

Bölcs emberi gyöngesség, hogy ebből a négy női alakból valamelyikbe okvetlenül minden ember szerelmes (én magam pl. mind a négyet szeretem), s már a hölgyek kedvéért se volna illő ellentmondani. Menjünk tehát a kitaposott nyomokon, boldog újévet kívánva az olvasónak, mint ahogy eddig tette a *Vasárnapi Újság* már negyvenkilenceszer.

Igen, a *Vasárnapi Újság* a legkevésbé kelhetne ki most az idő földarabolásának ősi divatja és hagyományai ellen, mert hiszen maga is hetekre aprózott föl belőle negyvenkilenc esztendő. S az a majdnem félszáz vaskos kötet, mely a szerkesztőség könyvtárában nyomja az állványt, megannyi beprésett, elrakott esztendő.

Ezzel a számmal indul neki az ötvenedik évnek. Bizony öreg legény már a *Vasárnapi Újság*. Vagyis megint az előbb fejtegetett fallácia. — Mert nem a *Vasárnapi Újság* öreg, hanem csak az az olvasója lehet már öreg, aki valaha az első évfolyamát járatta. A *Vasárnapi Újság* járt-járt negyvenkilenc évig, de nem öregedett meg, sőt fölfrissült, megfiatalodott és ma sokkal

elevenebb, fürgébb, mint akkor volt, hanem az olvasónak rokkantak meg a lábai; nem annak, aki járt, hanem annak akihez járt.

Furcsa biz ez, hanem ez mélyen alul van, maradjunk inkább a felületen, az újév szokott örömeinél és mulatozásainál. Nem jó ómen a háznál, ha újévkor valami összetörik. Az kellene még csak, hogy magát az újévbe vetett hitet akarnók összetörni.

Nem, nem. Maradj meg, kedves magyarom, ősi szokásaidnál, régi hitedben, élvezd a világot úgy, ahogy kibútoroztad magadnak, ezer csecsebecsével. Csak ne hidd, hogy minden úgy van jól, ahogy neked tetszik. Mert az egyes dolgok felől furcsa véleménykülönbségek támadnának a földön, mely pedig az összes teremtményeké. A viceházmesternek például jó az újév első napja, mert borravalókat kap, a malacnak ellenben nem jó, mert minden házban megesznek egyet. A kis Palinak, Marinak nem jó, mert nekik újévi köszöntőverset kell mondani a nagymamának, ellenben a gouvernante-nek jó, mert ő ölmet önt az előestén a kisasszonyokkal, és az öntelékben az ő jövődöbelijének is megmutatkozik az alakja és mestersége. Csak egy kis találékonyság és fantázia kell hozzá.

Mindent összevéve, egyike a legérdekesebb ünnepeknek az újesztendő első napja, majdnem olyan jelentőségteljes, mint a karácsony. Amaz a vallás révén hatja meg az embert, ez pedig a reális prózához vezet. Önkénytelenül visszapillant a lefolyt év eseményeire, átgondolja vagyoni helyzetét, tervekről elmélkedik a jövőre, s valami újhodás, javulás utáni vágy lepi meg. A jó öreg Szilveszter baktat már batyujával, cókémokjával a feledés boltívei alatt a semmiségbe, de az embernek jól esik még, ha a maga elkövetett hibáit még utána hajíthatja: „Kutya rossz esztendő volt, jó, hogy már elment.”

Az újévet aztán rendesen jól kezdi mindenki. Hisz mindössze csak arra kell mindjárt hajnalban vigyázni, hogy az első látogató a háznál ne asszony legyen, mert az bajt hoz (minél öregebb az asszony, annál nagyobb a veszedelem is, amit képvisel). Azután arra kell ügyelni, hogy összeveszés ne történjék aznap, mert villongás, perpatvar lesz a háznép élete egész évben. Szerfelett kíváncsi, hogy valami ivóedény meg ne repedjen, mert akkor betegségbe esik valaki — az összetörése pedig egyenesen halált jelentene.

A főváros külső képe is mozgalmas újév reggelén, nem csak a házak belseje. Fiákerek száguldanak keresztül-kasul, képviselők sietnek fel Budára az újévi beszédet meghallani, fiatal unokaöccsök járják be a nagynénikéket, nagybácsikat, személyesen mondani egy kis „pálinkás boldog újévet”. Küldöttségek jönnek-mennek felköszönteni (a képviselőktől szedvén a divatot) a maguk mindenféle elnökeit, mert most az asztaltársaságok világában nemigen van már olyan kabátos ember, aki valahol elnök ne volna. A felköszöntő urak csodálatosan átvedlenek a nap délelőttjén felköszöntendőkké, s folynak a dikciók, mint az özönvíz. Szóval Magyarországnak és a kapcsolt részeknek újév napján van a legtöbb elismert nagy embere...

Hordárok virágbokrétákat visznek. Szakácsnék visító kismalacokat hoznak a piacról. Valóságos heródesi kegyetlenség ezeknek a kisdedeknek a tömeges leölése. A cukrászok és a pezsgőt szállítók kocsijai vígan robognak a palotás utcákon végig, meg-megállva egy-egy kapu alatt. Minden mozog, zsibong, él. Utcai rikkancsok cifra préselt üdvözlő kártyákat árulnak az utcaszögleteken. A kirakatokban még az ócskavasak fölé is az a nyomtatott betűs reklám kerül: „Újévi ajándéknak alkalmas tárgyak”. A postai csomagszállító kocsi ahol megáll, az utcabeli uszkárok, pincsek és foksok körülveszik legott, mert finom hurka- és kalbászillat árad ki a csomagokból. Ahol csak disznóölés volt az országban tegnap-tegnapelőtt, onnan mind küldenek kóstolót a pesti atyafiságnak erre a napra.

Bent a lakásokban egész délelőtt szól a csengettyű. A levélhordó négyszer is behajít egy csomó levelet, és hogy még több legyen a posta, maga is megtoldja az első szállítmánynál egy verssel. Látogatók jönnek, a ház jó barátjai. Asztal közepén áll a konyakosüveg az ezüsttálán, meg a szivardoboz. Kínálja a gazda a vendégeit.

— Igyék, komámuram! Gyújts rá, sógor! Hiszen tavaly óta nem is koccintottunk.

A kavargó kékes szivarfüsttel aztán a gondolatok és témák is szálldogálnak, csavarodnak erre-arra, Venezuelára, Macedóniára, s mikor az asszony meg a leányok átszaladnak az előszobába a csokrot megnézni, amelyet a hordár hozott, egy-két pajzán szó is esik, érdekes hercegasszonyokról, akik... de már ekkorra megint bent van az asszonynép, mire egyet fordít a beszélgetés gyepölőjén a sógor:

— Hm. Kíváncsi vagyok, mit beszél most odaát Széll Kálmán.

Az öregapó pedig, aki faluról jött a gyerekei és unokái közé, hogy velük töltse az ünnepeket, csendesen szunyókál egy karosszékben, hazagondol a falusi kúriára, ahol egészen másforma az újév, ahol ilyenkor ünnepi csend szokott lenni. Csak néha csörög egy-egy szán az ablakok alatt. Az anyjuk, aki szintén itt van, most a bibliából olvasna otthon. A templomi harangszó behallatszanék szépen, és a zúgása olyan áhítatot gerjesztő, olyan zsongító, bátorító. Harangzúgás nélkül nincs áhítat, nincs ünnep. Harangban az Isten beszél. Isten nélkül nem kezdődhetik semmi. Újév se. S itt nem hallik harang... Aztán minden szép fehér ott falun. A házak fedelei éppen olyanok, mint a falaik, és a mező is fehér. Az ég is fehér, mint a két öreg haja. Nem látni sehol más bántó színt, csak a kéményekből ömlik ki egy kis kékség, egy kis füst, miután már útközben elvégezte minden feladatát, körülnyalogatván az oda kiakasztott sonkákat és oldalasokat.

Dirmeg-dörmög az öreg, hogy itt nincs harang — de felhangzik az unokák nevetése. Olyan tiszta hangok, mintha tíz csengettyű szólna, és a nagyapó szívébe vidámság lopózik be; elengedi már a csengettyűkért a harangot s fölkap egyet a kópék közül a térdére:

— No, mondd el még egyszer azt a verset, te buksi!

A buksi aztán még egyszer eldarálja: „Ide állok, gratulálok — Boldog újévet kívánok.”

Így nyugszik meg végre a nagyapó a nagyváros újévében.

— Hiszen egykutya az. Kályha ott is van, itt is van. És végre is a kályha a fő.

Öregemberek logikája. Igazsághoz közel eső. Poézistól messze járó.

MÓRICZ PÁL²⁶

Meghalt az „arany paraszt”, a Tisza-idők egyik tipikus alakja. Berettyóújfalusi magányából, hol utolsó éveit élte csendben, elfeledve, érkezik a gyász hír, hogy a pirospozsgás, török basa képű, kövér úr *letette a kanalat*. (Ez volt az ő kifejezése a halálra.) Nem volt már mai gyerek. Éppen a két *fekete kaszás* (77) vitte el. Mindig is beszélte, hogy a hetvenhét év, a két hetes a legveszedelmesebb két kaszás, ha összejön. Nagy és derék családot hagyott maga után. Fia, leányai, vejei, unokái siratják. És bár az ő politikai társai már java részben odaát pihennek, ahol a „generális”, azért még sok jó szívben fog élni az emlékezete ideát is.

Valaha nagy szerepet vitt a politikában. Tele voltak nevével a lapok. Az élclapoknak pláne ő nyújtotta a legtöbb táplálékot. De inkább alakja miatt figurálták, minthogy egyébként egészséges, logikus észjárású ember volt, a jobb, tartalmasabb szónokok közül való, aki a pennával

is jól tudott bánni. Tiszával való összeköttetése, bihari volta, szerencsés közgazdasági tevékenysége mégis nagyobb tekintélyre emelte, mint amennyit önsúlya megbírt volna, s ezért következett be aztán a hanyatlás tragikumuma is.

Sokáig sütött rá a szerencse verőfényes napja. A képviselőházba Bihar megye főjegyzői székéből jött be s itt mint a balközép tagja csakhamar országos szerepet kezdett játszani, még a poézis is szárnyaira vette a két vezér mellé, s szélteben muzsikálta akkor a cigány a vérpezsdítő nótát, melynek az volt a refrénje:

Tisza Kálmán, Ghiczy Kálmán, Móricz Pál.

A két első névnél lágyan sírt a hegedű, de a harmadiknál, a Móricz Pálénál beleröfönt a bőgő is — s éppen ez adta a nótának az eredeti zamatját.

Tevékeny, agilis ember volt, aki úgy a házban, mint a klubban örökké a felszínen úszott, tett, csinált, agitált, „aggódott” és tervezett, úgyhogy csakhamar szinte nélkülözhetetlenné tette magát. A pénzügyi bizottságban és a delegációkban portentum volt. Sőt a Tisza-éra elején, a deficitese világban még pénzügyminiszternek is emlegették. Még akkor az a naiv hit járta, hogy aki magának jól gazdálkodik, az az országnak is jól tudna gazdálkodni.

Sokáig volt a szabadelvű klub gazdája is s ő bútoroztatta a termeket az ő ízlése szerint, vörös bársony lócákkal, dívánokkal és zsenília szőnyegekkel. Ünnepezték akkor, keresték kegyeit, befolyását; egész udvara volt a stréberekből. Minden szavát honorálták, mint színbölcsességet. Pali bácsi így mondta, Pali bácsi ezt akarja.

A Tisza-rezsim vége azonban Pali bácsi számára is az estét jelentette. Azóta minden rosszra fordult. Fortuna istenasszony mintha agylágyulásba esett volna és rá nem ismerne többé kedvencére. A vállalatai rosszul kezdtek menni; vasútjába belevesztett, mert az állam nem akarta átvenni, petróleumkútjai, fűrészgépei balul ütöttek ki. Vagyona inogni, foszlani kezdett, hitelezői nyugtalankodtak. Minden összeesőben volt. Csak az ő lelki egyensúlya nem. Az „arany paraszt” nobiles úr volt. Csődöt kért maga ellen és minden hitelezőjét kifizette. Nem maradt meg semmije nagy, roppant gazdagságából, csak a berettyóújfalusi kis kúria. A vagyonával együtt ő maga is eltűnt a közszereplés teréről, s ami ritka eset, nem kísérelte meg a visszatérést. Elhagyta a szerencse, tehát punctum. Ő se udvarolt neki többé. Rezignált. Megadta magát. Hátat fordított a világnak. Otthon éledegélt emlékeinek s azokat néhány kötetben le is írta. Van köztük sok figyelemreméltó, mint a régi Szabolcs megyei élet és a debreceni vásár élethű rajzai; szépirodalmi vénája kibuggyant az önkényes száműzetésben öreg korában. „Olyan fa volt — írta róla Mikszáth — aki előbb hozott gyümölcsöt és csak azután kezdett virágozni.”

E virágokból megmarad egy-kettő utána — de a gyümölcsök... mi van a gyümölcsökkel? Mi van a megirigyelt, ezerszer felhánytorgatott nagy szereplés és nagy szerencse eredményeivel?

Oh, Istenem, hiszen az egész politika és az úgynevezett fényes karrier oly léha, üres valami. Volt, nincs, eltűnik egy pálya, mint a buborék. Hát mi marad egy buborékból?

A bútorokat, melyeket mint a klub gazdája rendelt, kihányták azóta, most más bútorok vannak ott. Az akciók, beszédek, tanácsok, konsziderációk, melyeket e termekben kifejtett, elmúltak az akkori helyzetekkel. Azok előtt, akik most cigarettéznek az ő régi klubjában, csak egyetlen adoma őrzi, hogy ő volt. Nemzedék átadja a másik nemzedéknek, hogy egyszer négy „sengli” dámára mondta ki a tarokkban a „szólót” és meg is nyerte. Ami egyebet csinált, az nem maradt meg. Azt mind hiába csinálta.

...Szomorú dolog a politika.

KATANGHY MENYHÉRTNÉ LEVELE ÉDESANYJÁHOZ²⁷

[febr. 1.]

Gyémántos mamucikám! Nincs fogalma róla, mennyire ünnepelek, en vogue vagyok. Már minden nőegyletbe be vagyok választva. Egy drogista a múltkor nagy hajlongások közt azért könyörgött, hogy engedjem meg, hogy egy általa feltalált arckenőcsöt „Katanghyné crême”-nek nevezhessen. Természetesen nagy leereszkedőleg, nem is sejtetve, mennyire örülök neki, megengedtem. Tudja, drága anyikám, ez feltűnést fog okozni, s még jobban fog lanszírozni. Délben, ha a Váci utcán végigsétálok, egy csapat parlamenti celebritás, divathős által kísérve, összeség az ott járkáló high-life s azt mondja egymásnak: „ott megy Budapest legszebb asszonya, az allerliebst Kathanghy képviselőné.”

Nem nagyítok, ha azt írom magának, kicsi mamám, hogy tout Budapest enchantírozva van a maga Pannikájától.

A napokban a Házban voltam, a parlament korifeusai mind felszállingóztak hozzám, teljesen elragadtam őket szellemes észrevételeim és csevegésem által.

Sőt tudja meg, édes pici anyám, hogy már Széllt is bemutatták. Addig manővríroztam, míg sikerült elérnem vágyam netovábbját, s megismerkedtem vele. Nagyon sikkes ember, egy újkori Bayard. A múlt napokban de tout mon coeur sajnáltam, hogy annyi kellemetlensége volt amiatt a langweilig kiegyezés miatt. Nem értem, hogy nem lehet kiegyezni egy ily perfect gentlemannel, mint ő! Nagyon haragszom arra a Koerberre, hogy annyit chicanírozta ezt az allerliebst miniszterelnökünket.

Már minden minisztert bemutattak s biztosra veheti anygali anyuskám, hogy Menyus — ki már belépett a szabadelvű pártba — rövid idő alatt oly karriert fog csinálni, hogy a görömbölyiek megpukkadnak. Azt is bátran elhiheti, édes drágám, hogy a maga Pannikája méltóságos asszony s még több is lesz nemsokára, s hogy a legközelebbi udvari bála meg lesz hívva. Hiszen mi hoffähigek vagyunk, chère maman! Tudom, hogy Menyus kiállhatatlan, vén, orrfintorgató tante-jai is, kik annyira elleneztek, hogy Menyus feleségül vegyen, büszkén fognak sütkérezni a fényben, melyet rájuk fogok árasztani, mert Menyus csupán nekem fogja köszönhetni briliáns pozícióját.

Hiába mondja az a megcsontosodott agglegény Gergely bácsi, hogy: az asszony kezébe csak főzőkanál való, mégis nagy tényezők vagyunk mi a politikában. Minden szellemes nő született diplomata. Sok asszony kormányozta már a világot hinter den Kulisszen. Hát én hogy ne tudnám magas polcra juttatni Menyust? Szégyellném magamat, ha mint képviselő feneklene meg, ez alkalmas lajtorjának, melyen a vörös bársonyszékig lehet eljutni.

Én a társaságban pártonkívüli vagyok, mert az ellenzékiek között is sok hódolóm van. A minap is Kubik, mikor a Kórody-afférről beszélt, az én arcomról leste a hatást. Pichler is hű lovagom, mindig hazakísér a Házból. A néppárti abbékkal is jól vagyok. A múltkor is egyik kedvemért 11 óra-kor misézett. Mert tudja, mamuskám, hűségesen járok a templomba, mert ez a sikkhez tartozik.

Kedves anyókám, nagy panaszom van Menyusra. Képzeld, rájöttem, hogy viszonya van egy brettlidívával! Nehogy azt higgye, hogy féltékeny vagyok! Ah! fällt mir nicht ein! Hanem azóta Menyus olyan fukar lett hozzám, hogy horrible. Minden reggel azon lamentál, hogy sokat költök, pazarló vagyok, s már nem győzi a kiadást, s több effélével hozakodik elő. Ez mind azért van, hogy minél több cadeau-val lephesse meg azt a kis kifestett figurát.

Tudja, anyuskám, hogy jöttem rá a Menyus turpisságára? A napokban, mikor az előszobában felvette a felöltőjét, kiejtett a zsebéből egy mósusz illatú levélkét. Persze Nina, a jól dresszírozott szobacicusok[nak] ez a prototypje, azonnal felkapta s behozta nekem.

A kis orfeumi sztár ebben a levélben, persze kriminális ortográfiával, köszöni meg a briliáns bouton-t, melyet neki Menyus küldött, és rendezvous-ra kéri. Mondja, egyetlen anyikám, nem rettenetes ez? Eltettem a corpus delictit, ezentúl ezzel tartom sakkban férjümat, ha megint oly szcénát rendez, mint a múltkor Monaszterlynek egy nyomorult 600 koronás számlája miatt. Aranyos, édes mamuskám, mit mondott Áron? Küldjön, lelkem, pénzt, ha a föld fenekéből is, mert az udvari bála fényes toalett kell, meg a Hubay-Cebriának estélyére is.

Jó lenne eladni a „kerek” erdőt, ahogy veszik, mert fogytán van a pénzünk. Küldjön vagy hat nyulat és sok tojást, mamuskám; a jövő jour-ra szükségem van rá, pástétomot akarok csináltatni. Általában küldjön édeském jó bödön zsírt, többféle cikket, szóval mindenféle konyhára valót, mert fenn akarom tartani a jour-jaim renoméját, mitől az egész haute volée entzückt van, s ez magának is dicsőségére válik, édes cicuskám. Csak pénzt, pénzt mielőbb, angyali mamuskám, mert nagy momentáni pénzzavarban vagyok.

Ezerszer csókolja pici, gyönyörű márványkacsóit rajongva szerető leánya:

Pannika.

Ui. Kocsizzon át, cukros mamucim, Döregiekhez s mondja el, hogy ott leszek az udvari bálon, s hogy egy gróf Afrikába utazott tigrisvadászatra miattam bújában, hogy nem vele táncoltam a juristabálon, melynek egyik lady patronesse-e voltam, a souper-csárdást. El ne feledje elbeszélni, hogy tout Budapest csak rólam és toalettjeimről beszél. Milliő puszi!

KATANGHY MENYHÉRTNÉ LEVELE ÉDESANYJÁHOZ²⁸

[ápr. 1.]

Gyémántos anyuskám! Nehogy aprehendáljon a maga rossz leányára, hogy sokáig nem írt magának, de hát lehetetlen volt, mert örökös zsúr, bál, soirée, matinée, nőegyleti gyűlések, népkonyha-felügyelet még csak lélegzethez sem engedtek jutni; hát még azok az érdekes képviselői ülések, melyekről egy képviselőné sem maradhat el, ha au courant akar lenni.

De higgye meg, aranyos mamukám, hogy ez örökös hajszában, a mulatságok forgatagában is mindig magára gondoltam, édeském. Mennyire gyönyörködnék, ha látná, hogy mily ünnevelt, kitüntetett, körülrajongott vagyok. Beszélje el annak a sok falusi libának otthon, hogy a tont én adom a fővárosban, s valamennyi beautét elhomályosítottam.

A mágnások, a nemzeti, a dzscentri casino tagjai, ha megjelenek a páholyban, le nem veszik rólam a gukkerüket.

A képviselőház karzatán pedig valóságos keresztűznek vagyok kitéve; még az ellenzéki korifeusok is el vannak ragadtatva tőlem. Csak egy sokat ígérő pillantásomba kerülne, s vége lenne az obstrukciónak. De ennyire nem akarok terrorizálni s beleavatkozni a politikába.

Az igazi gárdám pedig, a szabadelvű párt, valósággal tüntet mellettem. A charmant general, kinek annyi bosszúságot okoz most az ellenzék, ki pedig még most a legérdekesebb emberek s fess, snájdig tiszték egyike, mihelyt az ülésterembe lép, azonnal felnéz a hölgykarzatra, s ragyogó szemeivel engemet keres.

Azt mondta a múltkor nekem, hogy: „csak akkor tudok igazán riposztírozni, mikor látom hogy itt van!”

Úgy haragszom azokra a véresszájúakra; miért nem szavazzák meg neki, amit akar! Hát olyan nagy baj az, ha egypár száz paraszttal kevesebb marad otthon, aztán meg művelődési szempontból is nagy előny az, ha valaki katona volt. Emlékszik mama, hogy mikor húsvétra hazajöttek szabadságra a besorozott görömbölyi legények, mindjárt manírosabbak voltak.

Nevelési szempontból is meg kellene unisono szavazni a katonai javaslatot. De hát ezek a modern kurucok olyan vastagnyakúak!

Egyetlen mamám nem is képzelheti milyen furorét okoztam a piktorok „fészkének” fehér kalikó bálján. Az igaz, zum küsszen szellemes is voltam; csak úgy ontottam a sziporkázóbbnál sziporkázóbb malíciákat.

Egész este valóságos udvar vett körül. A bohémvilág magánkívül volt az elragadtatás- és kíváncsiságtól. Akaratom ellen egy párbajt is okoztam. Egyik hírneves piktorunk a második négyest elkérte tőlem, odaígértem neki, egészen megfélemlítve róla, hogy már egy előkelő írónak ígértem. Ebből aztán konfliktus támadt, s másnap megverekedtek. Az én szegény piktorom egy vágást kapott a római orrára. Az ilyen afférek azonban nem ártanak, sőt növelik a sikkes asszonyok renoméját.

Aranyos anyicám, szorongassa Áront, mert itt a tavasz, s sok toalett kell. Minden futtatáson ott akarok lenni, s csak nem jelenhetek meg mindig ugyanazon öltözékben. Azután meg egy lawn-tennis kosztüm is kell, meg néhány korzói toalett.

Biztassa Áront, hogy Menyus nemsokára miniszteri tanácsos lesz a pénzügyminisztériumban, s így hasznára lehet; ennek reményében majd könnyebben kölcsönöz. Szóval, angyali mamám, vegye elő minden rábeszélő tehetségét, mert égető szükségem van pénzre.

Menyusnak, rájöttem, hogy titkos à part kiadásai vannak, s így nem lehet egy toalettre valót sem kicsikarni tőle. Különbem is már régen olyan fél fachéban vagyunk. Képzelje, a szívtelen zsarnok nem akar e nyáron Balatonfüdre vinni, pedig minden ismerősöm ott fog fürdőzni, azt akarja, hogy otthon kuksoljak Görömbölyön.

Elkövettem mindent, hogy meglágyítsam, minden másodnap migrént kaptam, sőt ideges rohamokat is kaptam, s többször el is ájultam, de olyan hajthatatlan mint egy gránitszobor. Már nem is féltékeny, s így nem tudok rá hatni.

Tudja-e kivel találkoztam a minap a Dóra zsúrján, gyémántocskám? Stanci nénivel. Rém mód hofiroztam neki, még a kezét is megcsókoltam. Itt mindenki fél a nyelvétől, azért jó az ördögnek is gyertyát gyújtani. Maliciózus egy vénlány, senkit sem hágy megszólaltat, azért hízelkedtem neki annyira. A napokban vizitet is teszek nála.

A minap egy lipótvárosi nábob mutatta be magát nekem; ki enchantírozva van tőlem. Tudja, kicsi mamus, jó ily modern Crözusokkal megismerkedni. Ha az ember állítólagos momentán pénzzavarban van, szerencsájüknak tartják, ha rendelkezésre bocsáthatják a tárcájokat.

Gondolhatja, hogy sohasem venném igénybe, de mégis...

Utolsó leveléből kivettem, hogy azon aggódik, ma chérie, hogy megperzselem a szárnyaimat. Ne féljen! A szerelem nem a magamféle modern asszonyoknak való. Az csak a falusi libáknak való. Én és szerelmes! Akaratlanul jót nevettem rajta. Mormogó anyuskám, a flört még nem szerelem! A szerelem kiment már a divatból, s helyét a flört foglalta el; azért ne féltse a maga modern lányát! Milliószer csókolva kis kacsóit, vagyok sírig szerető leánya

Pannika.

U. i. A zsír fogytán van, mamuska, küldjön pár bődönnel s zöltséget sokat a melegágyból. Pá, pá!

KATANGHY MENYHÉRTNÉ LEVELE ÉDESANYJÁHOZ²⁹

[május 1.]

Gyémántos mamuskám! Tudom, hogy apprehendál rám, mert a húsvéti ünnepekre nem mentem le hozzá; de lássa, aranyos mamám, őszintén bevallom, hogy én már még csak néhány napra sem volnék képes beletalálni magamat abba a maguk libavásarába, melyben az asszonyok annyi non sens-t gágognak össze, hogy nervenanfällt kap tőle egy telivér fővárosi asszony.

Lelkem anyám, én a legekshklüzivebb elitkörben élek, s irtózom mindattól, ami gemein és nem sikkes.

Különben is rém mód el vagyok most foglalva, folyton a konfekciókat és divatárusnőket szaladom. Egész nap csupa tanácskozásból áll, hogy milyen toaletteket készíttessenek a dunai ünnepélyre. Tudja-e azt, anyókám, hogy mind a háromezer rendezőt ismerem? A főrendező, az az aranyos kis gróf is bemutatatta magát nekem a minap a Park klubban. Sőt még Dessewffy Arisztid, ez az érdekes elkényeztetett ember sem állotta meg, hogy egy-két pillantást reám ne vessen. Tudod, anyuskám, ő az „Idegforgalmi Iroda” vezetője, s neki fogod köszönni, ha leányod nevét messze külföldön is emlegetni fogják.

Mamuskám, nem is képzeled, milyen ünnepelt asszony a maga leánya! Hódolóim egyhangúlag azt állítják rólam, hogy telivér párisi asszony vagyok. A beauté du jour-ok — kiket már mind elhomályosítottam — nagyban igyekeznek utánozni minden mozdulatomat. De hiába, nem sikerül, mert a veleszületett eleganciát nem lehet kopírozni.

Menyus most még élvezhetetlenebb, mint valaha. Holmi apró balerinákra fecsérli a pénzét, s én egy kesztyűre valót se bírok kicsikarni tőle. — Nincs — szokta felelni —, kérj attól a vén aranyparaszt nagybátyádtól!

Nem rossz idea! Anyám, lelkem, menjen el Tamás bácsihoz s mondja el neki, mily fényes pozíciót foglalunk el a fővárosi társaságban, mily dicsőséget hozunk a családra, mert miniszterek, mágnások, képviselők, magas rangú katonai tisztek járnak hozzánk. Azt is magyarázza még a vén hájfejűnek, hogy az ily háztartáshoz sok pénz kell, s mert én vagyok a direkt örökös, hiszen agglegény! azért adja ki egy részét az örökségemnek még életében.

Vegye rá szép szóval, chère maman, hogy a miskolci takarékpénztárban deponált ötvenezer forintjából vegye ki a felét s küldje el nekem.

A dunai ünnepély horrend pénzbe fog kerülni, s ez a Harpagon, ez a Menyus egy fillért sem ad rá, pedig néhány fess toilette kell rá. Egyik hajón mint vízi najád fogok szerepelni prachtvoll kosztümben, azután a korzói tribünre, honnét a tűzijátékot nézem, ismét egy elegáns utcai öltözk kell. A margitszigeti garden-ünnepélyre a harmadik. Hát aztán az a sok mindenféle apróság; egész estére kibérelt gummiradler, soupé stb. Szóval, briliántus mamucim, teremtsen pénzt, ha a föld alól is.

Vegye elő minden elokvenciáját, hogy célt érjünk. Sirjon, tördelje a kezeit, forgassa a szemét, fesse le Menyust egy szörnyetegnek, vérszopó vámpírnak. Tegeződjék le a Tamás bácsi Trézsiével; tudja, anyikám, az ilyen parasztból ténsasszonnyá felvergődötteknek nagyon hízeleg, ha egy valódi úriasszony barátságára méltatja, s Trézsi majd ráveszi a bácsit. Tapasztalhatta, hogy a Trézsi szava szent Tamás előtt. Azért hát, mamuskám, nyerve meg mindenáron Trézsit, s akkor annyi, mintha már a zsebemben volna a pénz.

A baloldali gárdámmal most úgy félig-meddig faséban vagyok, a parlamentbeli viselkedésök miatt. A múltkor, mikor Pichler felpislogott rám, megfenyegettem. Az utolsó ülésen feljött hozzám néhány véresszájú kuruc; azt mondja az egyik, hogy:

— Ugye kemény gyerekek vagyunk mi, nagyságos asszony? Kapacitálja Menyust, hogy csapjon át hozzánk!

— Hallgassanak maguk heccmacherek, kik a szűnyogból elefántot csinálnak.

Úgy látszik, megaprehendáltak rám, mert azóta, ha találkozunk, csak köszönnek, de nem kísérnek. Bánom is én! Úgyis, ha délben végigmegyek a Váci utcán, egész udvarom van. Az a boldog, ki a felöltömet viheti, vagy cukrozott ibolyával megkínálhat.

Beszélje el mamukám a környékbeli ismerősöknek, hogy én vagyok Budapest legfessebb, snájdigabb asszonyának kikiáltva, s biztos, hogy Menyus pár hét múlva államtitkár lesz a földművelésügyi minisztériumban.

Stanci néni a múltkor valamiért megharagudott Menyusra, s elárulta nekem, hogy milyen grandióz pezsgős vacsorát adott a múltkor az orfeumi fitoskáknak, tőlem pedig egy kesztyűre valót is megtagad. Hát ezért mentem én egy vénemberhez?! Kinek hozzá még én teremtettem meg a karrierjét. Ha Menyus nem változik meg, elválok tőle. Óh, fényesebbnél-fényesebb partim akad, hiszen tout Budapest rajong, lelkesül értem!

Most nem írhatok többet, egyetlen mamukám, mert teniszezni kell mennem néhány mág-nással, kik attól tették függővé a mai partit, hogy részt veszek-e benne.

Jó volna, ha néhány pár csirkét, nagy kosár tojást, egy köcsög tejfölt, szóval minden a konyhára valót küldene ismét fel, mert itt mindennek két ára van; meg aztán azt olyan úrias emlegetni, hogy ezt meg ezt küldték a birtokról.

Adieu, chère maman, ezerszer csókolja puha, fehér kacsóit szerető, hálás leánya

Pannika.

U. i. A napokban veszek egy brosst a „Párisi Áruház”-ban, s elküldöm, adja oda Trézsinek. Valahogy el ne árulja, hogy csak talmi. Ennek ez a landpomeráncs annyira meg fog örülni, hogy azonnal ráveszi az öreget, hogy pénzt adjon.

Pá, ezer puszi, kicsi mamuskám!

KATANGHY MENYHÉRTNÉ LEVELE ÉDESANYJÁHOZ³⁰

[jún. 1.]

Drága, egyetlen anyuskám! Még mindig mámoros, ittasult vagyok azon tündéri látványtól, mit a Duna-ünnepély nyújtott. Nagyon sajnálom, hogy nem voltál itt, de hát tudtam, hogy nem szereted a tolongást, lármát, azért nem forszíroztam, hogy feljöjj.

Én a képviselők hajóján voltam s körül voltam rajongva. Zum küssen is néztem ki, grandióz tavaszi öltözékemben. Egyhangúlag elhatározták, hogy én vagyok a legszebb, legfessebb, sikkesebb honatyáné. Ha láttad volna, gyémántos mamukám, azt a sok falusi landpomeráncsot, kiket az uruknak nolens-volens fel kellett hozniok az ünnepélyre, jól mulattál volna. Úgy fel voltak smukkozva, mint Granichstädten kirakata. Aztán a manírjük: horrible. Mint egy királynő, úgy kiváltam közülök.

Igazán gyönyörködnél bennem, édes mucinkám, ha látnád, mily perfekt nagyvárosi asszony lett belőlem. Még Stanci néni is, ki nem hágy senkin egy jó hajszalet, azt mondta a minap:

„Meg kell adni édes húgom, hogy nagyon kipallírozódtál! Ki hitte volna, hogy ilyen dáma váljék belőled, mikor Görömbölyön a falusi gyerekekkel hengerbuckáztál le a dombról.” Impertinens kreatúra ez a Stanci! Lépten-nyomon kompromittálja az embert, de hát azért mégis nagyon nyájas vagyok hozzá, sőt még a zsúrjaimra is meghívtam, mert tudod, hogy Bodi bácsi azt tartja: „az ördögnek is gyertyát kell gyújtani!”

Bevallom neked, hogy félek tőle, mert nagyon ismeri az otthoni körülményeket s igen indiszkrét perszóna. Csak egy hajszálon múlt, mamukám, hogy meg nem hívtak az udvari bálra, ha Menyus nem olyan málészájú, meg is történt volna, de hát a Menyus nemtörődömsége idegessé, örültté tesz. Nincs ebben az emberben semmi erély, legkevésbé sem tudja felhasználni az állását. Bezzeg Bella ott volt, mert annak az ura élelmes ember s fel tudja használni a magas összeköttetéseit.

De azért lelkelem hirdesse a vidéken, hogy ott voltam. Mert biztosra veheti, cicukám, hogy a jövő udvari bálon ott leszek. Egyengetem már az útját, s legközelebb olvasni fogja a leánya nevét is az udvari bálon jelen voltak között.

A Duna-ünnepélyen nagy bosszúságom volt, mert mikor a többi hajó már mind ott haladt a vízen sorjában, a miénk, a képviselők hajója, nem mozdult helyéből. Ez oly idegessé tett, különösen látva Menyus gyáva tehetetlenségét, hogy oly szcénát rendeztem neki, mit mindenki észrevett. Végre egészen türelmemet veszítve, kénytelen voltam magam a kormányshoz rohanni s erélyesen rászólni.

Ezért a hajón lévők megéljeneztek. Az ellenállhatatlan Gida is azt mondta: „Nincs több ily fenomenális asszony, mint maga.” S erre büszke lehetek, mert ő nagy nőismerő.

A versenyeken is nagy furórét csináltam, a külföldi követek gukkere folyton rám volt szegezve. Átkozott pechem volt, egyetlen favoritom sem jött be, mi annyira izgatott, hogy elkezdtem hazardírozni, s szépen elúszott vagy 400 koronám. Mind rosszak voltak a tippjeim. Nem is képzeli mama, mily felségesen izgató valami az ily verseny; lélegzetét visszafojtva várja, lesi az ember, hogy bejön-e a ló, melyre tett. Maguknak erről Görömbölyön fogalmuk sincs. A leghíresebb sportmenek voltak körültem s nem győzték dicsérni toalettemet. Turi gróf azt mondta, hogy: „Ha magárra nézek, azt hiszem, a longchamps-i futtatáson vagyok, olyan párizsiasan néz ki.”

Tudja, mamukám, hogy én is megszoktam már a raccsolást. Azt mondják, hogy elragadóan áll nekem.

Azt hiszem, hogy Menyust az agylágyulás környékezi, olyan hülye kezd lenni. Egy lépést sem tesz, hogy engem lanszírozzon vagy magasabb polcra juttasson, s ezen exlex állapotokat az előnyére felhasználná.

Én végleheletemig azt kiáltom: forever Széll! Nagy híve vagyok e nagy diplomatának. Ha hallaná, egyetlen mamucim, mint vitázom s szorítom sarokba azokat a „véresszájúakat”, gyönyörködnék bennem. Olyan riposztokat vágok oda nekik, hogy a múltkor azt mondta egyik obstrukciós hős, hogy: „Leteszem a fegyvert, hiszen maga valóságos parlamenti kapacitás. Csapjon át hozzánk, nagy hasznát vennők az obstrukciónál; olyan logikával érvel.”

A napokban a főzőiskola vizsgájának ebédjén voltam. Magnifique, hogy tudnak főzni ezek a kis leányok. Olyan cifrán tálalnak, hogy némely ételt azt sem tudtam, hogy mi.

A jövő kurzusra én is beíratom magamat, tudja édeském, mert most sikk főzni tudni.

Egyetlen, drága anyám, teremtsen valahonnan pénzt, mert a Duna-ünnep s a tavaszi toalettjeim horrend pénzbe kerültek, s a szállítóim már nagyon türelmetlenkednek s bepereléssel fenyegetnek. Nagy blamázs volna, ha lefoglalnák a bútorainkat.

Beszéljen Lóri tánttal, ígérjen neki nagy kamatot, hiszen tudja, hogy uzsoráskodik. Gyémántoskám, mentsen ki a bajból, mert különben fuccs lesz a briliánsan indult karriernek, s még — óh gondolatnak is borzasztó — visszakerülünk — Görömbölyre. Ezt nem élném túl! Ha pedig segít rajtam, még miniszterné is lehet a maga Pannikájából. Már egyengetem az utat a veres bársonyszék felé. Nagy sanszaim vannak rá, hogy Menyus bele jut. Nincs olyan vezérszerepet vivő politikus, ki mindent meg ne tenne a kedvemért.

Millió pusztit küld az anyák kohinoorjának sírig szerető leánya

Pannika.

JEGYZETEK

- ¹ Bittó István 1822–1903. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 11. sz., 1903. márc. 15., 165–166. o., „M. K.” névjelzéssel.
- ² Mikszáth Kálmán levele [a „Veres Pálné szobor” ügyében]. *Magyar Bazár* 38. évf., 11. sz., 1903. június 1., 2. o. Teljes névjelzéssel, a *Mikszáth Kálmán levele a „Veres Pálné szobor” ügyében* című közleményen belül *Mikszáth Kálmán levele* alcímmel.
- ³ Fenyvessy Ferenc. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 23. sz., 1903. jún. 7., 374. o. „M—th K—n” névjelzéssel. A nekrológ elejét és végét (a középső részek jelöletlen kihagyásával) a *Független Magyarország* is átvette, „Mikszáth Kálmán — Fenyvessy Ferencről” címmel, 1903. jún. 8., 3. o.
- ⁴ Potsa József 1836–1903. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 33. sz., 1903. aug. 16., 537–538. o., „Mohoray Pál” névjelzéssel.
- ⁵ Cirkvenica. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 34. sz., 1903. aug. 23., 556–557. o., *Mohorai Pál* névjelzéssel.
- ⁶ Az utolsó tekintetes úr. I. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 40. sz., 1903. okt. 4. 654–655. o., „(Kende Kanut halála)” alcímmel, „M—th K” névjelzéssel; II. (másodközlés) *Magyar Hirlap* 1903. okt. 6., 6–7. o.; III/a Mikszáth Kálmán: *Az én kortársaim*. Budapest, 1904. Athenaeum, 179–181. o. (Az *Ujság* ajándéka előfizetőinek). III/b. *Az én kortársaim*. I. köt., MKm 32, Budapest, 1907. Révai, 188–194. IV. *Jk* 20. *Az én kortársaim I*, 163–167. A főszöveg az III/a változaton alapul, az I és III/b eltéréseit alább közöljük.
2. bekezdés, 9. mondat: Aldzsi (VU: *Beöthy Aldzsi*)
2. bek. vége: Azt se tudták már a mai emberek, hogy él-e? (VU: Azt se tudták már a mai emberek, hogy él-e, *ha szó esett valahol az öregről, pedig gyakran esett kivált egyik leánya, Kende Juliska (Teleki Sándor grófné) révén, ki egyike a legjobb nőíróknak az országban.*)
3. bek., 5. m.: nélkülözhetlen (III/b: *nélkülözhetetlen*)
6. bek., 1. m.: egyik főszolgabírája (VU: egyik *kitűnő* főszolgabírája)
6. bek., 6. m.: Egészséges, józan esze és egyenes modora mindenkit megnyert (VU: Egészséges józan esze, *éles judiciuma volt* és egyenes, *nemes modora, melylyel* mindenkit megnyert)
6. bek., utolsó m.: kötözte be s a kaotikus (III/b: kötözte be a *khaotikus*)
6. bek. vége: kezei tudták (VU: kezei *kezdték*)
7. bek., 1. m.: kik voltak szülei (III/b: kik voltak *a* szülei)
8. bek. 2. m.: a szokottnál is jobban (VU: *még* a szokottnál is jobban)
10. bek., 2. m.: tetteiben grand seigneur (VU: tetteiben *nemes*, grand seigneur); patriarchális, modern (VU: patriarchális, *makacs*, modern)
11. bek., 6. m.: naponként (VU: naponkint)
11. bek., 7. m.: az okulárén át (III/b: okulárén át)
11. bek., 7. m.: az obstrukcióról (VU: a *mai válságról*)
- ⁷ Deák. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 42. sz., 1903. okt. 18., 690–693. o., „Deák Ferencről” címmel, teljes névjelzéssel; II. (másodközlés; noha egy nappal előbb jelent meg, átvétel a VU-ból) *Pesti Napló* 1903. okt. 17., 1–2. o., „Deák Ferencről” címmel; III/a. Mikszáth Kálmán: *Az én kortársaim*. Budapest, 1904. Athenaeum, 152–157. o., (Az *Ujság* ajándéka előfizetőinek). III/b. *Az én kortársaim*. I. köt., MKm 32, Budapest, 1907. Révai, 84–98. IV. *Jk* 20. *Az én kortársaim I*. 73–84. A főszöveg az III/a változaton alapul, az I. és III/b eltéréseit alább közöljük.

5. bekezdés vége: mindenestől (III/b: mindenestül)

12. bek., 1. mondat: ösmert (III/b: ismert)

22. bek., 3. m.: elsöpröm, *mint egy pelyhet*, az egész kormányt (III/b: elsöpröm az egész kormányt); okvetetlenkedik *megint* (III/b: okvetetlenkedik *mindig*)

23. bek. vége: kellett az egyes kérdéseknél felmerülő akadályokat leküzdeni (VU: kellett az egyes kérdéseknek, felmerülő akadályokat leküzdeni)

24. bek., 4. m.: eléje (III/b: elébe)

36. bek. vége: sem adhat (VU: se adhat)

37. bek. eleje: *Ez* akkor (III/b: *De* akkor)

44. bek. vége: bajban levő emberrel (VU: «bajban levő emberrel»)

A szöveg legvégén a III/a-ban csak egy évszám: /1903/ olvasható, a III/b-ben viszont a következő jegyzet: „Megjelent: 1903-ban, Deák Ferenc születésének századik évfordulóján.”

⁸ Deák szemöldöke. *Uj Idők* 9. évf. 42. sz., 1903. okt. 18., II/365–7.

⁹ Előszó [az *Egyetemes Regénytár. Almanachja az 1904-es szököővre* c. kötethez]. In Mikszáth Kálmán (szerk.): *Almanach az 1904. szököővre*. Budapest, [1903] Singer és Wolfner, I–VIII. A szöveg eleje, az első nyolc bekezdés (ebből az utolsó három egybe összevonva) megjelent: „Az író és a közönség” címmel, „Nem rekrimináció” alcímmel: *Budapesti Napló* 8. évf., 319. sz., 1903. nov. 21., 9–10. o., teljes névjelzéssel, a következő kisebb eltérésekkel:

1. bekezdés: *az* évek (BpN: *ez* évek); apránkint (BpN: apránként)

2. bek., a 2. gondolatjel utáni mondat: Gunároszé, ki (BpN: Gunároszé, aki)

4. bek., 3. m.: Rózsaági Antal (BpN: Rózsahegyi Antal)

5. bek., 1. m.: velök (BpN: velök)

Megjelent továbbá „Előszó” címmel az „Almanach 1904-re” című közlemény részeként: *Szilágy-Somlyó* 21. évf., 48. sz., 1903. nov. 26., 1–2. o.

¹⁰ Csemegi. I. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 48. sz. 1903. nov. 29., 789–91. o., „Csemegi és munkái” címmel, teljes névjelzéssel; II/a Mikszáth Kálmán: *Az én kortársaim*. Budapest, 1904. Athenaeum, 145–149. o. (Az *Ujság* ajándéka előfizetőinek). II/b. *Az én kortársaim. I. köt.*, MKM 32, Budapest, 1907. Révai, 175–187. III. *Jk* 20. *Az én kortársaim I*, 152–162. A főszöveg az II/a változaton alapul, az I és II/b eltéréseit alább közöljük.

2. bekezdés, 9. mondat: világaiiban (II/b: világában)

4. bek., 9. m.: semmiségbe, *amit az célnak kigondolt*, nem gondolta meg (II/b: semmiségbe, nem gondolta meg)

8. bek., 4. m.: újak támadtak (II/b: újra támadtak)

12. bek., utolsó m.: Csemeginek érdemeit (II/b: Csemeginek az érdemeit)

15. bek. eleje: nem lehetvén szó, kapta (VU: nem lehetvén szó, *igy* kapta)

22. bek. vége: megjelenhetnék (VU: megjelenhetne)

27. bek., 4. m.: Csemegit is *csak* a köd takarta már (VU: Csemegit is köd takarta már)

¹¹ Tisza Kálmán új arcképei. I. Tisza Kálmán a folyosón. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 50. sz., 1903. dec. 13., 833. o., „*M–th K.*” névjelzéssel. A közlemény másik, „II. A temesvári arckép leleplezése” című része anonim tudósítás a képavatásról.

¹² Az új fiumei kormányzó. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 51. sz., 1903. dec. 20., 859. o., „Mohoray Pál” névjelzéssel.

- ¹³ A cercle. *Az Ujság* 1903. dec. 18., 7. o., a „Hirek” rovatban, névjelzés nélkül.
- ¹⁴ A főispánok. I. *Az Ujság* 1903. dec. 22., 1–2. o., a tárcarovatban, „Scarron” névjelzéssel. II/b. II/a. Mikszáth Kálmán: *Az én kortársaim*. Budapest, 1904. Athenaeum, 41–45. 1. (*Az Ujság* ajándéka előfizetőinek). II/b. *Szilágy-Somlyó* 1904. jún. 16., 1–2. o. névjelzés nélkül. II/c. *Az én kortársaim*. I. köt., MKM 32, Budapest, 1907. Révai, 121–127. III. *Jk* 20. *Az én kortársaim I*, 104–109. A szöveg a II/a változatot követi, az I és II/c eltéréseit alább közöljük.
1. bekezdés: (I.: *Nem most, még a Tisza előtti időkben hallottam a folyosón két*)
19. bek., 3. mondat: néhányan (II/c: néhányan); néhány (II/c: néhány)
20. bek.: megyébe (I.: megyében)
21. bek.: a nadrág (I.: a nadrágja)
30. bek.: fenekestől (II/b: fenekestül)
- ¹⁵ Ex-lex. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 16. sz., 1903. ápr. 19. 257–8. o., „Nemo” névjelzéssel.
- ¹⁶ A képviselőház és tájéka. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 18. sz., 1903. máj. 3., 289–90. o., „M—th K—n.” névjelzéssel.
- ¹⁷ Széll Kálmán lemondása. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 25. sz., 1903. jún. 21., 409. o. „M—th K—n” névjelzéssel.
- ¹⁸ A bemutatkozás. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 30. sz., 1903. júl. 26., 497–499 o., teljes névjelzéssel.
- ¹⁹ Gróf Tisza István miniszterelnök. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 45. sz., 1903. nov. 8., 741–742. o., „—th.” névjelzéssel.
- ²⁰ A törökszentantali ágyúk. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 49. sz., 1903. dec. 6., 807–810. o., „Mohoray Pál” névjelzéssel.
- ²¹ Megfigyelések. Beköszöntő és némi program. *Az Ujság* 1903. dec. 16., 3–4. o., teljes névjelzéssel.
- ²² Megfigyelések. (Vándorló talentumok és egy kis jövődömondás.) *Az Ujság* 1903. dec. 19., 3–4. o., teljes névjelzéssel. Újraközlése: *Az Ujság* 1905. febr. 19., 8. o.
- ²³ A Ház virágoskertje. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 52. sz., 1903. dec. 27., 875–876. o., „M—th K.” névjelzéssel.
- ²⁴ Az olvasóhoz. *Az Ujság* 1903. dec. 16., 9. o., a szöveg közepén felsorolt aláírókkal.
- ²⁵ Újévi hangulatok. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 1. sz., 1903. jan. 4., 1–3. o., „Novus” névjelzéssel.
- ²⁶ Móricz Pál. *Vasárnapi Ujság* 50. évf., 22. sz., 1903. máj. 31., 353–4. o., „Novus” névjelzéssel.
- ²⁷ Katanghy Menyhértné levele édesanyjához [febr. 1.]. *Magyar Bazár* 38. évf., 3. sz., 1903. febr. 1., 3–4. o.
- ²⁸ Katanghy Menyhértné levele édesanyjához [ápr. 1.]. *Magyar Bazár* 38. évf., 7. sz., 1903. április 1., 2–3. o.
- ²⁹ Katanghy Menyhértné levele édesanyjához [május 1.]. *Magyar Bazár* 38. évf., 9. sz., 1903. május 1., 3. o.
- ³⁰ Katanghy Menyhértné levele édesanyjához [jún. 1.]. *Magyar Bazár* 38. évf., 11. sz., 1903. június 1., 2. o.